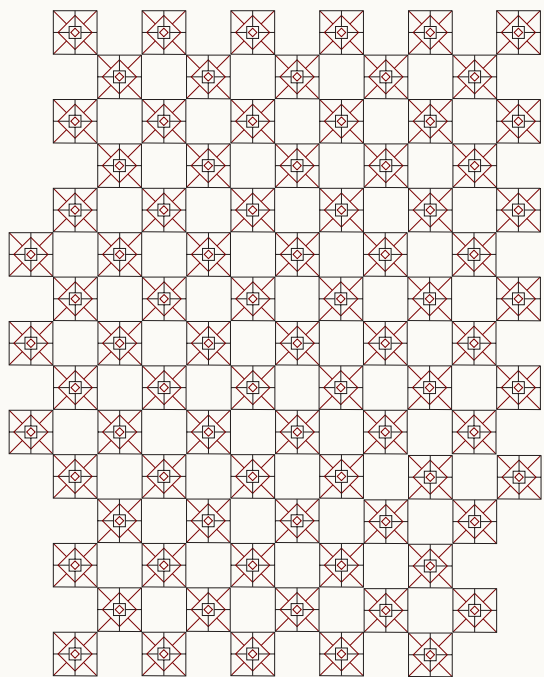


Retro **SPEKTIVE**

*Znanstvena revija za
zgodovinske in
sorodna področja*

V/2-3



Retro **SPEKTIVE**

*Znanstvena revija za
zgodovinske in
sorodna področja*

Glasilo Združenja za promocijo kulturne dediščine,
raziskav in novih tehnologij – Retrospektive

Mednarodni uredniški odbor: dr. Peter Mikša (SI) (odgovorni urednik),
dr. Kornelija Ajlec (SI) (glavna urednica),
dr. Maja Vehar (SI) (tehnična urednica),
Žiga Smolič (SI) (tehnični urednik),
dr. Bojan Balkovec (SI),
dr. Matija Zorn (SI),
dr. Petra Testen (SI),
dr. Božo Repe (SI),
dr. Yoshitome Kota (JP),
dr. Sanja Petrović Todosijević (SRB),
dr. Slobodan Marković (SRB),
dr. Ivan Laković (MNE).

Strokovna sodelavka: mag. Ana Marija Lamut

Za znanstveno vsebino tekstov in točnost podatkov odgovarjajo avtorji. Prav tako morajo poskrbeti za avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Redakcija tega zvezka je bila zaključena 15. novembra 2022.

Prevodi: Furocat
Lektura: dr. Maja Vehar
Naslovnica: Tjaša Krivec
Oblikovanje in oprema: Jure Stušek
Prelom in tisk: PODOBA d.o.o., Celjska cesta 7, SI-3250 Rogaška Slatina
Naklada: 100 izvodov

Cena izvoda: 15 €
Letna naročnina: 25 €

Izdaja: Združenje za promocijo kulturne
dediščine, raziskav in novih
tehnologij – Retrospektive
Slovenska cesta 9b, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

info@retrospektive-journal.org
www.retrospektive-journal.org

ISSN: 2630-3426 (tiskana izdaja)
2670-4013 (spletna izdaja)

Kazalo vsebine

Razprave 7

Jugoslovanski pogled na Združeno arabsko republiko v letu 1961 9

Žiga Smolič

Vojaški spomeniki prve svetovne vojne na območju soške fronte kot odraz nacionalizma 81

Sara Kobal

Slovenske alpinistke nad 7000 m 101

Julija Šuligoj

Okupacijska meja med Nemčijo in Italijo na območju Litije 169

Lea Meserko

Rapalska meja in njen vpliv na zgodovinski prostorski razvoj okolice: primer Žirovske kotline 199

Peter Mikša, Alenka Fikfak, Janez P. Grom

Nove tehnologije 227

Uporaba filma za interpretacijo zgodovinskih vsebin v sklopu muzejske
ponudbe 229

Nejc Kavka

Ocene in poročila 249

In memoriam: 251

Latinka Perović (1933-2022) 251

Božo Repe

Kontakti avtorjev 266

Retro **SPEKTIVE**

Razprave

7

UDK: 327(620:497.1)"1961"

Jugoslovanski pogled na Združeno arabsko republiko v letu 1961

**The Yugoslav Perspective on the United Arab Republic
in 1961**

Žiga Smolič



IZVLEČEK

Združena arabska republika, ki je predstavljala utelešenje dolgoletne politične usmeritve – arabskega nacionalizma – egiptovskega predsednika Gamala Abdela Naserja, je bila državna tvorba, ki je luč sveta ugledala leta 1958 z združitvijo Egipta in Sirije ter razpadla z odcepitvijo slednje leta 1961. Glede na močno partnerstvo med Jugoslavijo in Egiptom oziroma v tem obdobju Združeno arabsko republiko prispevek ustvarja vpogled v zadnje leto obstoja Združene arabske republike, krajše ZAR, skozi prizmo jugoslovanske zunanje politike. Predmet obravnave je tako v prvi vrsti predstavitev notranjepolitičnega dogajanja v ZAR, vse od julijskih ukrepov z vpeljavo serije reform v luči centralizacije države in obsežne nacionalizacije do obravnave okoliščin, ki so privedle do njenega razpada. Glede na visoko raven meddržavnega sodelovanja pa jugoslovanska zunanja politika ni zgolj temeljito opazovala dogajanja v ZAR, temveč v njem posredno ali neposredno tudi sodelovala. Poleg ocen notranjepolitičnega dogajanja in jugoslovanskih političnih intervencij prispevek ponuja tudi vpogled v gospodarsko sodelovanje Jugoslavije z ZAR z večjim poudarkom na izzivih, s katerimi so se na tem tržišču srečevala jugoslovanska podjetja.

Ključne besede

Združena arabska republika, Egipt, Jugoslavija, Gibanje neuvrščениh, reforme v Združeni arabski republiki, 1961, jugoslovansko-egiptovski odnosi.

ABSTRACT

The United Arab Republic, which represents the embodiment of the long-standing political orientation of Egyptian President Gamal Abdel Nasser – Arab nationalism, was a state formation that saw the light of day in 1958, with the union of Egypt and Syria, and disintegrated with the secession of Syria in 1961. Given the strong partnership between Yugoslavia and Egypt or the United Arab Republic during this period, the article provides an insight into the last year of the existence of the United Arab Republic (UAR),

through the prism of Yugoslav foreign policy. The subject of the discussion is thus primarily a presentation of the internal political developments of UAR, from the *July measures* with the introduction of a series of reforms in the light of the centralization of the state and large-scale nationalization, to the discussion of the circumstances that led to its disintegration. Considering the extensive level of cooperation between two states, Yugoslav foreign policy did not only thoroughly observe the developments in the UAR, but also participated in them indirectly or directly. In addition to assessments of internal political events and Yugoslav political interventions, the paper also offers an insight into the economic cooperation of Yugoslavia with the UAR, with a greater emphasis on the challenges that Yugoslav companies faced in this market.

Keywords

United Arab Republic, Yugoslavia, Egypt, Non-Aligned Movement, UAR reforms, 1961, Yugoslav-Egyptian relations.

UVOD

V okviru prve konference Gibanja neuvrščenih v Beogradu septembra 1961 je bilo takratno jugoslovansko–egiptovsko politično partnerstvo, ki je v intenzivnejši obliki potekalo od sredine petdesetih let, še v večji meri dvignjeno na piedestal. Obravnava meddržavnih odnosov v prispevku je tako naravnana onkraj tesnih prijateljskih vezi med državama na nivoju mednarodne politike. V tem kontekstu se prispevek poleg notranjih izzivov Združene arabske republike ukvarja predvsem z gospodarskimi vprašanji. Navkljub izrazitim političnim interesom obeh držav po dvigu ravni gospodarskega sodelovanja so le-te na tem področju naleteli na prenekatero ovire – od golih materialnih okoliščin, slabe notranje organizacije ZAR do tuje in medsebojne konkurence med jugoslovanskimi podjetji – vpogled v leto 1961 pokaže prenekatero izzive na področju medsebojnega gospodarskega sodelovanja. Na primeru Egipta oziroma Združene arabske republike, ki je med državami v razvoju v začetku šestdesetih let predstavljal enega izmed največjih gospodarskih partnerjev Jugoslavije, lahko med drugim z določeno distanco posplošimo jugoslovanske izzive na teh tržiščih.

ZGODOVINSKI KONTEKST JUGOSLOVANSKO-EGIPTOVSKIH ODNOSOV

Prostor nekdanje socialistične Jugoslavije ima dolgo tradicijo interakcij z Egiptom. V slovenskem prostoru so morda najbolj poznane zgodbe o aleksandrskih, četudi še zdaleč niso edini primer migracij v Egipt s tega območja. Preplete teh prostorov lahko med drugim zasledimo tudi v obdobju gradnje Sueškega prekopa, pozneje, v dvajsetem stoletju pa predvsem na primeru jugoslovanske kraljeve vlade v izgnanstvu, ki je vsaj v okviru kraljeve vojske dolgo delovala v Egiptu,¹ in jugoslovanskih beguncev

¹ Za več glej: Bajc, Gorazd. *Iz nevidnega na plan. Slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2002.

tekem druge svetovne vojne.² Ne glede na določeno tradicijo povezovanj dveh kulturno precej različnih območij lahko največje naraščanje sodelovanja zasledimo od sredine petdesetih let prejšnjega stoletja. Jugoslovanska politika je nakazovala izdatne ambicije v sodelovanju z Egiptom in gojila velike simpatije do nove egiptovske republike, ki je nastala leta 1952 z državnim udarom tako imenovanih svobodnih oficirjev.³ Simbolični prelom pa v tem kontekstu nakaže obisk Josipa Broza – Tita, ki se je ob vrnitvi iz Indije in Burme v začetku leta 1955 na Sueškem kanalu prvič srečal z egiptovskim predsednikom Gamalom Abdelom Naserjem.⁴

Jugoslovanske poskuse vzpostavljanja boljših gospodarskih odnosov z Egiptom lahko neposredno zasledimo tako rekoč že v obdobju nastanka socialistične Jugoslavije. Predvsem po razhodu z informburojem leta 1948 si je Jugoslavija še v večji meri prizadevala zvišati raven blagovne menjave z Egiptom. Poleg zelo omejenega nabora artiklov v potencialnem jugoslovanskem izvozu, ki je v koncu štiridesetih let večinoma zadeval les, lesene izdelke, papir in tobak,⁵ pa je pri tem naletela na številne druge ovire. Prva je zadevala preostanke migracije nekdanje jugoslovanske kraljeve vojske, ki je imela določen vpliv na oblast kralja Faruka. V drugi vrsti pa govorimo o takratni fobiji pred komunizmom, ki je bila močno prisotna v Farukovem Egiptu. To nazorno predstavi Zdravko Pečar:

Za čas Farukovega vladanja so bili stiki z Jugoslavijo na takšni stopnji, da policija tik pred prevratom iz strahu pred 'komunistično infiltracijo' ni dovolila prihoda jugoslovanske folklorne skupine, ki je po gostovanju v Atenah že imela napovedano prireditev v Kairu. Monarhistični in četniški emigraciji pa so, nasprotno, nudili vso gostoljubnost, bivši kraljevi oficirji so postali agenti Farukove politične policije in svojo zvestobo režimu so izpričali z ovajanjem mirnih jugoslovanskih

2 Za več glej: Ajlec, Kornelija. *Odnosi med begunci iz Jugoslavije in Unrro v Egiptu v letih 1943–1946*. Doktorska disertacija. Ljubljana, 2013.

3 Aburish, K. Said. Nasser. *The last Arab*. New York: St. Martin's Press, 2004, 40.

4 Bekić. Darko. *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949–1955*. Zagreb: Globus, 1988, 675.

5 ARS. AS 241, t. e. 5. Ministrstvo za izvoz in uvoz 1945 – 1951. "Proizvodi koji će se do kraja 1947 godine uvesti u Egipt." Borza za izvoz in uvoz. Beograd, 16. oktober 1947.

državljanov v Egiptu. Skratka, v Farukovem Egiptu ni bilo niti malo popularno biti Jugoslovan.⁶

Prvi koraki h krepitvi odnosov med državama so se začeli pojavljati šele z revolucijo svobodnih oficirjev in postopnem prevzemu oblasti Gamala Abdela Naserja leta 1952. Farukova kraljevina, ki ni izražala nobenih resnih interesov po političnem povezovanju z Jugoslavijo, je bila zamenjana z novim in po takratnem jugoslovanskem kriteriju progresivnim režimom, kar je vodilo v obojestranski interes po krepitvi sodelovanja. To so sprva sklenili v obliki sporazuma o trgovini in gospodarskem sodelovanju julija 1953. S tem je Jugoslavija postopno v vse večji meri nastopala kot kupec egiptovskega bombaža, v drugi smeri pa kot izvoznik industrijskih izdelkov in opreme za egiptovsko industrijo in promet.⁷ Vendarle pa je bil v prvih letih Naserjevega Egipta obseg gospodarskega sodelovanja relativno majhen.

Vzvodi za jugoslovansko-egiptovsko prijateljstvo, ki ga hrvaški zgodovinar Tvrtko Jakovina na osebni ravni med Josipom Brozom - Titom in Gamalom Abdelom Naserjem okliče kot največje prijateljstvo hladne vojne,⁸ ne izhajajo neposredno iz gospodarskih povezovanj. V konvencionalnem smislu pa glede na različno kulturno ozadje držav težko govorimo tudi o kulturnih vzvodih. Povod za krepitev odnosov med državama tako lahko iščemo predvsem v okviru sodelovanja na nivoju takratne globalne politike. To pomeni v okvirih hladne vojne in politike neuvrščenosti ter identitetnega povezovanja upora, kar je v egiptovskem primeru predpostavljalo dokončno osvoboditev izpod angleškega in francoskega postkolonialnega primeža in jugoslovanske identitete upora, ki je temeljila na izkušnji narodnoosvobodilnega boja.

Kot prvo potezo, s katero se je Jugoslavija v primeru Egipta vmešala v globalno politiko in pri tem dregnila v interese Zahoda, lahko nave-

6 Pečar, Zdravko in Veda Zagorac. *Egipt. Dežela, ljudstvo in revolucija*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1958, 126.

7 Bekić. Darko. *Jugoslavija u hladnom ratu.*, 430.

8 »Povijest četvrtkom – Pokret nesvrstanih (2/3)«. <https://www.youtube.com/watch?v=dD-NNV6Qfs8> (dostop: avgust 2021).

demo primer jugoslovanske dobave orožja Egiptu.⁹ Prvi kontakti o prodaji orožja so bili vzpostavljeni že maja 1953, egiptovska nabavna komisija pa je v Jugoslavijo prispela januarja 1954 in takrat z Jugoimportom sklenila dogovor o 1,1 milijona dolarjev vrednem orožarskem nakupu.¹⁰ Izjava britanskega ambasadorja Maleta, ki je 24. avgusta na Bledu vztrajal, da Jugoslavija opusti zgoraj izpostavljeni dogovor o prodaji orožja Egiptu, dobro nakaže zgroženost Velike Britanije glede Jugoslovanske prodaje orožja tekom angleškega embarga na prodajo orožja Egiptu: »Če Anglija dostavlja orožje Jugoslaviji, ne bi bilo lepo od Jugoslavije, da presežke orožja podarja državi, da to orožje uporabi proti Veliki Britaniji.«¹¹ Obseg jugoslovanske prodaje orožja je bil vsekakor zanemarljiv, potem ko se je vpletla Sovjetska zveza. S sovjetskim prodorom se je namreč popolnoma podrla kontrolirana dobava oziroma uvoz orožja. Zaradi Egipta je Britance skrbelo tudi, kdaj bo do podobnih ponudb in vzorcev delovanja prišlo v drugih arabskih državah.¹²

V postopni oboroževalni bitki, ki se je intenzivneje zaostrovala predvsem po juliju 1955, ko je bil preko Češkoslovaške sprejet dogovor o dostavi orožja v Egipt z Sovjetsko zvezo, se je vse močneje razvijalo vprašanje razpetosti Egipta med Vzhodom in Zahodom. Na tem mestu pa je svojo vlogo odigrala tudi Jugoslavija, ko je Sovjetom je v procesu odločanja svetoval Tito. Konec maja in v začetku junija 1955 je ob procesu normalizacije odnosov med SSSR in FNRJ sledil obisk Hruščova v Beogradu, kjer je Tito večkrat izpostavljaj Naserja, mu izrekal hvale in pri tem izpostavil skrb, da Naser nima zaveznika, na katerega bi se lahko zanesel.¹³ Sovjetsko delegacijo je med drugim prepričeval v to, da bi začela s prodajo orožja Egiptu, da bi Naser tako lahko zaostрил svojo protiiimperalistično držo.¹⁴ Medtem ko si je v začetku prizadeval približati Sovjetsko zvezo Egiptu, je Tita pozneje

9 Bekić. Darko. *Jugoslavija u hladnom ratu*, 430.

10 Petrović, Vladimir. *Jugoslavija stupa na Bliski istok. Stvaranje jugoslovanske bliskistočne politike 1946–1956*. Beograd : Institut za savremenu istoriju, 2007, 66.

11 Prav tam, 67.

12 Prav tam, 108–110.

13 Prav tam, 104.

14 Petrović, Vladimir. *Titova lična diplomatija. Studije I dokumentarni prilozii*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2010, 126.

skrbelo, da se bo Naser s Sovjetsko zvezo zbližal prekomerno. Prvotna prizadevanja potrjuje tudi izjava Hruščova: *»/.../ kadarkoli sva se s Titom dobila je zvesto branil Naserja in ga koval v zvezde. Vedno je govoril, da moramo pomagati Egiptu in imel je prav. Življenje ga je rodilo. In tudi glede drugih zadev smo poslušali Titove nasvete.«*¹⁵

Jugoslovanska zunanja politika je v primeru Egipta poskušala vplivati tudi na zahodni blok. Takratni zunanji minister Edvard Kardelj je tekom svojega obiska v London leta 1955 med drugim sugeriral, da lahko Jugoslavija izkoristi svoj vpliv na Egipt z namenom, da ublaži Naserjeva protizahodna stališča in ga spodbudi k pogajanjem o rešitvi takratnega egiptovsko-izraelskega spora. Angleži so Kardeljevo ponudbo sprejeli zelo resno, sama izvedba jugoslovanskega posredovanja pa je razburila britansko diplomacijo. Že v prvi točki je novica o Titovi posredniški vlogi še pred njegovim obiskom v Egiptu prišla v svetovne medije. Boleče pa je bilo tudi Titovo posredovanje oziroma svetovanje Naserju glede financiranja gradnje Asuanskega jezusa – projekta, ki je predstavljal dolgoročno prioriteto v Egiptu, saj bi s projektom elektrificirali celotno državo. Sodeč po osnovnih dogovorih z Zahodom naj bi 200 milijonov dolarjev krila Svetovna banka, večino druge polovice bi prejeli v obliki finančne pomoči ZDA, manjši – desetodstotni delež – pa bi prispevala Velika Britanija.¹⁶ Tito, ki naj bi tekom svojega obiska Naserja približal Zahodu, je temu svetoval, da naj izkoristi sovjetske ponudbe pri financiranju gradnje Asuanskega jezusa, da bo s tem dobil boljše pogoje v pogajanjih z ZDA in Veliko Britanijo. Svetoval mu je, da naj v tej igri ne vzame sovjetskega denarja, vendar to izkoristi zgolj kot manipulacijo pri pogajanjih z Svetovno banko.¹⁷ V tem kontekstu lahko spomnimo na Naserjev intervju za *New York Times*, v katerem je na vprašanje, kdo je zanj največji državnik na svetu, odgovoril: *»Josip Broz Tito. On me je naučil, da krotko jagnje dve ovci sesa, on me je naučil, kako za svojo državo izkoristiti nasprotja med velesilama.«*¹⁸

¹⁵ Prav tam, 122.

¹⁶ Za več glej: Pečar, *Egipt*, 246–252.

¹⁷ Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 120–122.

¹⁸ Pirjevec, Jože. *Tito in tovariši*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2011, 320.

Spodleteli poskus posredovanja angleških interesov v bližnjevzhodni krizi se v določeni perspektivi ne kaže kot naključje. Jugoslovanska zunanja politika je v tem obdobju zaznala jasne razkorake med ameriškimi interesi in interesi starih kolonialnih sil – Francije in Velike Britanije – na področju Bližnjega vzhoda, kar v veliki meri pojasnjuje drzno zunanjo politiko Jugoslavije na primeru Egipta. Ta obrat je v veliki meri temeljil na ameriškem umiku podpore britansko koordiniranemu vojaškemu paktu – Bagdadski pakt – na Bližnjem vzhodu. Ameriška distanca do britanske politike na Bližnjem in Daljnem vzhodu je temeljila na podlagi tradicije kolonializma, v katero sta bili vpeti tako Velika Britanija kot Francija, s čimer se je zgolj ustvarjalo plodnejša tla za 'sovjetizacijo' dekoloniziranega prostora. To potrjuje izjava predsednika Eisenhowerja: »*Britanci vedno mislijo, da je njihov kolonializem drugačen in boljši. V resnici pa je to, kar hočejo, da se jim pridružimo in jim pomagamo ohraniti njihov imperij.*«¹⁹

Medtem ko je Jugoslavija tekom dogajanja v petdesetih letih, tako neposredno kot predvsem preko posredovanj z velesilami, jasno izkazala določeno lojalnost in spoštovanje do Naserjeve oblasti v Egiptu, pa to še vedno v veliki meri pokriva zgolj idejno področje sodelovanja. Z vidika skupnega nastopa na mednarodnem prizorišču lahko Egipt označimo kot enega izmed osrednjih partnerjev jugoslovanske zunanje politike neuvrščenosti. A vendar je bilo potrebno to podkrepiti tudi z določenimi rezultati gospodarskega sodelovanja, kar pa je seveda predstavljalo drugačne izzive. Odnose med Egiptom in Jugoslavijo lahko v tem kontekstu strnemo v širšo perspektivo odnosov z ostalimi državami tretjega sveta. Visoke ambicije vzpostavitve paralelnega svetovnega sistema izven sence velesil in hladne vojne so bile zaradi slabih produkcijskih zmožnosti že v osnovi močno omejene. Še leta 1959 je statistika jugoslovanske materialne izmenjave s svetom izgledala takole: 60 odstotkov celotne blagovne izmenjave je Jugoslavija opravila z ZDA, Zahodno Evropo, Kanado in Avstralijo, 27 odstotkov z vzhodnoevropskimi državami in Kitajsko ter zgolj 13 odstotkov z državami tretjega sveta.²⁰ Okviren vrhunec blagovne menjave z drža-

¹⁹ Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 130.

²⁰ Bogetić, Dragan. *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006, 9.

vami v razvoju lahko najdemo v statistikah za leto 1963, ko je Jugoslavija z državami v razvoju naredila 23 odstotkov celotne blagovne izmenjave.²¹ Egipt v koncu petdesetih let ni drastično odstopal od splošnega povprečja jugoslovanske zunanje trgovine z državami v razvoju. Očitno pa je, da je bil politični interes po višanju ravni gospodarskega sodelovanja močan.

ZDRUŽENA ARABSKA REPUBLIKA IN JUGOSLOVANSKI VPLIV

Egipt je po revoluciji svobodnih oficirjev postopno zajel val reform, ki so v veliki meri preoblikovale predhodno notranjo ureditev države. Niz ukrepov, kot so agrarna reforma, delna nacionalizacija in sekularizacija ter ukinitvev političnih strank,²² je brez dvoma sklenila nacionalizacija Sueškega kanala leta 1956. Poteza je odigrala ključno vlogo pri ustvarjanju notranjepolitične kot tudi širše medarabske popularnosti in prepoznavnosti Gamala Abdela Naserja. V tem sklopu se je postopno gradila Naserjeva panarabska *persona*, ki je kaj kmalu dosegla raven mita. Kot pogosto izpostavlja avtor Said Aburish, je Naser tako zgradil enormno podporno bazo širših množic, četudi je ni znal zares upravljati, usmerjati oziroma izkoristiti za jasen političen načrt.²³ Ikona Naserja se je preko akta nacionalizacije Sueškega kanala in njegovih sloganov, kot je »*Arabsko nafto, Arabcem!*«,²⁴ hitro širila po arabskem svetu in Naser je v drugi polovici petdesetih let postal simbol arabskega trpljenja in zgodovinske krivice. Podporo množic je tako beležil ne zgolj v Egiptu, temveč tudi v Libanonu, Iraku, Jordaniji, Savdski Arabiji itd. V vseh naštetih državah so Naserjevi podporniki izobešali njegove fotografije, predvajali govore in organizirali podpirne shode. Strah oblasti arabskih držav pred naraščajočo priljubljenostjo Naserja v najbolj skrajni obliki nakaže reakcija oblasti v Savdski Arabiji. Leta 1955 se je tam zgodil upor Naserjevih privržencev med savdskimi enotami v Taifu, ki se je končal z obglavljanjem oficirjev. Leto pozneje je protestiralo več kot petdeset

21 Jugoslovanski pregled : informativno-dokumentarne sveske. Letnik 13, Julij-avgust 1970, 286.

22 Ginat, Rami. *Egypt's incomplete Revolution. Lufti al-Khuli and Nasser's Socialism in the 1960's*. London: Frank Cass, 1977, 2.

23 Aburish K. Said. *Nasser. The last Arab*. New York: St. Martin's Press, 2004, 144.

24 Prav tam, 143.

tisoč delavcev Aramca, savdskega naftnega podjetja, ki so pri tem vzklikali Naserjeve slogane, ob zatiranju vstaje pa so bili številni pretepeni do smrti.²⁵ Ne glede na strah, ki je med okoliškimi arabskimi državami kot tudi ZDA izhajal iz Naserjeve panarabizma, Naser ni imel jasnih ambicij oziroma politične vizije na tem področju. Z vidika zunanje politike se je v glavnini izogibal aktivnemu delovanju. Kot primer lahko navedemo dvakratno zavrnitev pomoči Abdelu Karimu Kassemu pri izvedbi državnega udara v Iraku.²⁶ Implementacijam panarabske politike se je v veliki meri izogibal vse dokler se je lahko oziroma dokler ga v to ni prisililo dogajanje v Siriji.

Sirija je kot skrajno nestabilna kolonialna državna tvorba vse od leta 1949 dalje doživljala državni udar za državnim udarom. Britanski pritiski so se nagibali v smer njene združitve z hašemitskim Irakom, medtem ko so Američani zaradi strahu Izraela in Savdske Arabije pred vzpostavljanjem močnih arabskih držav nasprotovali britanski viziji. Na začetku leta 1957 pa se je v Siriji zaradi dobro organizirane in vplivne komunistične stranke pojavljal strah pred tem, da bi ta padla v neposredno vplivno sfero Sovjetske zveze. Pritiski s strani sirske oblasti na Naserja z namenom združitve Sirije z Egiptom so postajali vse večji in Naser je tako navkljub dolgemu neodobravanju pristal.²⁷ Četudi se je dobro zavedal, da tovrstna poteza predstavlja velik organizacijski podvig – spomnimo, da je predhodno s strani sirske oblasti dvakrat zavrnil ponudbo po združitvi Sirije in Egipta z argumentom, da bi za to potrebovali vsaj pet let priprav – je 1. februarja 1958, tako rekoč z danes na jutri, nastala Združena arabska republika.²⁸

Na primeru državne tvorbe Združene arabske republike je potrebno izpostaviti, da je, čeprav je tvorba obstaja že od leta 1958, prve resne poskuse politične integracije med dvema provincama (Egiptom in Sirijo) začela oblast izvajati šele tekom leta 1961. Šele v tem letu je prišlo do poskusa resnega poenotenja oziroma spojitve dveh provinc v enotni admi-

25 Prav tam, 2004, 146.

26 Aburish, *Nasser*. 149.

27 Prav tam, 150–151.

28 Raymond, W. Baker. *Egypt Uncertain Revolution under Nasser and Sadat*. Cambridge: Harvard University Press, 1978, 57.

nistrativni sistem. Ukrepi, ki jih je vlada ZAR sprejemala v letu 1961, pa so se izkazali kot odločilni udarec, saj so se oblikovali vzvodi za puč v Siriji. Vsi sprejeti ukrepi in posledice pa so posredno zadevali tudi Jugoslavijo in njene interese na tem območju.



Slika 1: Govor Gamala Abdela Naserja na Trgu republike v Kairu 22. februarja 1958 ob razglasitvi rezultatov plebiscita o združitvi Egipta in Sirije v Združeno arabsko republiko.²⁹

Trenja ali vsaj določene nejasnosti in negotovosti v okviru unije ZAR jugoslovanski diplomaciji niso bile tuje že tekom samih začetkov integracije dveh provinc. Četudi je splošna sirska populacija v začetku pozdravljala pridružitve ZAR, so bili pri poskusih integracije provinc v kontekstu vzpostavljanja unije, ki je predpostavljala združevanje politik, blagovne menjave, zakonov ipd., že v samih začetkih prisotni določeni odpori. Jugoslovanski predstavniki so sprva beležili neodobranja le s strani sirske trgovinske buržoazije, po implementaciji nacionalizacije pa tudi s strani industrijske buržoazije. Velike dileme so izhajale predvsem iz vprašanja, kako bi se izvedla integracija med Sirijo, ki je imela takrat 4,5 milijona prebivalcev, in Egiptom z

²⁹ Vir fotografije: Photo archive. www.nasser.org/photos (dostop: november 2022).

24,5 milijona prebivalcev, pri čemer je bila letni dohodek na prebivalca leta 1960 v Siriji skoraj enkrat višji kot v Egiptu.³⁰

Jugoslovanski ambasador v ZAR, Jože Brilej, je 22. avgusta poročal o takrat nedavni reorganizaciji tamkajšnje vlade. Po oceni ambasade je bila poteza nujna, predvsem z vidika potrebe po vzpostavitvi homogenega vodstvenega telesa, ki bi bilo sposobno čim hitreje in učinkoviteje izvajati sprejete ukrepe. Te so predstavljali začetek nove etape gradnje družbeno-politične in ekonomske strukture države, kar je med drugim vključevalo tudi vzpostavitev petih novih ministrstev. Jugoslovanska diplomacija je to tolmačila kot korak, ki bo omogočil nadaljnjo stabilizacijo države, predvsem pa pospešil razvijanje nacionalnega gospodarstva. V tej luči je pozdravljala prizadevanja po nadaljnji centralizaciji, kar je tolmačila kot nujni ukrep za izhod iz gospodarske zaostalosti Egipta.³¹ Pri tem pa navkljub določenim zadržkom tudi popustila dolgoročnim pritiskom ZAR po vzpostavitvi enotnega plačilnega sistema za obe provinci Združene arabske republike.

Januarja 1961 so med delegacijami ZAR in Jugoslavije potekala pogajanja o vprašanju trgovine oziroma ekonomskega sodelovanja. Delegacija ZAR je kot osrednji in tudi edini problem izpostavljala vprašanje občega vključevanja Sirije v obstoječe klirinške instrumente, ki so bili sklenjeni med Jugoslavijo in Egiptom. Četudi je jugoslovanska delegacija izpostavljeno tendenco o poenotenju Sirije z enim skupnim instrumentom ocenjevala kot njihovo politično potrebo, je Sirija iz ekonomskega vidika še vedno predstavljala ločeno ekonomsko področje s popolnoma drugačnim zunanjetrgovinskim in deviznim režimom.³² Glede Sirije so vztrajali pri njenem vključevanju v vse sporazume. Pri tem je jugoslovanska delegacija vztrajala na argumentu: »*dve valuti, dva režima.*«³³ Vendar je, kot je dodala delegacija

30 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 140, mapa 12, signatura 428016, št. 135. Generalni konzulat v Damasku na DSIP, 18. September 1961.

31 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 12, signatura 425531, št. 708. Iz ambasade v Kairu na DSIP. Kairo, 22. avgust 1961.

32 DA, P.A., UAR, fascikel 145, klasacija UAR 330, mapa 29, signatura 43017. "Izveštaj o dosadanjim pregovorima sa delegacijom UAR". Kairo, 27. januar 1961, 1.

33 DA, P.A., UAR, fascikel 146, klasacija UAR 332, mapa 2, signatura 42440, št. 49. "Trgovinska razmena." DSIP, 23. januar 1961, 1.

v poročilu, izgledalo, kot da pri tem predstavniki ZAR ne bodo popustili, nasprotno, iskali so tudi spremembo takrat nedavno zaključenega sporazuma glede razširitve istega na Sirijo, vendar brez večanja kredita.³⁴ To se je tudi zgodilo. Desetega januarja 1961 je bil med Jugoslavijo in ZAR podpisan Sporazum o ekonomskem in industrijskem sodelovanju, 21. marca istega leta pa je bil sporazumu dodan aneks, sodeč po katerem se je kredit v višini 20 milijonov dolarjev razdelil tudi na Sirsko provinco.³⁵

Vzpostavitev enotne vlade lahko samo okrepi zunanjepolitične položaje ZAR do Vzhoda in Zahoda. Predvsem glede zunanjih poskusov, da se oteži ali upočasni proces integracije dveh oblasti. Tovrstna evolucija istočasno krepi tudi mesto in vlogo ZAR na arabskem področju, ker konsolidacija Unije omogoča tudi njeno večjo aktivizacijo na področju politike arabske enotnosti.³⁶

Jugoslavija je tako z zadovoljstvom opazovala notranjo reorganizacijo ZAR. Poleg organiziranja Generalnega kongresa Nacionalne unije leta 1960, uveljavitve parlamenta in novega sistema lokalne uprave, izvajanja politike nacionalizacije in serije ukrepov na gospodarskem in socialnem področju se je ZAR po jugoslovanskih ocenah bolj jasno in odločneje posvetila notranjim problemom. Ob vsem tem pa je občutno narastel interes po izkušnjah jugoslovanskega političnega vodstva. Leta 1960 je Jugoslovanska ambasada v Kairu beležila več primerov, ko so se najvišji politični kadri ZAR poleg splošnih informacij o Jugoslaviji zanimali tudi za bolj specifične zadeve, kot sta na primer jugoslovanski petletni načrt gospodarskega razvoja in gradivo o jugoslovanski politiki na podeželju. Pri tem je kabinet predsednika Naserja celo prevedel Kardeljevo študijo o kmetijstvu v arabski jezik. Zanimalo jih je tudi gradivo o organizaciji socialne in zdravstvene službe, lokalni samoupravi, Socialistični zvezi, sindikatih, mladini, ženskah

34 Prav tam, 2.

35 DA, P.A., UAR, fascikel 145, klasacija UAR 330, mapa 30, signatura 4193316. "Informacija o nekim uslovima koje postavlja egipatski partner našim privrednim organizacijama u ugovorima o izgradnji fabrike autobusa I fabrike traktora u egipetu." DSIP. Beograd, 19. junij 1961.

36 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 12, signatura 425531, št. 708. Iz ambasade v Kairu na DSIP. Kairo, 22. avgust 1961.

itd.³⁷ Raven jugoslovanskega vzora v egiptovski notranji politiki v okvirnem obdobju leta 1961 je seveda v določeni meri špekulativne narave. Preko dostopne dokumentacije Kabineta predsednika republike, CKSKJ, SSRNJ, in diplomatskih depeš, poslanih na Državni sekretariat za zunanje zadeve (DSIP), so razvidna prenekatera zanimanja egiptovskih političnih predstavnikov za jugoslovanski način urejanja notranjepolitičnih vprašanj. Vendar so ta v tem obdobju potekala bolj na ravni pogovorov, branja jugoslovanske literature ipd., kot pa v jasnih pozivih po dolgoročnih svetovanjih in izobraževanjih s strani jugoslovanskih strokovnjakov. Kot primer tega lahko dodamo vzpostavljanje enotne sindikalne organizacije v ZAR. Delo na tem se je v okvirih Nacionalne unije začelo že leta 1960, vendar je še konec maja 1961 izgledalo precej v povojih, pri čemer lahko izpostavimo, da je v obeh provincah ZAR delovalo več med seboj slabo povezanih sindikalnih organizacij, v Siriji pa so bile takrat aktivne še organizacije lastnikov podjetij ipd. Khaled Favzi, ki je takrat deloval kot direktor Komiteja Nacionalne unije za delavce, se je močno zanimal za jugoslovansko organizacijo sindikatov. V pogovorih z jugoslovanskimi predstavniki je maja 1961 govoril, da se zanimajo za *»nekaj podobnega kot imate vi v Jugoslaviji«* in zaprosil za obisk Jugoslavije z namenom preučevanja vloge sindikatov v industrializaciji, organiziranja sindikatov in vloge združenih gibanj v Jugoslaviji.³⁸

Zgledovanje po jugoslovanskih praksah pa odpira tudi določena pritislovja z vidika protikomunistične politike v Egiptu oziroma Združeni arabski republiki. Pri tem je potrebno dodati, da so bile pred samim zgledom Jugoslavije v prvi vrsti vprašljive prenekatero prakse in ukrepi v Egiptu. Socialno naravnana politika, nacionalizacija, principi organiziranja podjetij itd. so bili v osnovi ukrepi, ki bi jih lahko brez vsakršnega zadržka enačili z ukrepi, ki so bolj značilni za socialistične države. Izhodišče za Naserjevo izrecno izogibanje in negacijo socialističnih elementov v politični identiteti ZAR³⁹ je imelo vsekakor pragmatično osnovo, v kolikor dregnemo ob

37 DA, P.A., UAR, fascikel 145, klasacija UAR 313a, mapa 6, signatura 48181, št. 152. Ambasada FNRJ v Kairu na DSIP. Kairo, 14. marec 1961, 2.

38 AJ. CKSKJ, IX, 25/II-30, Iz Ambasade FNRJ v Kairu na DSIP, SSRNJ in CKSKJ, 23. maj 1961.

39 Gre za značilnost bolj prisotno v obdobju do leta 1962.

splošno arabsko razpoloženje do ukrepov, kot je bila na primer nacionalizacija, ki v večinski muslimanski populaciji ni bila dobro sprejeta.

A vendarle jugoslovanska zunanja politika z negacijo socialističnih elementov v samoidentiteti ZAR ni imela težav. Prav tako tudi ni nikoli resno intervenirala v primerih notranjega preganjanja komunistov, pri čemer lahko precedens najdemo že leta 1955, tako rekoč neposredno po Titovem odhodu s prvega srečanja z Gamalom Abdelom Naserjem. Slednji je namreč pred vojaško sodišče postavil 21 komunistov pod obtožbo vojaške zarote, pri čemer Tito ob sprejemu novice ni nastopil kritično do Naserjeve notranje politike in je situacijo komentiral z naslednjimi besedami: *»V zunanji politiki ni antikomunizma, v notranji pa je to popolnoma upravičeno. Če komunisti ne razumejo, kaj je interes nacije, ki se šele vlačí iz kolonialnega položaja, potem to niso komunisti, ampak goli agenti nekega političnega šefa.«*⁴⁰



Slika 2: Josip Broz – Tito in Gamal Abdel Nasser tekem enega izmed številnih Naserjevih obiskov v Jugoslaviji.⁴¹

40 Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 86.

41 Vir fotografije: Photo archive. www.nasser.org/photos (dostop: november 2022).

To še ni pomenilo, da se jugoslovanska zunanja politika ni ukvarjala z vprašanjem odnosa do komunistov znotraj ZAR. Četudi glede tega vprašanja ni nikoli intervenirala, lahko ob pregledu dokumentacije Centralnega komiteja, Državnega sekretariata za zunanje zadeve, Socialistične zveze delovnega naroda Jugoslavije, kot tudi Kabineta predsednika republike zasledimo obsežna poročila o aktivnosti in odnosu do komunistov znotraj ZAR. V konkretni obravnavi leta 1961 pa lahko omenimo depešo takratnega ambasadorja v ZAR, Jožeta Brileja, ki je decembra 1961 poročal, da se je Naser nedavno prvič jasno in nedvoumno izjasnil, da ne nasprotuje marksizmu kot ideologiji in ne bo preganjal marksistov in komunistov, ki niso usmerjeni iz tujine. Pri tem pa je poudaril, da ne bo toleriral aktivnosti KP Egipta in komunistov, ki delujejo po napotkih iz tujine, kar je utemeljil s tem, da je le-ta delovala po navodilih, ki jih je prejela iz Sofije. Pripadnike KP Egipta je Naser po tem ključu ožigosal kot izdajalce in vzpostavil jasno distinkcijo, da socializem v ZAR ni komunizem in je *»diktatura proletariata vladavina manjšine, ki je on ne sprejema. Isto pa velja za diktaturo kapitala, ki bi vodila v restavracijo fevdalizma in kapitalizma.«*⁴² Prav tako se je jasno izjasnil, da ZAR ne bo prevzela večstrankarskega sistema po zahodnem vzoru, ker bi to enako vodilo do restavracije kapitalizma.⁴³

Navkljub jugoslovanskim simpatijam do notranje reorganizacije ZAR v okviru formiranja enotne vlade je Generalni konzulat v Siriji dogajanje spremljal z določenimi skrbmi. Avgusta je jugoslovanski predstavnik v Damasku, Milorad Komatina, zaskrbljeno spremljal reakcije v Siriji. Na DSIP je poročal, da negotovanje v Siriji ne izhaja izključno s strani sirske buržoazije, temveč *»tudi s strani drugih slojev, ki se nenehno bojijo egiptovske politične hegemonije in ekonomske penetracije.«*⁴⁴ Utemeljil je, da so predhodne kritike ukrepov ZAR prihajale s strani sirske buržoazije, medtem ko je delavski del prebivalstva od predhodnih ukrepov pričakoval izboljšanje svojega položaja. Takratno formiranje vlade je po ocenah jugoslovanske

42 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 8, signatura 436697, št. 1080. Iz ambasade v Kairu na DSIP, Kairo, 1. december 1961.

43 Prav tam.

44 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 140, mapa 12, signatura 425446, št. 113. Ambasada v Bejrutu na DSIP, 20. avgust 1961, 1.

diplomacije tako rekoč samo ponudilo argumente za ostre kritike notranje politike Kaira. Četudi so se zavedali, da ZAR ni federativna, temveč unitarna država, so vendarle upali, da bi morala za Sirijo obstajati ločena administracija v Damasku, pri tem pa ostajali ironični do napovedi, da bosta s sedežem v Kairu delovala dva provincijska izvršna sveta. Zastopanost Sircev v vladi pa so ignorirali češ, da ne bodo imeli nobenega resnega vpliva pri vodenju politike.⁴⁵

Komatina je med drugim zapisal, da se je v Siriji razširilo mnenje, da je Naser kopiral jugoslovansko prakso in vsi tisti, ki so nezadovoljni z Naserjem, posredno napadajo tudi Jugoslavijo.⁴⁶ Mnenja, da je Naser v svojih reformah – predvsem v kontekstu julijskih ukrepov, ki bodo predmet naslednjega poglavja – kopiral jugoslovanski model, pa niso prihajala zgolj s strani sirske buržoazije. Kot piše Rami Ginat, so se tega mnenja posluževali tudi nekateri zahodni predstavniki v Kairu. Špekulacije na tem področju so bile raznolike, a večinoma temelječe na medlih predpostavkah. Ginat na podlagi teh ocen navaja teorije, da naj bi Ali Sabri Edvarda Kardelja ob obisku v Kairu marca 1961⁴⁷ cel dan zasliševal o metodah nacionalizacije in ekonomske centralizacije. Dodaten primer pa črpa iz depeš kanadskega ambasadorja v ZAR, Roberta A. Forda. Ta je v svojih poročilih tolmačil neposreden vpliv Edvarda Kardelja na julijske ukrepe na področju nacionalizacije in centralizacije v Združeni arabski republiki. Ford je med drugim poročal tudi o tem, da naj bi štirje jugoslovanski strokovnjaki v prvi polovici leta 1961 delali za pisarno egiptovskega predsednika, ki se je ukvarjala z gospodarskimi vprašanji. Te naj bi reševali neposredno z Ahmadom Abd al Fatahom, ki je bil razumljen kot osrednji avtor julijskih ukrepov.⁴⁸

Kot že izpostavljeno, so trditve o neposrednem jugoslovanskem vplivu na notranje reforme ZAR v letu 1961 precej špekulativne narave. Ginat, ki se v svojem delu *Egypt's Incomplete Revolution* v veliki meri nasloni na to

45 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 140, mapa 12, signatura 425446, št. 113. Ambasada v Bejrutu na DSIP, 20. avgust 1961, 1.

46 Prav tam, 2.

47 "Odnosi Jugoslavije i Ujedinjene Arapske republike." *Jugoslovanski pregled*, marec 1966, 119.

48 Ginat, Rami. *Egypt's incomplete Revolution*, 16-17.

trditev, jo večinoma utemeljuje na nekaterih političnih obiskih, kot je Titov obisk v ZAR med 17. in 23. aprilom 1961, obisk delegacije ZAR v Jugoslaviji v mesecu juniju in prvo zasedanje mešanega komiteja ZAR in Jugoslavije v Kairu marca 1961.⁴⁹ A vendarle so bili vsi naštetih obiski kratka srečanja političnih predstavnikov, ki so pogosto vključevala tudi veliko premikanj po državah in nikakor ni šlo za daljša strokovna posvetovanja o izvedbi notranjih reform julija 1961.⁵⁰ Vsekakor pa so srečanja, kot sta bila obisk delegacije ZAR v Jugoslaviji, na čelu katere je bil Anvar Al Sadat, konec junija 1961⁵¹ in prvo zasedanje mešanega komiteja za gospodarsko sodelovanje med državama 22. marca 1961, nakazovala izrazit dvig tako gospodarskega kot ideološkega sodelovanja med državama.⁵² Ob predstavljenih namigovalnih jugoslovanskega vpliva na izvedbo socialističnih ukrepov znotraj ZAR se zdi, kot da se je ponovila zgodba iz leta 1956, ko je Naser izvedel nacionalizacijo Sueškega kanala. Ker je poteza sledila nedolgo po njegovi vrnitvi z obiska Jugoslavije, so številni zahodni politiki krivili Jugoslavijo, češ da je Josip Broz – Tito Naserja spodbujal oz. vsaj vedel, da bo ta izvedel nacionalizacijo kanala.⁵³

JUGOSLOVANSKE OCENE JULIJSKIH UKREPOV

Po jugoslovanskih ocenah je zaposlovanje presežka delovne sile predstavljalo enega izmed najtežjih problemov ZAR. S spremembo zakonodaje je ZAR v letu 1961 določila, da lahko ena oseba opravlja samo eno delovno mesto, poleg tega pa v večjem delu industrijskih podjetij delovni čas iz osmih ur skrajšala na sedem, kar naj bi ustvarilo 31.000 novih delovnih mest. Glede na načrt za leto 1962/1963, ki je med drugim predvideval odprtje 200.000 dodatnih delovnih mest, pa število vseeno ne bi bilo zadostno glede na prirast populacije. Sodeč po tem premisleku je vlada ZAR kljub odporu verskih krogov začela izvajati propagandni program za uporabo

49 Prav tam, 17–18.

50 »Prisrčen sprejem v Aleksandriji.« *Delo*, št. 108, torek, 18. april 1961, 1.

51 "Parlamentarna delegacija ZAR včeraj prispela v Jugoslavijo." *Delo*, št. 174, torek, 27. junij 1961, 1.

52 "Vrnitev Todorovića iz ZAR." *Delo*, št. 81, petek, 24. marec 1961, 1.

53 Bogetić, *Jugoslavija I nesvrstanost*, 617; Mičunović, Veljko. *Moskovske godine 1956 – 1958*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1977, 117–119.

kontracepcije in leta 1961 tudi začela z lokalno proizvodnjo kontracepcijskih sredstev. Z vidika nižanja življenjskih stroškov so bile znotraj ZAR vpeljane regulacije nekaterih cen. Znižane so bile cene električne energije, petroleja, stanovanj in šolnin. V tem sklopu so bile leta 1961 v ZAR regulirane cene približno 5.000 artiklov.⁵⁴

Ambasada FNRJ v Kairu je v začetku leta 1962 pozitivno ocenjevala dosežke agrarne reforme po juljskih ukrepih 1961. Projekt melioracije oziroma ustvarjanja novih kmetijskih površin je do konca proračunskega leta 1961 ustvaril 240.000 fedanov⁵⁵ novih zemljišč, kar je predstavljalo skoraj polovico predvidenega načrta. Predvsem pa je jugoslovanska ocena izpostavljala, da so dela na izvajanju agrarne reforme po juliju 1961 potekala bistveno bolj ekonomično in učinkovito. Od skupne površine zemljišč v sklopu agrarne reforme je bilo do konca leta 1961 od 582.000 fedanov med 199.780 družin s približno 1,3 milijona članov razdeljenih 449.700 fedanov zemlje.⁵⁶

Ob vseh socialističnih ukrepih, ki jih je uvedla Naserjeva vlada v letu 1961, je bila po oceni jugoslovanske ambasade v Kairu osnovna politična koncepcija družbenega gibanja ZAR izgradnja brezrazredne družbe z zmanjševanjem razrednih razlik, sodelovanjem in spajanjem obstoječih razredov v okviru Nacionalne unije. Ob tem je jugoslovansko predstavništvo v Kairu sledilo precejšnjim nejasnostim in nekonsistentnostim na nivoju ideološke utemeljitve željenih akcij. Podajmo primer soočanja z razrednim vprašanjem in vpeljave nove politike na tem področju znotraj ZAR. V začetku tamkajšnja oblast ni uspela jasno definirati, kdo vse tvori določene razrede v družbi, tako so na primer vsi, ki so živeli na zemlji, spadali med kmete ne glede na to, ali so bili veleposestniki ali najemni delavci.⁵⁷ Da so se obrvi jugoslovanske zunanje politike dvignile še nekoliko višje, pa je poskrbela izjava Naserjevega svetovalca in novinarja Mohameda Heikala: *»tisti, ki se*

54 DA, P.A., UAR 1962, fascikel 138, klasacija UAR 140, mapa 140, signatura 426866. "Privredni problem I razvoj UAR od juljskih mera 1961. godine." Ambasada FNRJ na DSIP, 4. januar 1962, 5.

55 Pretvorba merske enote iz Feddan v hektar je 1:0,4168.

56 Prav tam, 4.

57 DA, P.A., UAR, fascikel 144, UAR 100, mapa 3, signatura 429863, št. 884. Ambasada FNRJ v Kairu na DSIP. Kairo, 8. oktober 1961, 1

bojijo omejevanja razrednih razlik in to mešajo s komunizmom, morajo pogled usmeriti na družbo v Skandinaviji in Veliki Britaniji, kjer se razredi premikajo v smeri združevanja v en razred, ki združuje celotno družbo v atmosferi izobilja in pravice.»⁵⁸



Slika 3: Mohamed Heikal in Josip Broz - Tito.⁵⁹

Jugoslovanska zunanja politika se je dobro zavedala »ideološke naivnosti« znotraj ZAR. To pa so med drugim potrjevali tudi nekateri notranji kritiki v državi. Kot primer je jugoslovansko veleposlaništvo v ZAR na DSIP poslalo izjavo pomočnika ministra za socialne zadeve in delo v ZAR, Mongija Saida, ki ga je jugoslovansko veleposlaništvo označilo kot »dobrega poznavalca in prijatelja Jugoslavije«. Njegov komentar na ideološko identiteto ZAR so strnili takole:

Vodstvo ZAR nima ideologije. Noče in se poleg tega tudi boji razmišljati razredno. Službena koncepcija je arabski socializem, čeprav nihče ne ve, kakšen

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ Vir fotografije: Photo archive. www.nasser.org/photos (dostop: november 2022).

socializem, kaj so njegove glavne komponente, katere so glavne sile na katere se lahko nasloni, kako je mogoče da komandant tako vplivne enote, ki je izvedla puč (v Siriji), predstavlja člana najbogatejše družine v Siriji /.../ V Vladi ZAR sedijo najrazličnejše osebe. Naser je pošten in revolucionaren. Ljudje, ki ga obkrožajo pa so mešana družčina. Kdo so ministri in pomočniki ministrov? Bogataši in pro-američani. Morda ima med šest in osem revoluciji zvestih oseb – ostalo pa so v osnovi buržoazni in prozahodni elementi. Nacionalna unija v bistvu ne obstaja kot resna politična organizacija. /.../⁶⁰

Ob tem pa je Said izrazil resne skrbi, da bi se lahko podoben primer, kot se je zgodil v Siriji, ponovil tudi v Egiptu. Kot je dodal, »buržoazija tukaj dviguje glave«. ⁶¹ Del izjave Mongija Saida kronološko že nekoliko prehitava vsebino tega članka, saj se bomo samemu dogajanju v Siriji konec septembra leta 1961 posvetili nekoliko pozneje. A vendarle nezadovoljstvo buržoazije ob ukrepih nacionalizacije prejme najbolj oster odziv prav v Siriji.

TEŽAVE Z UPRAVLJANJEM NACIONALIZIRANEGA PREMOŽENJA

Z dekretom julija leta 1961 je v obeh provincah ZAR stekla obsežna nacionalizacija. Nacionaliziranih je bilo 400 podjetij, v državno upravljanje pa je poleg tega padlo še 50 odstotkov kapitala 83 podjetij, omejene so bile direktorske plače, nadzorni sveti so bili omejeni na 7 članov, močno zvišani pa so bili tudi davki na najvišje dohodke. ⁶² V sirski provinci je bilo tako nacionaliziranih 23 podjetij. Številka je vključevala vse banke in zavarovalnice ter nekaj najpomembnejših industrijskih podjetij. V 12 od skupno 23 podjetij je bila država vključena z 50-odstotnim lastništvom kapitala. Država si je

60 DA, P.A., UAR, fascikel 144, UAR 100, mapa 3, signatura 429863, št. 884. Ambasada FNRJ v Kairu na DSIP. Kairo, 8. oktober 1961, 2.

61 Prav tam.

62 Ginat, Rami. *Egypt's incomplete Revolution. Lufti al-Khuli and Nasser's Socialism in the 1960's*. London: Frank Cass, 1977, 15.

poleg celotnega lastništva nad bankami in zavarovalnicami lastila še približno 20 odstotkov celotne industrije.⁶³

Organizacijo in proces izvedbe nacionalizacije je jugoslovanski generalni konzulat v Damasku ocenjeval kot uspešen, četudi je bil pri tem prišoten določen zadržek. Čeprav so bili sprejeti ukrepi »brez dvoma progresivni kot taki, bo končni rezultat odvisen od kadrov, ki bodo upravljali z nacionaliziranim premoženjem in zainteresiranosti delavcev za večjo produktivnost.«⁶⁴ Glede organizacijskih zmožnosti ZAR si jugoslovanska diplomacija ni zatiskala oči, saj je ob sami nacionalizaciji jasno izpostavljala dvom, da se glede na poznavanje tamkajšnje administracije, ki so jo zaznamovali centralizem, korupcija, površnost, počasnost in pomanjkanje občutka za obče interese, »lahko pričakuje, da bo vlada naletela na težave pri upravljanju nacionaliziranega premoženja.«⁶⁵

Prva reakcija buržoazije ob nacionalizaciji je zadevala absolutno zmanjšanje poslovne aktivnosti in preprečitev poskusov premikov kapitala preko državnih meja ZAR. Posledično je prišlo do nekaterih zastojev in zapletov v procesih proizvodnje in v delovanju trgovine na drobno. Ker je bila leta 1961 v ZAR organizacija potrošniških zadrug šele v začetnih korakih in je bila trgovina na drobno skoraj v celoti v rokah lokalne buržoazije, je umik buržoazije povzročil kolaps tega sektorja. Kot je v začetku leta 1962 stanje opisovala jugoslovanska diplomacija, je bilo to stanje še vedno podobno tudi 6 mesecev po izvedbi julijskih ukrepov.⁶⁶ Vlada ZAR naj bi si močno prizadevala pridobiti buržoazijo v investiranje v nove posle, za kar naj bi koristila ministrstvo za industrijo.⁶⁷

Predstavljene skrbi pa so se zelo hitro pokazale v praksi. Z vzpostavitvijo močnega državnega sektorja je bila vlada ZAR postavljena pred izziv, kako

63 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 143, mapa 19, signatura 424159, št. 102. Generalni konzulat v Damasku na DSIP, 31. julij 1961, 1.

64 Prav tam, 2.

65 Prav tam.

66 DA, P.A., UAR 1962, fascikel 138, klasacija UAR 140, mapa 140, signatura 426866. "Privredni problem I razvoj UAR od julskih mera 1961. godine." Ambasada FNRJ na DSIP, 4. januar 1962, 6.

67 Prav tam, 7.

vzpostaviti tudi dobro organizacijo tega sektorja. Po večmesečnih diskusijah tekom leta 1961 je ZAR ustanovil Vrhovni svet za javne organizacije, ki ga je vodil sam predsednik Gamal Abdel Naser, in 39 generalnih organizacij, ki so pokrivale določene gospodarske panoge. Izpostavljene generalne organizacije so bile razdeljene po posameznih ministrstvih, poleg neposrednega vodenja tistih podjetij, ki so bila v stoo odstotni državni lasti, pa so imele odgovornost planiranja in predlaganja politike celotnemu sektorju, za katerega so bile zadolžene.

Vzpostavljanje novih organizacij je bilo oteženo tudi zaradi pomanjkanja primernih kadrov. Vse od julija do konca leta 1961 so jugoslovanski predstavniki v ZAR opazali pogoste menjave posameznih oseb – pri čemer so zaznali, da so nekatere osebe na vodilnih položajih v tem času zamenjale tudi po tri delovna mesta. Preko neformalnih virov pa so jugoslovanski predstavniki v Kairu izvedeli, da so – prav zaradi pomanjkanja kadrov – številni nekdanji lastniki privatnih podjetij prejeli vodilna mesta v državnih podjetjih, kar je ambasada v svojem poročilu na DSIP označila, kot da *»to nima nikakršnega doprinosa pri izvajanju vladne politike«*.⁶⁸ Medtem pa je pomanjkanje tehničnih kadrov vlada poskušala zamejiti v okviru programov tehnične pomoči – predvsem v sodelovanju z Zahodno Nemčijo in Združenimi državami Amerike.⁶⁹ Sprejeti ukrepi v kontekstu nacionalizacije so jugoslovansko diplomacijo skrbeli tudi z vidika njihovega globokega posega v socialno strukturo brez organiziranih množic. Težava je bila predvsem v tem, da je nacionalizacija udarila po najpremožnejšem razredu, ki je imel močan vpliv na ostalo prebivalstvo v Siriji, medtem ko na sirske tle niso imeli ideološko enotno organiziranih množic. Tako so na jugoslovanskem konzulatu v Damasku obstajale skrbi, češ da *»izgleda, da so trenutno v Siriji le redki, ki razumejo in sprejemajo te ukrepe«*.⁷⁰

V letih, ki so sledila, je notranja politična organizacija Jugoslavije služila kot pogosta referenca v Naserjevi notranji politiki, pri čemer je tako kot v

68 DA, P.A., UAR 1962, fascikel 138, klasacija UAR 140, mapa 140, signatura 426866. "Privredni problem I razvoj UAR od julskih mera 1961. godine." Ambasada FNRJ na DSIP, 4. januar 1962, 8.

69 Prav tam.

70 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 143, mapa 19, signatura 424159, št. 102. Generalni konzulat v Damasku na DSIP, 31. julij 1961, 3.

kontekstu ideoloških vprašanj s strani jugoslovanskih predstavnikov mogoče pogosto zaznati nekoliko pokroviteljski odnos na področju organizacije množic v ZAR. Te lahko zasledimo tudi znotraj Komisije za mednarodne odnose v SSRNJ. Aprila 1962 lahko obravnavo tega problema zasledimo na sestanku omenjene komisije, ko se je predstavnik Predrag Ajtič vrnil z obiska ZAR, kjer ga je sprejel pomočnik sekretarja Nacionalne unije. Kot je povedal, o vlogi in pomenu organizacije množic niso vedeli veliko. Jasno je bilo, da so se zavedali pomena in vpliva organizacije množic, vendar niso imeli jasne predstave o tem, koliko napora to terja.

Potem sem mu jaz govoril o tem, kako smo mi vzpostavljali našo Socialistično zvezo, koliko napora to zahteva, da so potrebni kadri in propagandni aparat, a on se je začudil. Po tem pogovoru je povedal, da namerava tekom tega leta s skupino ljudi obiskati Jugoslavijo, da vidi, kako izgleda ta politična organizacija. Morda sem to povedal nekoliko preveč ostro, vendar mislim, da je to karakteristika Egipčanov, da vodstveni kadri zelo slabo razumejo politično stran problemov in organizacijske probleme. /.../ Sam mislim, da je zares skrajni čas, da jih pripeljemo in da vidijo kaj je to politična organizacija.⁷¹

Med različnimi krogi prebivalstva je jugoslovanski predstavnik v Siriji ob boku z omenjenimi ukrepi zaznal številne dileme. Med drugim so to vprašanja, ali bo sirska buržoazija še vedno pripravljena sodelovati v novih investicijskih vlaganjih, problem nestrokovnost novih upravnih odborov, ter v prizmi Jugoslavije morda najbolj pomembno, da se je ukrepe tolmačilo kot neposredno kopiranje jugoslovanske prakse. Glede slednjega se je egiptovska oblast v kontekstu stalne paranoje pred enačenjem notranje političnih ukrepov s komunizmom sklicevala na prakse nacionalizacije v Franciji in Angliji.⁷²

71 Aj, fond SSRNJ 142 – II, SSRNJ 1962. Komisija za mednarodne veze- "Stenografske beleške sa sastanka Komisije za mednarodne veze, održana na dan 28. April 1962", 38–39.

72 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 143, mapa 19, signatura 424159, št. 102. Generalni konzulat v Damasku na DSIP, 31. julij 1961, 1–2.

JULJSKI UKREPI Z VIDIKA INDUSTRIJE

Na papirju so rezultati ukrepov, vpeljanih julija leta 1961, ustvarjali vtis uspešne reforme gospodarstva v ZAR. Sodeč po podatkih, s katerimi je razpolagalo jugoslovansko predstavništvo v Kairu, je porast proizvodnje v obdobju po sprejetju ukrepov izgledal sledeče (v milijonih LEG):⁷³

| Industrijsko področje | Februar 1961 | Februar 1962 | Porast v odstotkih |
|----------------------------------|-----------------|-----------------|-----------------------|
| Prehrambna industrija | 64,0 | 67,2 | 5 |
| Nafta | 37,4 | 40,3 | 7,7 |
| Kemijska industrija | 25,4 | 31,3 | 23,2 |
| Industrija mineralov | 11,6 | 13,3 | 14,7 |
| Strojna in metalna industrija | 8,0 | 10,1 | 26,3 |
| Rudarstvo | 2,7 | 2,8 | 3,7 |

Na podlagi podatkov v zgornji razpredelnici bi lahko sklepali o uspešno izvedenih juljskih ukrepih oz. stalnem vzponu industrijske proizvodnje v ZAR, a vendarle je jugoslovanska diplomacija ponujala nekoliko drugačne ocene na videz uspešnega gospodarskega razvoja ZAR. Po mnenju jugoslovanskega predstavništva je bilo potrebno do teh podatkov pristopati z določeno rezervo, saj je bilo potrebno v predstavljene številke zajeti tudi notranjo organizacijo podjetij, dovršitev tehnološkega procesa in povečanje produktivnosti obstoječih kapacitet. Velik del povečanja proizvodnje je po jugoslovanskih ocenah izhajal prav iz zagona novih gospodarskih objektov. Samo v dveh letih in pol je bilo zagnanih 240 novih industrijskih objektov, še 60 pa jih je počasi vstopalo v pogon v začetku leta 1962. Na podlagi pogovorov jugoslovanskih trgovinskih predstavnikov s podjetji v

73 DA, P.A., UAR 1962, fascikel 138, klasacija UAR 140, mapa 140, signatura 426866. "Privredni problem I razvoj UAR od julskih mera 1961. godine." Ambasada FNRJ na DSIP, 4. januar 1962, 3.

Združeni arabski republiko je postalo razvidno, da so se v času dvigovanja produkcije podjetja v ZAR znašla v zelo težkem položaju – predvsem z vidika pridobivanja surovin in materialov potrebnih za proizvodnjo ter notranje-organizacijskih težav in podhranjenosti tehnično usposobljenih kadrov.⁷⁴

Jože Kastelic, ki je med letoma 1961 in 1974 v Egiptu deloval kot predstavnik v Ljubljani baziranega jugoslovanskega reekspornega podjetja Intertrade⁷⁵ in opisovano dogajanje spremljal z lastnimi očmi, je komentiral, da so bila egiptovska nacionalizirana podjetja v začetku tako rekoč brez vseh surovin in materialov.

To je že naknadno in lahko povem. Na ta račun smo dobro služil. To je Interexport nato kopiral za nami. Mi smo vse te materiale, ki so bili nujni kupovali v Švici, Nemčiji vsepovsod okrog in jih prodajali dol v kliringu. In mi smo to dol prodajal, potem smo za tisti denar, ki smo ga ustvarili, kupili bombaž, surove bombažne tkanine, in včasih kakšne druge proizvode in to smo mi uvozili, prodali v Nemčijo, Švico, vsepovsod v Evropi.⁷⁶

Jože Kastelic je poleg tega potrdil tudi težko podhranjenost tehnično izobraženih kadrov v tovarnah Združene arabske republike. Vizije po industrializaciji države so bile velike, medtem ko je bila podhranjenost tehničnih kadrov previsoka za dosledno realizacijo načrtov. Dodal je, da so jugoslovanska podjetja v prenekaterem primeru v ZAR pošiljala strokovnjake, ki so tako rekoč usposabljali celotne kadre posameznih proizvodnih obratov, in postopno zmanjševali število »inštruktorjev«, vse dokler obrati niso bili večinsko zmožni delovati sami.⁷⁷

Jugoslovanska diplomacija je gospodarske probleme, s katerimi se je soočala ZAR, delila v dve skupini. V prvi točki je izpostavljala prav probleme, ki so izhajali iz gospodarske zaostalosti države in objektivno ovi-

74 Prav tam.

75 Kot vodja pisarne Intertrade-a v Kairu je Jože Kastelic začel delovati šele leta 1963, med letoma 1961 in 1963 je to funkcijo opravljal Marko Vrhunec.

76 Intervju z Jožetom Kastelicem, posnet 7. septembra 2022 v Ljubljani. Posnetek intervjuja hrani avtor.

77 Prav tam.

rali razvoj ZAR, pri tem pa so bila glavna vprašanja plačilne zmožnosti, širitve proizvodnje ter zaposlenosti in življenjskega standarda prebivalstva. V drugi točki pa je izpostavljala probleme, ki so v določeni meri oteževali reševanje zgoraj predstavljenih vprašanj in nastali kot posredna posledica vpeljave socialističnih ukrepov v ZAR. Pri tem je bil predvsem mišljen odpor buržoazije in ustvarjena negotovost v vodenju gospodarstva, poleg tega pa tudi vzpostavljanje primerne organizacije upravljanja in problem ustvarjanja primernih vodstvenih in tehničnih kadrov.⁷⁸ Te težave so bile zgolj potencirane z ozko strukturo izvoza, ki je bil večinsko naravnčan na izvoz bombaža – kar 75 odstotkov – medtem ko je ZAR uvažala več kot 16 odstotkov hrane. Visoka odvisnost od izvoza bombaža je predpostavljala veliko ranljivost razvijajočega se gospodarstva ZAR. Kot je bilo to vidno v primeru sezone 1961, ko je slaba sezona v kmetijstvu privedla do 15-odstotnega padca v izvozu v primerjavi z letom 1960. V teh okoliščinah se je vlada ZAR s težavami v prvi vrsti spoprijela z olajšanjem pogojev za uvoz hrane in financiranjem gospodarske izgradnje. Pri tem je jugoslovanska diplomacija ocenjevala prijeme in ukrepe vlade ZAR kot uspešne, a se je zavedala vloge, ki jo je pri tem odigrala politična zainteresiranost velesil za to področje in njihova investicijska sredstva.⁷⁹

BOMBAŽ – OSREDNJI IZVOZNI ARTIKEL

Kot je bilo že izpostavljeno, je osrednji izvozni artikel Egipta brez dvoma predstavljal bombaž. V pregledu poslovanja lahko razberemo, da je poslovanje, ki se je sicer širilo v obsegu, med letoma 1955 in 1961 v vse večji meri prestopalo iz trgovanja v čvrsti valuti na klirinški način trgovine. V sezoni 1955/56 je Egipt v čvrsti valuti prodal 57,5 odstotkov vsega bombaža, v sezoni 1960/61⁸⁰ pa le 20 odstotkov, torej je bilo 80 odstotkov prodanega v kliringu. Vpogled v seznam prodaje egiptovskega bombaža v tujino jasno nakaže, da je bila Jugoslavija eden izmed največjih odjemalcev tega produkta. Največ bombaža je sicer kupila Sovjetska zveza, in sicer 240.000

78 DA, P.A., UAR 1962, fascikel 138, klasacija UAR 140, mapa 140, signatura 426866. "Privredni problem I razvoj UAR od julskega mera 1961. godine." Ambasada FNRJ na DSIP, 4. januar 1962, 1.

79 Prav tam, 2.

80 Skupno je v letu 1961 Egipt proizvedel 1.021.500 bal bombaža.

bal, sledila je Češkoslovaška z 193.000 balami, za njo je bila ZDA z 70.000 balami, takoj za tem pa že Jugoslavija, ki je v tej sezoni odkupila 61.000 bal bombaža.⁸¹

Povpraševanje po bombažu v začetku šestdesetih let je bilo večje od zmožnosti egiptovske produkcije. Prvi problem je zadeval dejstvo, da je Jugoslavija želela v Egiptu kupiti večje količine bombaža, kot ji je bilo omogočeno. Pojavljale so se tudi druge ovire jugoslovanskim podjetjem, in sicer je bila omejena količina bombaža, ki so jo lahko jugoslovanska podjetja kupila v kliringu.⁸² Jugoslovanski nakupi bombaža – vsaj v okvirnem obdobju leta 1961 – predstavljajo nadvse težavno področje zgodovinske obravnave. Na primeru iz leta 1961 je bila prvotna omejitev za jugoslovanska podjetja v kliringu sprva postavljena na 4.000 bal. Ob številnih pogajanjih pa so jugoslovanska podjetja uvozila 8.000 bal (okoli 2.700 ton) bombaža z možnostjo dodatnih 2.000 bal.⁸³ Pri jugoslovanskemu odkupovanju tega artikla so bila prisotna nenehna pogajanja in spremembe prvotnih letnih dogovorov. Visoko povpraševanje po egiptovskem bombažu in dvigovanje odstotka prodaje bombaža v kliringu pa je državo privedlo v omejevanje z uvajanjem ločene liste artiklov, ki so se lahko prodajali za bombaž. Poleg izpostavljenih težav je Komite za zunanjo trgovino konec leta 1961 sodeč po trditvah beograjskega podjetja Centrotekstil pridobil tudi nepreverjeno informacijo, da naj bi jugoslovanska podjetja dolgovlaknati bombaž v ZAR kupovala po 8–10 odstotkov višji ceni kot zahodna podjetja.⁸⁴

Pri jugoslovanskih nakupih egiptovskega bombaža je potrebno izpostaviti še neuradno ozadje teh poslov. Nekatera jugoslovanska podjetja so se med drugim ukvarjala tudi z reeksportom bombaža. Reekспорт je predstavljal zelo pogosto prakso v jugoslovanskem gospodarstvu, saj je z vlogo, ki si jo je Jugoslavija pridobila med neuvrščenimi državami tretjega sveta, in pozicijo med obema blokoma nastal idealen teren za tovrstno

81 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 220, mapa 27, signatura 427310, št. 594. "Promene u spoljno-trgovinskem režimu UAR."

82 DA, P.A., UAR 1962, fascikel 140, klasacija UAR 332, mapa 1, signatura 42651. "Beleška o izvesnim problemima u ekonomskim odnosima sa Egiptom." Komite za zunanjo trgovino, 11. december 1961, 2.

83 Prav tam.

84 Prav tam.

trgovino. Sivo področje reeksporta je bilo vsekakor nadvse široko. V določenih primerih so bile države in podjetja, katerih proizvode so jugoslovanska podjetja reeksportirala, seznanjena s to dejavnostjo, medtem ko se je v prenekaterih primerih odvijala v tajnosti. To je bilo odvisno od narave reeksportiranih proizvodov. Bombaž je bil vsekakor v zadnji kategoriji, saj je, kot že izpostavljeno, predstavljal osrednji izvozni produkt Egipta. Reeksport egiptovskega bombaža, ki so ga izvajala jugoslovanska podjetja, pa navkljub previdnosti ni minil neopaženo s strani egiptovskih oblasti. Marca 1963 je DSIP beležil izjavo atašeja Ambasade ZAR v Beogradu, da vedo za tovrstne aktivnosti jugoslovanskih podjetij. Ataše Mekwada je poleg tega izjavil, da so jugoslovanski reeksport bombaža in drugih egiptovskih proizvodov beležili že od leta 1958, le da ga nikakor ne uspejo dokumentirati in dokazati.⁸⁵

O tej temi sva govorila tudi z Jožetom Kastelicem, saj se je kot dolgoletni direktor podjetja Intertrade veliko ukvarjal z omenjenim fenomenom. Kot je povedal, se Intertrade ni nikoli ukvarjal z reeksportom bombaža. To naj bi bilo področje beograjskega podjetja Interexport. *»Bombaž je reeksportiral Interexport. Mi surovega bombaža nismo reeksportirali, ker je bila to njihova čvrsta valuta. Glede ostalega se ne bi obremenjevali, tudi če bi vedeli, da se to reeksportira. Bombaž je bil pa najboljša tržna valuta za Egipt. Kaj so pa drugega lahko prodajali? In to je delal Interexport in je bil zaradi tega tudi malo v preiskavi. Saj, Brilej je vedel, kako je to potem utišalo. Ampak, tkanine in prejo smo pa mi reeksportirali. Samo Centralna banka Egipta je normalno vedela, da mi to delamo. Niso pa vedeli, kakšne so premije pri prodaji njim in popusti, ki smo jih dajali pri prodaji na Zahod.«*⁸⁶

Tovrstni reeksport je potekal v precejšnji tajnosti. Article, ki so bili na tak način preprodani v druge države, je bilo potrebno pregledati in iz njih odstraniti vse neposredne dokaze njihovega porekla. Jože Kastelic je predstavil kompleksen postopek na primeru tkanin, ki so jih reeksportirali iz Egipta, četudi so zelo pogosto tako končni kupci kot proizvajalci vedeli, od

⁸⁵ DA, P.A., UAR 1963, fascikel 137, klasacija UAR 332, mapa 2, signatura 48228. "Beleška" DSIP, 9. marec 1963.

⁸⁶ Intervju z Jožetom Kastelicem, posnet 7. septembra 2022 v Ljubljani. Posnetek intervjuja hrani avtor.

kod prihajajo izdelki in kam se nato prodajajo. »Na Reki se je to nevtraliziralo vse do zadnjega listka, vse so morali pregledati, to je bilo milijon, dva milijona metrov. Ampak je bilo ogromno delavk, ki so samo to delale, da so prekladale in vse kar je bilo gor odlepile. Vsako balo odprle in pregledale notri vse, da ni bil notri kakšen listek.«⁸⁷

MED VISOKIMI AMBICIJAMI IN OVIRAMI NA TRŽIŠČU ZAR

Poleg surovega bombaža so osrednje izvozne artikle ZAR za jugoslovanski trg v obravnavanem obdobju predstavljale še tkanine, surovi fosfati in določene vrste zelenjave in sadja. Jugoslavija je izkazovala visoko zanimanje po izvozu egiptovskega fosfata, a se pri tem zapletla v notranje organizacijske težave podjetij v ZAR. Glede izvoza surovih fosfatov je bil že decembra leta 1959 med Jugoslavijo in General Organisation for Executing the Five Year Industrial Plan podpisan desetletni okvirni dogovor o egiptovski prodaji surovih fosfatov. Za leto 1960 je bila predvidena prodaja 60.000 ton, za leto 1961 pa 80.000 ton, prodaja pa naj bi se na sredini šestdesetih let dvignila med 120.000 in 150.000 ton letno. Na tej podlagi je bil aprila leta 1960 podpisan dodatni letni dogovor, ki je predvideval prodajo 60.000 ton surovega fosfata. Ne glede na pozive in poizvedovanja jugoslovanske strani o detajlnih pogojih prodaje egiptovska stran na te ni odgovarjala. Do konca leta 1960 je Jugoslavija poslala tri pozive, v začetku leta 1961 pa še prošnjo za ureditev nakupa v letu 1961. Šele sredi januarja leta 1961 je egiptovska stran sporočila, da lahko v sledečem letu proda 80.000 ton fosfata. Le tri dni pozneje pa se je popravila in zmožnost obsega dobave zmanjšala za polovico.⁸⁸

Podoben primer lahko v tem obdobju zasledimo tudi na področju razvoja jedrske energije. To je potekalo v okviru znanstvenega in kulturnega sporazuma med Egiptom in Jugoslavijo iz leta 1959. Sporazum, ki je do konca leta 1961 privedel do najmanjšega števila predvidenih realizacij,

⁸⁷ Prav tam.

⁸⁸ DA, P.A., UAR 1962, fascikel 140, klasacija UAR 332, mapa 3, signatura 421624. "Sirovi fosfati iz Egipta." DSIP. Beograd, 28. junij 1962.

je med drugim vključeval tudi meddržavno sodelovanje na področju miro-ljubnega koriščenja jedrske energije med Atomsko komisijo ZAR in Zvezno komisijo za nuklearno energijo (ZKJE) predvidoma v obdobju 1959–1960. Predvideno sodelovanje je od jugoslovanske strani v glavnini predvidevalo geološke in terenske raziskave na območju ZAR v zimskem obdobju, se pravi med novembrom in aprilom, ko so vremenski pogoji oteževali tovrstna dela na jugoslovanskih tleh. Oddelek za geologijo in jedrske surovine Ustanove za jedrsko energijo ZAR je Jugoslaviji v začetku januarja predal poziv za začetek del jugoslovanskih strokovnjakov (iskanja radioaktivnih rudnin) na terenu ZAR, na kar se je jugoslovanska stran odzvala nemudoma, vendar pri tem zaprosila za pojasnitev nekaterih specifik, potrebnih za pripravo kadrov in opreme. Na to povpraševanje jugoslovanska stran ni prejela odgovora več kot leto dni.⁸⁹

Na podlagi zgoraj opisane enoletne zamude v komunikaciji, ki se je končala s predajo nezadostne dokumentacije, je ZKJE predlagal, da bi bilo na podlagi dotakratnih izkušenj z Ustanovo za atomsko energijo ZAR⁹⁰ »najbolj efektivno v Kairo napotiti dva, ali tri predstavnike ZKJE, ki bi v direktnem kontaktu z funkcionarji in strokovnjaki Ustanove za jedrsko energijo ZAR preučili tehnične pogoje za delo, se dogovorili o detajlih in nemudoma sklenili dogovor o izvršitvi predlaganega posla«. ⁹¹ Aprila leta 1961 je bil med Zvezno komisijo za nuklearno energijo FNRJ in Ustanove za jedrsko energijo ZAR podpisan protokol o sodelovanju. Na podlagi tega pa je bila nato osnovana ekipa jugoslovanskih in egiptovskih geologov z namenom terenskih raziskav zalog urana v vzhodni puščavi, in sicer na območju velikem 1500 kvadratnih kilometrov.⁹²

Jugoslavija je poleg strojev in strojne opreme izvažala predvsem storitve v obliki večjih tehničnih projektov. V tem sklopu so bili predvsem gradnje

89 DA, P.A., UAR, fascikel 146, klasacija UAR 348, mapa 16, signatura 43983. "Upočivanje prospekcijske misije u UAR." Iz Savezne komisije za nuklearno energiju na DSIP. Beograd, 9. februar 1961, 1.

90 Vse od podpisa dogovora o sodelovanju iz julija 1959 je v letu in pol prišlo samo do ene strokovne izmenjave v okviru Letne šole za fiziko v Jugoslaviji.

91 Prav tam, 3.

92 DA, P.A., UAR 1962, fascikel 141, klasacija UAR 348, mapa 1, signatura 414587. "Saradnja sa UAR."

namakalnih sistemov in tovarn ter naftne vrtine in geološke raziskave v povezavi z iskanjem energentov in rudnin.

Na področju proizvodnje namakalnih sistemov so bila jugoslovanska podjetja na egiptovskem tržišču aktivna že od sredine petdesetih let.⁹³ V začetku leta 1960 pa so se osrednja jugoslovanska podjetja, ki so se ukvarjala z proizvodnjo opreme za kmetijsko namakanje, povezala v združenje za izvoz namakalne opreme – Tehnopromet. Povezovanje je bilo utemeljeno predvsem na podlagi problemov, na katera so naletela podjetja pri poskusih prodaje na tujih tržiščih. Ta so večinoma zadevala nezadostne tehnične zmožnosti posameznih proizvajalcev, nezmožnost plasiranja celotnih naročil in nezmožnost konkuriranja tujim podjetjem. Skupnost podjetij so sestavljala podjetja Jastrebac (Niš), Oktomvri (Kumanovo), Tito (Skopje), Agroindus (Ljubljana), Tvornica poljoprivrednih strojeva Kneževo (Belje), Radoje Dakić (Titograd), Geosanda (Beograd).⁹⁴

Z vidika omenjene organizacije povezanih podjetij za irigacijo je bila strategija prodaje vezana na Združeno arabsko republiko, ki je po oceni združenja predstavljala najbolj plodna tla za izvedbo večjih poslov na področju namakalnih izdelkov in projektov. Na tem področju so jugoslovanska podjetja v Egiptu delovala že od druge polovice petdesetih let dalje in tja pošiljala svoje strokovnjake. Kot je navajal Tehnopromet v enem izmed svojih poročil, so z združitvijo podjetij omogočili pogoje, da združene podjetij izključi vsakršno konkurenco na tem področju v Egiptu.

Tak je bil sicer načrt, a kaj kmalu se je na konkretnem primeru pojavil problem, s katerim so se na tujem trgu pogosto srečevala jugoslovanska podjetja. Sredi leta 1960 je Ministrstvo za agrarno reformo ZAR razpisalo licitacijo za ureditev irigacije na površini 25.000 feddanov zemlje v provinci El Tahrir, kar znaša 10420,66 hektarjev. Medtem ko naj bi Tehnopromet dobro preučil zmožnosti tuje konkurence, pa so tik pred samo licitacijo ugotovili, da se je na projekt prijavljalo tudi zagrebško podjetje INGRA.

93 DA, P.A., UAR, fascikel 145, klasacija UAR 330, mapa 30, signatura 415519. "Jedinstveno nastupanje na poslovlma irigacije u Egiptu. Komitet za spoljnu trgovinu. Beograd, 5. maj 1961, 2.

94 DA, P.A., UAR, fascikel 145, klasacija UAR 330, mapa 30, signatura 415519. "Jedinstveno nastupanje na poslovlma irigacije u Egiptu. Komitet za spoljnu trgovinu. Beograd, 5. maj 1961, 1.

Dan po licitaciji so tako združena podjetja podpisala pogodbo z INGRO in si med seboj razdelila predvidena dela.⁹⁵ A vendarle to ni zamejilo medsebojne konkurence med INGRO in ostalimi podjetji. Podobne težave so se začele ponavljati sredi februarja 1961, ko je podjetje INGRA kršilo vse podpisane sporazume združenja in od njega zahtevala, da izvaja samo vlogo ponudnika opreme, ki je INGRA ni proizvajala. To je za Tehnopromet pomenilo, da bi na področju irigacije v Egiptu INGR1 zagotavljal le cevi in škropilnike. Podobno je sledilo tudi v primeru projekta s podjetjem African Union Trading, s katerim je imel Tehnopromet že podpisano pogodbo. Z izpostavljenim podjetjem je INGRA podpisala novo, enostransko pogodbo, v kateri je bila vloga Tehnoprometa v celoti izključena. Tehnopromet je to interpretiral kot izrivanje z egiptovskega tržišča, za katerega se je na področju irigacije dojemal kot vodilno jugoslovansko združenje. Pri tem je bilo najbolj boleče prav dejstvo, da se je na egiptovskem tržišču INGRA prvič pojavila šele oktobra leta 1960 in to prav v sklopu Tehnoprometa. Več kot očitno je bil o tem že ob začetku trenj obveščen Državni sekretariat za zunanjo trgovino (DSZT), ki je med drugim tudi izdal predlog, da INGRA na območju ZAR tudi v primeru samostojnih poslov nastopa pod imenom INGRA-TEHNOPROMET,⁹⁶ a kot kaže DSZT ni uspel rešiti izpostavljene težave, saj je nedolgo po tem sledil ponovni škandal med izpostavljenimi podjetji. Vrhunec spora naj bi zadeval INGRIN prevzem posla za irigacijo v vrednosti 3.000 feddanov. V tem primeru je bilo z naročnikom dogovorjeno, kateri deli posla pripadajo Tehnoprometu, a *»tako je brezpravno in brez naše soglasnosti od določenih cen za škropilno namakanje nam prikazovala povsem druge cene, ki ne odговarjajo realnemu stanju. Tukaj je INGRA sama višala vrednost projekta na račun naših proizvodov, četudi je bila predhodno dogovorjena vrednost projekta.«*⁹⁷

Sodeč po zgornjem primeru, ki – kot bo prikazano v nadaljevanju – ni bil edini na tem tržišču, je agresivna konkurenčnost med posameznimi jugoslovanskimi podjetji na tujih tržiščih relativno pogosta praksa že v začetku

95 Prav tam, 2.

96 Prav tam, 4–5.

97 DA, P.A., UAR, fascikel 145, klasacija UAR 330, mapa 30, signatura 415519. "Jedinstveno nastupanje na poslovnima irigacije u Egiptu. Komitet za spoljnu trgovinu. Beograd, 5. maj 1961, 4–5.

šestdesetih let. Tako kot je bilo to na iraškem tržišču tekom osemdesetih let,⁹⁸ je bila v Združeni arabski republiki že v šestdesetih letih prisotna ostra konkurenca med jugoslovanskimi podjetji, ki je pogosto temeljila na republiški osnovi. Da sabotáže poslov med posameznimi jugoslovanskimi podjetji, je potrdil tudi Jože Kastelic. V pogovoru je pogosto referiral na močnejše pozicije beograjskih podjetij in izpostavljajal, da »tam kjer so oni delali, smo dali roke stran«.⁹⁹

Obstajajo pa tudi nekateri primeri slabe organizacije med jugoslovanskimi podjetji, ki niso izhajali iz medsebojne konkurence. Tak primer je načrtovan skupni nastop podjetij INGRE Zagreb in Progres Beograd na licitaciji za gradnjo daljnovoda in transformatorskih postaj v predvidenem predračunu 7 milijonov E. L. V tem konkretnem primeru je INGRA le deset dni pred licitacijo obvestila svojega stalnega predstavnika v Kairu, da se umika od svoje predvidene naloge v poslu, kar je privedlo do odstopa od takrat prihajajoče licitacije.¹⁰⁰ Četudi med arhivsko dokumentacijo nisem zaznal podobnega problema na tržišču Združene arabske republike, je nedolgo po zgoraj izpostavljenem primeru DSIP izdal zaskrbljen komentar, v katerem piše, da se »V zadnjem času /.../ pojavljajo primeri, da nekatera naša podjetja neupravičeno odstopajo od licitacij v katerih smo imeli dobre pogoje za pridobitev poslov. Odločitev o opustitvi se zelo pogosto naznani neposredno pred samo licitacijo, kadar so na pripravah ponudb narejeni občutni stroški.«¹⁰¹

Na področju gradnje tovarn pa lahko v letu 1961 izpostavimo predvsem dogovore o gradnji tovarn traktorjev, avtobusov in mopedov ter dogovore o jugoslovanskem prevzemu gradnje hidrocentrale na reki Evfrat. 10. januarja 1961 je bil v Beogradu podpisan protokol in pripravljalni dogovor med Industrijo motorjev Rakovica in Generalne organizacije za izvrševanje petletnega načrta ZAR, v katerem so se dogovorili o osnovnih pogojih za

98 Intervju z Zvonetom Draganom, posnet aprila 2020. Posnetek intervjuja hrani avtor.

99 Intervju z Jožetom Kastelicem, posnet 7. septembra 2022 v Ljubljani. Posnetek intervjuja hrani avtor.

100 DA, P.A., UAR 1962, fascikel 140, klasacija UAR 330, mapa 1, signatura 73121, št. 76/62. "Odstupanje od licitacije za 220KV dalekovoda I trafostanice." Iz ambasade FNRJ v Kairu na DSIP. Kairo, 24. januar 1962.

101 DA, P.A., UAR 1962, fascikel 140, klasacija UAR 330, mapa 1, signatura 43121. "Zabeleška o odustajanju nekih naših preduzeća od licitacija u UAR-u." DSIP, 5. februar 1962.

bodočo gradnjo tovarne traktorjev v Egiptu. Kljub temu dogovor pol leta po srečanju v Beogradu, kjer so bili usklajeni osnovni pogoji, ni bil sklenjen. Razlog za to je ležal v dodatnih klavzulah, ki jih je egipčansko podjetje El Nasr dodalo po podpisu dogovora. Dodatni pogoji so se jugoslovanskim podjetjem zdeli tako rekoč nemogoči. Najbolj izraziti sta bili sledeči klavzuli. Prodajalec naj bi se zavezal, da ne bo sodeloval pri vzpostavitvi objektov za proizvodnjo predmetov iz te pogodbe, oz. ne bo nobeni osebi ali podjetju na območju ZAR ali katerekoli druge arabske države odstopil nobenih koncesij ali pravic iz te pogodbe, ki se nanašajo na gradnjo dotične tovarne. Prodajalec je moral tudi izjaviti, da v Izraelu nima nobene podružnice oz. podjetja in ne sodeluje z nobenim podjetjem, ki je osnovano v Izraelu.¹⁰² O slednjem bo več pojasnjeno v nadaljevanju. Prva izpostavljena klavzula je bila neprimerna, ker je *»predstavlja monopol ene strani, kar je nasprotno z našo koncepcijo ekonomskega sodelovanja in industrijskega sodelovanja z državami tretjega sveta, predvsem nerazvitimi, kar so arabske države.«*¹⁰³ Poleg tega pa bi si na tak način jugoslovanska podjetja zapirala vrata pri sodelovanju z drugimi arabskimi državami – tako z vidika postavitve enake tovarne kot tudi v nudenju tehnične pomoči arabskim državam.¹⁰⁴

Eden izmed izredno pomembnih jugoslovanskih projektov, o katerem so leta 1961 začeli teči dogovori z ZAR, je predstavljalo sodelovanje Tovarne motornih vozil TOMOS pri gradnji tovarne motorjev v ZAR. TOMOS, ki bi v projektu sodeloval pri projektiranju in predaji opreme, se je tako konec leta 1961 z Organizacijo za izvedbo petletnega načrta industrializacije v ZAR pogajal za izvedbo posla, ki bi v primeru polnega odkupa delov predvidoma znašal 4.742.390 ameriških dolarjev.¹⁰⁵

»IZIGRAVANJE« JUGOSLOVANSKIH PODJETIJ

Izpostavljena notranja konkurenca je bila vsekakor brezpredmeten problem v primerjavi z zunanjo konkurenco, s katero so se na tržišču ZAR

102 DA, P.A., UAR, fascikel 145, klasacija UAR 330, mapa 30, signatura 419316. DSIP. Beograd, 19. junij 1961, 1.

103 Prav tam, 2.

104 Prav tam, 3.

105 DA, P.A., UAR 1962, fascikel 140, klasacija UAR 330, mapa 1, signatura 73121.

srečevala jugoslovanska podjetja. Raven tuje konkurence na tem območju zelo dobro strne telegram (22. november 1961) jugoslovanskega ambasadorja v ZAR, Jožeta Brileja. Na DSIP je zgrožen pisal, da so v zadnjih dneh izgubili dva pomembna posla, ki sta bila predhodno obljubljeni jugoslovanskim izvajalcem. Referiral je na projekt gradnje kairskega mostu na Nilu Bouac in postavitve rudnika fosfata pri Safagi. Oba posla sta na koncu nepričakovano padla v roke Zahodni Nemčiji. Brilej je komentiral, da »/.../ so bila naša podjetja pri tem izigrana«. ¹⁰⁶ Četudi je bila jugoslovanska ponudba za gradnjo mostu za pol milijona funtov cenejša od konkurence, je z utemeljitvijo, da bo zahodnonemško podjetje prevzelo gradnjo skupno šestih mostov, to pripadlo slednjemu. V primeru rudnika fosfata je bila izguba posla še slabše utemeljena. Medtem ko je bilo jugoslovanskih predstavnikom pojasnjeno, da še vedno ni razrešeno, katero podjetje bo prejelo posel, so uslužbenci jugoslovanske ambasade v Kairu že dan pozneje v egiptovskih časopisih brali napoved, da je posel dobilo zahodnonemško podjetje. Kot jim je bilo pojasnjeno pozneje, so posel predali Nemcem zaradi ponujene brezplačne tehnične pomoči, čeprav z jugoslovanskimi predstavniki niso nikoli govorili o potrebi po tehnični pomoči. ¹⁰⁷ Izpostavljen primer je dobro nakazoval razhod med političnimi interesi po krepitevi gospodarskega sodelovanja in pragmatično izbiro najboljšega ponudnika za izvedbo projekta. To je v prvi vrsti odpiralo vprašanje, če se lahko to ponovi pri ostalih odprtih poslih. Brileja je to najbolj skrbelo glede takratnega dogovarjanja o gradnji tovarne motorjev (TOMOS) v Egiptu. Vse močnejše prodiranje Zahodne Nemčije na egiptovski trg je Brilej opazoval z veliko skrbjo in med drugim na DSIP pisal, da je potrebno vzpostaviti nek memorandum in poskrbeti, da se bo znašel v rokah egiptovskega predsednika Naserja. ¹⁰⁸

Visoka raven prijateljstva med državama še vedno ni pretehtala pragmatične narave *dumpinga* cen tujih podjetij. Poleg tega je pri tem potrebno izpostaviti, da se je razlog za izgubo jugoslovanskih poslov v Egiptu

¹⁰⁶ DA, P.A., UAR, fascikel 145, klasacija UAR 330, mapa 31, signatura 435119, št. 1040. Iz ambasade v Kairu na DSIP. Beograd, 19. junij 1961, 1.

¹⁰⁷ Prav tam, 1.

¹⁰⁸ Prav tam, 2.

pogosto skrival v kreditnih politikah. Pogosto Jugoslavija ni uspela dobiti določenih poslov zato, ker bi morala za njihovo izvedbo sama izdati kredite, katerih višine enostavno ni bila zmožna kriti. Zahodna Nemčija, Češkoslovaška ali Sovjetska zveza pa so z izdajo kreditov za velike gradbene projekte poskušale delo zagotoviti lastnim podjetjem. Kot tovrstni primer lahko navedemo jugoslovansko dogovarjanje za prevzem gradnje hidrocentrale na Evfratu.

Delo na projektu se je začelo že leta 1957, ko je jugoslovansko podjetje Energoprojekt pripravilo elaborat in ponudbo za projektiranje regulacije reke Evfrat. Sprva so jo sprejeli Sirci, a naknadno do izvedbe ni prišlo zaradi angažmaja Sovjetske zveze. Oktobra leta 1960 je sirska ministrstvo za javna dela pozvalo jugoslovanskega generalnega konzula Mijovića, da Energoprojekt čim hitreje konča študijo o projektiranju Evfrata. Leta 1957 so imeli Sirci več različnih ponudb za izvedbo projekta, med katerimi je bil tudi Energoprojekt, vendar so pozneje zaradi ponujenega sovjetskega kredita v višini 200 milijonov ameriških dolarjev projekt prepustili Sovjetom. Zaradi zamude pri sovjetskem projektiranju so se Sirci odločili, da projekt ponovno predajo Energoprojektu z možnostjo, da se jugoslovanskim podjetjem poleg projektiranja Evfrata odredi gradnje nekaterih drugih objektov ali vsaj določenih faz gradnje, kot so hidrocentrala, jez, namakalni sistemi, daljnovodi in transformatorji. Ob tej priložnosti naj bi sam Naser sirskega ministru za javna dela lzedinu dejal, da Jugoslovanom zaupa, ker je »prepričan, da bodo izpeljali, tako kot da bi delali za sebe«.¹⁰⁹

Razlog za sovjetsko odlašanje z izvedbo projekta je bil predvsem strah pred potencialnim sporom, ki bi lahko zaradi gradnje jezusa na Evfratu nastal med državami, ki jih ta reka prečka. Napovedali so, da ne nameravajo sodelovati v tem projektu, dokler ZAR in Irak ne sprejmeta sporazuma o omenjeni gradnji. Podobne skrbi so bile prisotne tudi v jugoslovanskem DSIP-u, saj vprašanje izgradnje jezusa med Turčijo, Irakom in ZAR, ki jih prečka reka, ni bilo razrešeno.¹¹⁰ Jugoslovanska diplomacija je jeseni leta

109 DA, P.A., UAR, fascikel 145, klasacija UAR 330, mapa 29, signatura 433414. "Beleška o projektu Euftrat". Beograd, 24. december 1960, 2.

110 DA, P.A., UAR, fascikel 145, klasacija UAR 330, mapa 29, signatura 433414. "Beleška o projektu Euftrat". Beograd, 24. december 1960, 4.

1960 ocenjevala, da so Sirci tako močno prepričani v nujnost gradnje tega projekta, da se bodo najverjetneje v kratkem za kredit obrnili na Združene države Amerike in Zahodno Nemčijo.¹¹¹ Do tega je naknadno tudi prišlo, a je dogovor ob sirski odcepitvi od ZAR propadel.¹¹² Gradnja hidrocentrale na Evfratu nazorno odpira pogost problem, na katerega je Jugoslavija naletela pri poslih z državami tretjega sveta. Tekom leta 1960 je jugoslovanski Energoprojekt brezplačno naredil obsežno tehnično študijo o postavitvi jezusa na Evfratu, medtem ko ni bilo jasno, ali bodo projekt izvedla jugoslovanska podjetja. Težava je bila v pridobitvi sredstev. Jugoslavija ni bila zmožna kriti celotnih stroškov gradnje. Ker Sirija ni imela sredstev, je edino možnost predstavljal dolgoročen kredit z najnižjimi obrestnimi merami.¹¹³

Jugoslovanski politični vpliv in zgled v ZAR je bil v tem obdobju izrazit, vendarle pa so bile jugoslovanske zmožnosti izdajanja kreditov, v kolikor jih primerjamo z osrednjimi državami obeh blokov, ki so takrat vstopale na tržišče Združene Arabske Republike, tako rekoč mizerne. Petletni načrt ZAR (1960–1965) je predvideval okoli 600 milijonov LEG. Od tega zneska je bil del že pridobljen in porabljen na objektih, ki so bili dokončani in pognani že v letih 1960 in 1961. Za objekte, ki so bili konec leta 1961 še v gradnji, pa je ZAR do takrat zagotovila 1,1 milijarde dolarjev, in sicer približno enako s strani obeh blokov. Sovjetska zveza je zagotovila približno 186 milijonov LEG (vključno z Asuanskim jezum) kredita, za njo je bila Češkoslovaška, na Zahodu pa so bili osrednji investitorji Zahodna Nemčija z okoli 150 milijoni ameriških dolarjev (brez Evfrata), Italija s 150 milijoni dolarjev in Anglija s 55 milijoni L.¹¹⁴ Jugoslovanski kredit, sodeč po Sporazumu o gospodarskem in industrijskem sodelovanju iz 10. januarja 1961, pa je znašal 20 milijonov ameriških dolarjev.¹¹⁵

111 Prav tam, 5.

112 DA, P.A., UAR, fascikel 145, klasacija UAR 330, mapa 29, signatura 430992, št. 158. Iz ambasade v Kairu na DSIP. Damask, 19. november 1961.

113 DA, P.A., UAR, fascikel 145, klasacija UAR 330, mapa 29, signatura 43829, št. 21. Iz ambasade v Damasku na DSIP. Damask, 6. februar 1961.

114 DA, P.A., UAR 1962, fascikel 140, klasacija UAR 332, mapa 1, signatura 43033162. "Bilateralni odnosi u 1961 godini." Iz ambasade FNRJ v Kairu na DSIP. Kairo, 6. januar 1962, 9.

115 AJ, SIV, fond 130, Medunarodni odnosi, fascikel 638, 1955–1970. DSIP – Služba za pravne poslove I medjunarodne ugovore na SIV, 13. december 1961.

KLAVZULA O PREPOVEDI POSLOVANJA Z IZRAELOM

Združena arabska republika je zelo resno spremljala aktivnosti podjetij, ki so delovala na njenih tleh in v Izraelu. Za ta namen je bil ustanovljen poseben urad s polnim imenom Urad za bojkot Izraela, ki je deloval v sklopu Vojnega ministrstva ZAR. Tuja podjetja, ki so delovala v ZAR, sodeč po pogodbi, podpisani ob sklenitvi posla, niso smela poslovati z Izraelom. Glede na pestre gospodarske odnose Jugoslavije z Izraelom pa je seveda večkrat prišlo do kršitev pogodb na tem področju.

Prvi zasleden primer, na katerega sem naletel, zadeva zagrebško podjetje Feriimport v začetku leta 1961, ki je poleg aktivnosti v Damasku poslovalo tudi z Izraelom. Urad za bojkot Izraela je od podjetja zahteval, da izpolni vprašalnik, ki bi ga morali overiti odgovorni predstavniki jugoslovanske oblasti in Ambasade ZAR v Beogradu. To je v podjetju in jugoslovanskem komiteju za zunanjo trgovino zbudilo veliko začudenje in neodobravanje. Slednje nakazuje del komentarja komiteja za zunanjo trgovino: *»Razumemo, da tovrstni postopek omenjenega Urada predstavlja neposredno vmešavanje v komercialne posle našega podjetja in da ta isti Urad nima pravice, da zahteva pričakovane odgovore, z obzirom, da Urad nima nikakršnega mednarodnega statusa, poleg tega pa niti FNRJ ni obvezna, da daje tovrstne odgovore nekemu državnemu uradu.«*¹¹⁶

Sodeč po dostopnih arhivskih virih lahko sklepamo, da so se jugoslovanska podjetja nekaj časa vsaj deloma izogibala egiptovskim pogojem, da ista podjetja ne morejo sodelovati z ZAR in Izraelom. Indikator tega je lahko razburjenje VI. Oddelka DSIP v poročilu iz junija 1961. Razvidno je, da se je podjetje Industrija motorjev Rakovica, ki je poslovalo z izraelskimi podjetji, ob usklajevanju dogovora o gradnji tovarne traktorjev v ZAR poskušalo izogniti obvezi o nesodelovanju z Izraelom. Pri tem pa lahko razberemo zgražanje nad tem, da je slovensko podjetje TAM podpisalo klavzulo o nesodelovanju z izraelskimi podjetji. Slednje je na ta pogoj pristalo marca leta 1961 s podpisom pogodbe o gradnji tovarne avtobusov

¹¹⁶ DA, P.A., UAR, fascikel 146, klasacija UAR 332, mapa 2, signatura 412942. Iz Komiteja za zunanjo trgovino na DSIP. Beograd, 24. april 1961.

v ZAR, ne da bi se prej o tem posvetovalo z pristojnimi jugoslovanskimi organi. Preberemo lahko: »/.../ Na ta način je TAM naredil izjemno grob precedens, ne da bi se pred tem posvetoval.«¹¹⁷ Te tendence je DSIP interpretiral kot sredstvo prisile ZAR, da Jugoslavija prevzame arabsko politiko bojkota Izraela, kar je kljub obstoječim predpisom o bojkotu Izraela v ZAR komentiral kot nesprejemljivo za jugoslovanska podjetja.¹¹⁸

Zaplet, v katerem se je s podpisom klavzule znašlo podjetje TAM, je le-to predalo Intertradu. TAM je takratnemu direktorju Intertrada Marku Vrhuncu predal zadolžitev, da od egiptovskega podjetja Nasr zahteva spremembo že podpisanega dogovora o sodelovanju z namenom odstranitve klavzule o prepovedi poslovanja z Izraelom. Vrhunec je bil še pred vzpostavitvijo stika z egiptovskim podjetjem pozvan s strani ambasade FNRJ v Kairu, da ne izvede načrtovane poteze, saj je TAM sklenil dogovor, ki se ga mora držati, pri novih dogovorih pa je bilo vprašanje izraelske klavzule ponovno predebatirano. Argumentacija, ki jo je naknadno potrdil tudi DSIP, je temeljila na temu, da bi odstop od dogovora v primeru TAM-a prizadel ugled Egipta in poleg tega prišel prav v času, ko se je v Egiptu ponovno zaostrovalo razpoloženje do Izraela in so potekali protivohunski procesi. Širile pa so se tudi govorice o večanju koncentracije izraelskih enot ipd.¹¹⁹

Ker bojkot Izraela ni prišel v poštev, je bilo potrebno osnovati vsaj začasno rešitev tega problema, če bi Egipčani vztrajali s predlagano klavzulo. Načrtovana rešitev je bila dokaj površinska, in sicer je DSIP skoval načrt, da se s problemom sooči terminološko. V prvi vrsti je predlog vključeval idejo, da se izognejo uporabi izrazov »arabske države« in »Izrael« ter namesto tega uporabljajo samo izraz »sosednje države«. Na tak način klavzula ne bi bila v obliki popolne prepovedi, temveč bi predvidevala obliko konzultacije. Jugoslovanski predlog bi tako izgledal takole: »V kolikor bi katera koli stran želela začeti ali sodelovati pri vzpostavitvi podjetja za proizvodnjo pred-

117 DA, P.A., UAR, fascikel 145, klasacija UAR 330, mapa 30, signatura 419316. DSIP. Beograd, 19. junij 1961, 2.

118 Prav tam, 3.

119 DA, P.A., UAR, fascikel 146, klasacija UAR 332, mapa 3, signatura 420804, št. 519. Ambasada FNRJ na DSIP, 1. julij 1961.

metov tega dogovora ali odstopiti pravice navedene v členu 2 tega dogovora osebi ali podjetju v eni izmed držav, ki mejijo z ZAR, bo pred realizacijo tega posla, posvetovana druga stran iz tega dogovora in pri odločanju o takem poslu bodo v obzir vzeti njeni upravičeni interesi.«¹²⁰

Če so jugoslovanska podjetja in politika v začetku šestdesetih let še nekoliko kljubovala ali vsaj iskala formalne odvode od egiptovskih pritiskov na bojkot Izraela, je to v letih, ki so sledila, kmalu postala nevprašljiva praksa. A pri tem govorimo le o uradnem delu poslovanja z Izraelom, neformalno pa so jugoslovanska podjetja še naprej iskala obvoze egiptovskih omejitev. Jože Kastelic je potrdil, da je to za prenekatera jugoslovanska podjetja predstavljalo pogosto prakso vse do prekinitve diplomatskih stikov med Jugoslavijo in Izraelom leta 1967. To naj bi bila predvsem aktivnost beograjskih podjetij, a vseeno prisotna tudi med slovenskimi podjetji. Kot je povedal Kastelic, je bila ena izmed pogostih praks kar sprememba imen tistih podjetij, ki so hkrati delovala tako z Izraelom kot z arabskimi državami. »Seveda, logično. Slovenija sadje ni delal z Izraelom, potem so pa morali nekaj uvoziti in smo ime spremenili v Prehrana.«¹²¹

PADEC BLAGOVNE MENJAVE Z ZAR

Pregled obsega blagovne menjave med letoma 1959 in 1961 zelo jasno nakaže občuten padec obsega blagovne menjave med ZAR in Jugoslavijo v letu 1961 (v milijonih ameriških dolarjev).¹²²

| Leto | Izvoz | Uvoz |
|------|-------|------|
| 1960 | 19,1 | 35,9 |
| 1961 | 16,8 | 8 |

Komite za zunanjo trgovino je nastalo stanje utemeljil kot posledico zelo slabega uvoza iz Egipta v Jugoslavijo, za kar pa naj bi bili krivi slabi pogoji

¹²⁰ DA, P.A., UAR, fascikel 145, klasacija UAR 330, mapa 30, signatura 419316. DSIP. Beograd, 19. junij 1961, 4.

¹²¹ Intervju z Jožetom Kastelicem. Ljubljana, 7. september 2022. Posnetek intervjuja hrani avtor.

¹²² "Ekonomski odnosi". *Jugoslovanski pregled*, marec 1966, 122.

klirinške izmenjave z Egiptom – jugoslovanska podjetja z izjemo dolgovlankatega bombaža niso imele pogojev nakupa po konkurenčnih cenah.¹²³ A vsekakor je bila takratna razlaga komiteja za zunanjo trgovino precej poenostavljena. Razlogov za padec poslovanja je bilo bistveno več. V prvi točki govorimo o velikih restrikcijah uvoza vlade ZAR, ki ga je v kombinaciji z počasno birokracijo Ambasada FNRJ v Kairu pojasnjevala s primerom, da so »prošnje za uvoz, ki so jih uvozniki predali v novembrskem roku preteklega leta, razen izjem, več mesecev ležale nerešene in se začele masovno razreševati konec avgusta in pozneje«. ¹²⁴ V drugi polovici leta, natančneje po juliju 1961, je normalen potek prodaje oziroma uvoza prekinila nacionalizacija zunanje trgovine in reorganizacija mreže zunanjetrgovinskih podjetij. Nova državna podjetja so prevzela predhodno zaključene posle, ki so jih jugoslovanska podjetja sklepala s privatnimi podjetji. Reorganizacija podjetij je v tem obdobju rezultirala z neizkušenimi kadri v egiptovskih podjetjih, medtem ko »vodstveni kadri pogosto niso imeli ne znanja, ne poguma, da bi hitro sprejemali odločitve in prevzemali odgovornost /.../«. ¹²⁵

Ambasada FNRJ v Kairu je v začetku leta 1962 ocenjevala, da bodo – sodeč po letu 1961 – pogoji za jugoslovanski izvoz v Egipt v prihajajočih letih še slabši. To hipotezo je argumentirala predvsem z uvedeno centralizacijo in omejevanjem privatnih uvoznikov s tržišča, kar je jugoslovanske uvoznike privedlo v direktno trčenje s konkurenco. Po nekaj mesecih od vzpostavitve novega sistema v Egiptu, »so se v direktnih prodajah tovarnam – neposrednim uvoznicam – lažje ohranjale stare cene, kot v prodaji državnim zunanjetrgovinskim podjetjem«. ¹²⁶ Jugoslovanska podjetja so bila tako primorana k prilagajanju na novonastale razmere. Medtem ko so si v predhodnem »privatnem« sistem uvoznikov jugoslovanska podjetja zagotovila svojo stalno prisotnost na egiptovskem tržišču preko širokega nabora egiptovskih privatnih podjetij, se je teren s spremembo sesul. Tako

¹²³ DA, P.A., UAR 1962, fascikel 140, klasacija UAR 332, mapa 1, signatura 42651. "Beleška o izvesnim problemima u ekonomskim odnosima sa Egiptom." Komite za zunanjo trgovino, 11. december 1961, 1.

¹²⁴ DA, P.A., UAR 1962, fascikel 140, klasacija UAR 332, mapa 1, signatura 43033162. "Bilateralni odnosi u 1961 godini." Iz ambasade FNRJ v Kairu na DSIP. Kairo, 6. januarja 1962, 1.

¹²⁵ Prav tam, 1.

¹²⁶ Prav tam, 3.

je ambasada pozivala k napotitvi in vzpostavitvi mreže stalnih specializiranih predstavnikov jugoslovanskih podjetij v Egiptu, ki bi zagotovili stalen poslovni stik s kupci.

8. maja 1961 je bil v komiteju za zunanjo trgovino sklican sestanek na tematiko rastočih problemov Jugoslavije v blagovni menjavi z Egiptom, in sicer glede trgovanja na osnovi obračuna v egiptovskem funtu z jugoslovanskim novim deviznim režimom. V kontekstu dotakratnih problemov glede realizacije izvoza in uvoza je bilo v pogledu cen izpostavljeno, da predhodna razlika v menjalnem tečaju v višini 15 odstotkov ni mogla pokrivati razlike v cenah, po katerih so jugoslovanski uvozniki kupovali v Egiptu. Jugoslovanski uvozniki so plačevali bistveno višje cene. Nanizali so nekatere primere preplačevanja: dolgovlaknati bombaž je bil dražji za 19 odstotkov, srednjevlaknati bombaž za do 42 odstotkov, avtomobilske gume pa za od 22 do 28 odstotkov.¹²⁷ Po drugi strani pa so jugoslovanska izvozna podjetja v ZAR v povprečju dosegala višje cene od cen na svetovnem tržišču in navkljub razliki v menjalnem tečaju dosegale dobiček, ki ga je Komite za zunanjo trgovino maja leta 1961 okvirno ocenjeval na okoli 7 odstotkov.¹²⁸

ODCEPITEV SIRIJE IZ ZAR

Kot je bilo že nakazano, sama izvedba državnega udara z vidika okoliščin ni zares presenetila jugoslovanske politike. Ta se je dobro zavedala pomanjkljivosti centralne ureditve ZAR, ekonomskih težav, vpliva in prizadetosti buržoazije v Damasku itd. Četudi je jugoslovanska zunanja politika razumela vzvode, ki so vodili do državnega udara v Damasku, pa to še ne pomeni, da je bila pripravljena pristati na menjavo oblasti. Državni udar 28. septembra 1961 je sprožil val dogodkov, za katere lahko v prvi točki rečemo, da je pod preizkus postavil jugoslovansko lojalnost do Naserjeve politike arabske enotnosti, Jugoslavija pa se je kot še mnogokrat prej in pozneje znašla v situaciji, ko so bila prevprašana njena zunanjepolitična ideološka stališča in principi njene politike neuvrščenosti. Ob odcepitvi Sirije

127 DA, P.A., UAR, fascikel 146, klasacija UAR 332, mapa 3, signatura 415114, št. 795. "Beleška sa sastanka održanog u Komitetu za spoljnu trgovinu 8. maja 1961." Komite za spoljnu trgovinu. Beograd, 16. maj 1961, 1.

128 Prav tam, 2.

so se vrstili pritiski za jugoslovansko priznanje nove države, jugoslovansko odlašanje pri tem pa je bilo pogosto izpostavljeno kot hinavski odstop od njenih zunanje-političnih principov neuvrščenosti – predvsem v kontekstu spoštovanja samoodločbe narodov.

Jugoslovanski mediji so dan po državnemu udaru v Siriji, 29. septembra, ob novicah o dogodku v Damasku objavljali tudi radijski govor predsednika ZAR Gamala Abdela Naserja na dan državnega udara v Siriji.

Nikoli doslej nisem tega storil, to danes delam, ker položaj, s katerim imamo opravka, ogroža poglobljena prizadevanja in ideale, za katere smo se bojevali in se bojujemo. Nekateri elementi iz enot vojaških sil, ki so v Damasku in so bile stacionirane v vojašnicah v predmestju Katani, so se zgodaj davi uprli in zavzeli radijsko postajo ter obkolili sedež glavnega štaba armade za Sirijo. Po radiu Damask so te uporniške sile objavile več poročil. Ta akcija ogroža našo nacionalno enotnost in zato sem sklenil, da se obrnem na vas, ljudstvo, po radiu. Ko je bila leta 1956 trojna agresija na Egipt se nisem obračal na vas po radiu, ker sem vedel, da vsi skupaj odločno izpolnjujemo sveto dolžnost zaščite naše domovine. Danes se obračam na vas, ker je tisto, kar se dogaja resnejše od tistega, kar je bilo takrat.¹²⁹

Bistvo prvega dela govora je bilo predvsem izpostavitve resnosti nastale situacije, pri čemer je z referenco na leto 1956 Naser jasno izpostavil, da gre za drugo obliko nevarnosti, ki prihaja od znotraj. Poleg tega pa je Naser tekom govora izdal dve ključni informaciji: prvič, da ZAR ne bo propadel, in drugič, da bo na puč odgovoril z vojaško intervencijo.

Nekateri so morda pomislili, da bom uporabil to priložnost in objavil razpustitev ZAR. Jaz ne morem razpustiti ZAR, to ni v moji moči in ne ustreza ciljem, za katere se borim /.../ Sovražniki ZAR samo čakajo na razcep v naših vrstah. V sporočilih, ki so jih maloštevilni uporniki objavili po Radiu Damask, je najprej govora o enotnosti in nacionalizmu in potem o kolonizaciji. To je ponavljanje obtožb iz imperialističnih krogov in sovražnikov arabskega ljudstva, ki so letela

¹²⁹ "Naserjev govor ob uporu v Siriji. 'Nevarnost za arabsko enotnost.'" *Delo*, št. 267, petek, 29. september 1961, 10.

na ZAR od prvega dne njenega obstoja. /.../ Radi bi se izognili slehernemu prelivanju krvi, toda morali smo poslati sile naše prve armade proti Damasku, da bi se postavile po robu tistim, ki so se uprli.¹³⁰

Le dan po izvedenem puču v Siriji, 29. septembra 1961, je jugoslovanski predsednik Josip Broz – Tito predsedniku ZAR Gamalu Abdelu Naserju poslal telegram. V svojem sporočilu je dogodek opisal kot »kontrarevolucionarni puč buržuazije, ki je zadal udarec arabski enotnosti in borbi naroda proti kolonizaciji in imperializmu v tem delu sveta /.../« pri čemer je ogrozil »tudi socialne in druge dosežke naroda Sirije.«¹³¹ Tito je svoj telegram sklenil z izjavo: »Močno verjamem, da narod Sirije ne bo dovolil, da bodo doseženi reakcionarni in imperialistični načrti v Sirski provinci ZAR.«¹³²



Slika 4: Naslovnica biografije Josipa Broza – Tita. Največja egipčanska založba Dar el Maref je avgusta 1958 v 20.000 primerkih izdala biografijo in članke Josipa Broza – Tita v arabskem jeziku.¹³³

130 Prav tam.

131 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 4, signatura 430564, št. 93950. DSIP – Služba za pravne poslove I medjunarodne ugovore. Beograd, 13. oktober 1961, 2.

132 Prav tam.

133 Vir slike: AJ, ACKSKJ, IX 25/IX-26, št 38. Kairo, 9. avgust 1958.

Jugoslavija se je odločila, da se bo brezkompromisno zavzela za ohranitev enotnosti Združene arabske republike in pri tem sledila Naserjevim sugestijam. A kot rečeno, je razumela okoliščine, ki so privedle do puča, in jih je med drugim v veliki meri povezovala tudi s slabo centralno organizacijo v ZAR. Te okoliščine, kot jih je razumeval DSIP, lahko strnemo v naslednje točke:

- a) Na prvem mestu so bile izpostavljene Naserjeve centralistične tendence, ki so bile vidne tudi v ukinjanju provincijskih vlad in podelitvi širokega spektra pristojnosti maršalu Ameru pred pučem.
- b) V Siriji je imel Naser zelo slabo organizirano politično strukturo, na katero se ni mogel resnično zanesti in preko nje uveljavljati ekonomskih in družbenih ukrepov. Ker je tovrstna struktura umanjala, se je moral zanašati na centralni državni aparat, ki v tem spektru ni bil najbolj efektiven.
- c) Stalne suše so prizadevale Sirijo vse od združitve v ZAR, močno so poslabšale splošno ekonomsko situacijo v provinci in vplivale na nezadovoljstvo populacije.
- d) Vse našteje težave je začel izkoriščati reakcionarni krog sirske buržuzije, ki se je počutil močno ogroženo zaradi političnih in ekonomskih ukrepov, ki jih je v provinci uvajala Naserjeva politika.¹³⁴

V navezavi na točko c je morda smiselno dodati, da vse slabše ekonomsko stanju Sirije, o katerem je od začetka leta 1961 poročala tudi jugoslovanska diplomacija, ni vplivalo na jugoslovansko poslovanje v sirske provinci. Od konca leta 1960 so bile v Siriji prisotne visoke restrikcije uvoza, kar je pomenilo, da so se izdajale posebne licence za uvoz samo za področje prehrane, opreme za objekte v predvidenem načrtu, zdravila in rezervne dele strojev. Četudi je Sirija v sklopu teh ukrepov beležila visok padec uvoza, to ni vplivalo na jugoslovanski uvoz, ki se je konec leta 1960 in v začetku leta 1961 celo povečal.¹³⁵

134 DA, P.A., UAR, fascikel 146, klasacija UAR 100, mapa 1, signatura 429202, št. 861. Iz ambasade v Kairu na DSIP. Kairo, 30. september 1961, 1.

135 DA, P.A., UAR, fascikel 145, klasacija UAR 332, mapa 2, signatura 4505, št. 2. Iz ambasade v Damasku na DSIP. Damask, 5. januar 1961.

Jugoslovanska kritika Naserjevega spodletelega upravljanja ZAR je predvsem zadevala dejstvo, da je ta prekomerno računal na simpatije, ki jih je on in njegova politika uživala med širšimi množicami, ki pa po jugoslovanski oceni niso bile zadostno organizirane. Po drugi strani ni primerno reagiral proti opoziciji, ki se je spretno organizirala in v določeni meri s svojo akcijo uspela presenetiti oblast ZAR.¹³⁶ Kot je bilo izpostavljeno v izseku Naserjevega govora na dan puča, je napovedal vojaško intervencijo. Medtem ko so bile egiptovske specialne enote že locirane v okolici sirskega pristanišča Latakija, je Naser po osemindesetih urah preklical napoved vojaške intervencije.¹³⁷ Spremembo odločitve je jugoslovanska diplomacija ocenjevala kot najboljšo sprejeto potezo v celotni situaciji, menili so, da je »s svojo odločitvijo o neintervenciji rešil vse, kar se v je v dani situaciji lahko rešilo.«¹³⁸ Tovrstni ukrep bi bil v prvi meri težak zaradi slabega stanja vojske, geografskih razmer, predvsem pa zaradi političnih posledic, ki bi jih imela tovrstna akcija na nivoju medarabskih odnosov. V iskanju svetle plati nastale situacije pa je DSIP ocenjeval, da je Naser s pučem v Siriji dobil boljše pogoje, da se posveti notranjemu razvoju države. Največje skrbi pa je DSIP zaznaval na področju veleposestnikov in buržuazije v Egiptu, ki so s pučem v Siriji dobili podporo za podoben upor v Egiptu.¹³⁹

Jugoslavija je puču v Siriji pripisovala mednarodno dimenzijo. Pri interpretaciji dogodka je predpostavljala, da je za organizacijo državnega udara stala Velika Britanija. Ker sta Jordanija in Turčija nemudoma priznale Sirijo, pa je jugoslovanska diplomacija ocenjevala, da je bilo vse skupaj »pripravljeno« za to, da ne bi prišlo do egiptovske intervencije. Poleg tega pa so omenjali tudi to: »Vsekakor ni naključje, da se prav v tem času v bližini

136 DA, P.A., UAR, fascikel 146, klasacija UAR 100, mapa 1, signatura 429202, št. 861. Iz ambasade v Kairu na DSIP. Kairo, 30. september 1961, 2.

137 Aburish K. Said. Nasser. The last Aarab. New York: St. Martin's Press, 2004, 204.

138 DA, P.A., UAR, fascikel 146, klasacija UAR 100, mapa 1, signatura 429202, št. 861. Iz ambasade v Kairu na DSIP. Kairo, 30. september 1961, 2.

139 Prav tam, 3.

nahajala VI ameriška flota.»¹⁴⁰ Izpostavljene interpretacije so se posluževali tudi predstavniki Združene arabske republike.¹⁴¹

Naserjevo stališče do novega sirskega režima je bilo jasno – in sicer ohraniti Združeno arabsko republiko za vsako ceno. Ko se je takratni jugoslovanski zunanji minister Koča Popović 2. oktobra srečal s egiptovskim ministrom za zunanje zadeve Mahmudom Favzijem, je ta z besedami »*Tudi, če ostanemo sami!*«¹⁴² pospremil jasno stališče vlade ZAR, da bo ta vztrajala proti priznanju Sirije in proti njenemu sprejemu v Organizacijo združenih narodov. Novi sirskega režim je ocenjeval kot reakcionaren in napovedoval, da bo nova ureditev v Siriji hitro privedla do nestabilnosti.¹⁴³ Kot je bilo razvidno iz zgoraj navedenega izseka Titovega telegrama Gamalu Abdelu Naserju, je tudi jugoslovanska zunanja politika zavzela podobno stališče do novega sirskega režima. Takratni jugoslovanski položaj pa se razkrije kot bistveno bolj zapleten, v kolikor ga pogledamo v perspektivi odprtih gospodarskih projektov v Siriji. Ne zgolj to, da je Jugoslavija odlašala s priznanjem novega sirskega režima, temveč je v svojem odnosu do le-tega sledila Naserjevi liniji, kar naredi dejstvo, da so se tam potekajoči posli jugoslovanskih podjetij nadaljevali tako rekoč neprekinjeno, še bolj fascinantno.

Brez kakršnekoli zaustavitve je podjetje Pomgrad iz Splita po uspešno končani gradnji pristanišča v Latakiji nadaljevalo z gradnjo pristanišča v Tartusu (v obsegu 9 milijonov ameriških dolarjev). Energoprojekt je na osnovi dogovora z organizacijo velikih del v Damasku odprl projektantski oddelek, kjer je delovalo osem inženirjev. Skupna vrednost projekta je bila 245.000 dolarjev. Podjetje Geoistraživanje je že 3. oktobra dobilo dovolilnico za uvoz opreme za delo v puščavi.¹⁴³ Podjetje Rade Končar je imelo

140 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 4, signatura 430564, št. 93950. DSIP – Služba za pravne poslove I mednarodne ugovore. Beograd, 13. oktober 1961, 1.

141 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 4, signatura 430474, št. 901. Ambasada v Kairu na DSIP (Brilej). Kairo, 11. oktober 1961.

142 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 2, signatura 429478, št. 605. Iz New Yorka na DSIP, Koča Popović. New York, 3. oktober 1961.

143 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 5, signatura 431196, št. 220. Generalni konzulat v Damasku na Savezno spoljnotrgovinsko komoro, 14. oktober 1961,1.

dogovor za prodajo opreme, potrebne za centralo Jarmuk in štiri črpalne postaje v vrednosti 550.000 dolarjev. Podjetji Nafta Lendava in Intertrade sta se dogovarjali za novo tehnično sodelovanje s Sirci, in sicer je šlo za izgradnjo 23 naftnih vrtin, vrednost projekta pa je bila ocenjena na 8 milijonov ameriških dolarjev. Tovarna kmetijskih strojev Zmaj se je v sodelovanju s Tehnoprometom in Jugoarabom dogovarjalo za izvedbo 2,5 milijonskega posla.¹⁴⁴ Podjetje Jugelektro pa je tako rekoč takoj po puču vodilo pogajanja za posel v okvirni višini 10 milijonov dolarjev,¹⁴⁵ medtem ko je obseg že sklenjenih poslov znašal 1.900.000 dolarjev.¹⁴⁶ V skupnem seštevku so odprta investicijska dela in oprema jugoslovanskih podjetij v Siriji oktobra 1961 znašala 12.500.000 ameriških dolarjev.¹⁴⁷ Ob tem pa je potrebno dodati, da vsa podjetja niso imela privilegija direktnega nadaljevanja odprtih del. Strokovnjaki sovjetskih podjetij so bili pozvani, da ostanejo v svojih hišah, dokler jih ponovno ne pokličejo na delo.¹⁴⁸

Predstavljeni so zgolj večji dogovorjeni posli in posli, o katerih so že tekla pogajanja. Poleg tega pa je potrebno izpostaviti tudi nekatere posle, za katere so se jugoslovanska podjetja nameravala potegovati ob prihajajočih licitacijah. Kot enega izmed bolj obsežnih primerov lahko izpostavimo primer licitacije za gradnjo letališča v Damasku v vrednosti 15 milijonov ameriških dolarjev, za katero so se nameravala potegovati tudi jugoslovanska podjetja.¹⁴⁹ Obseg odprtih projektov vsekakor ni bil zanemarljiv, dodatno težo nevšečnostim, ki so izhajale iz odlašanja priznanja nove sirske oblasti, pa je zadajal predvsem obseg potencialnih poslov.

144 Prav tam, 4.

145 DA, P.A., UAR, fascikel 146, klasacija UAR 100, mapa 3, signatura 429751, št. 144. Iz konzulata v Damasku na DSIP. Damask, 5. oktober 1961.

146 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 5, signatura 431196. Iz konzulata v Damasku na savezno spoljnotrgovinsko komoro, 14. oktober 1961, 4.

147 Prav tam.

148 DA, P.A., UAR, fascikel 146, klasacija UAR 100, mapa 3, signatura 429751, št. 144. Iz konzulata v Damasku na DSIP. Damask, 5. oktober 1961.

149 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 5, signatura 431196. Iz konzulata v Damasku na savezno spoljnotrgovinsko komoro, 14. oktober 1961, 6.

PRITISKI NA JUGOSLAVIJO

Jugoslovansko odlašanje s priznanjem Sirije, pri čemer jugoslovanska diplomacija sirske predstavniki ni ponujala nobenega konkretnega pojasnila, vsekakor ni minilo neopaženo s strani novega sirskega režima. Že nekaj dni po državnem udaru je nekdanji podpredsednik ZAR, Sabri Asali, v izjavi za tuje novinarje, med katerimi je bil tudi dopisnik *Politike*, podal kritiko naslovljeno na Josipa Broza – Tita:

Rad bi predal prijateljsko sporočilo Maršalu Titu. Mi v Siriji spoštujemo Maršala Tita. To ni nič novega. Zadnja leta smo si bili blizu, od samega začetka. Mislimo, da je bil Maršal Tito vedno za svobodo naroda. Po temu sodeč mislimo, da Predsednik Tito vedno vztraja pri temu, da svojo politiko gradi v skladu z voljo naroda. To smo ugotovili prejšnji teden. Maršal Tito je podprl stališče Naserja, ne da bi pred tem pogledal, kaj se dogaja v Siriji. Mislili smo, da bo Maršal Tito eden od prvih, ki bo podprl našo svobodo. Na žalost, ni posvetil dovolj pozornosti volji Sirije. Večjo pozornost je namenil svojemu osebemu prijateljstvu z Naserjem. V vsakem primeru, upamo, da se bo naše prijateljstvo nadaljevalo in da bo stališče Maršala Tita v skladu s principi svobode vseh narodov sveta.¹⁵⁰

Celotno dogajanje s Sirijo je jugoslovansko politiko ujelo precej nepripravljeno, tako so odzivi jugoslovanske diplomacije v tem kontekstu pogosto temeljili na improvizaciji, napotki DSIP-a pa so bili večinoma zgolj okvirni. Kot tak primer lahko navedemo depešo jugoslovanskega konzula iz Damaska, Mijovića, 6. oktobra: *»Stanje nerazumevanja in slabega razpoloženja med političnimi krogi do naše uradne ocene novonastale situacije v Siriji od mene terja, da se na vas obrnem direktno z namenom pridobitve hitrih napotkov. Zadnje tri dni sem poizvedoval o stabilizaciji situacije in o tem, da sta puč in odcepitev dobila občo narodno podporo. Naser pa je na osnovi dejanskega stanja včeraj 'de facto' priznal odcep, kar je vrnilo simpatije in upanje.»*¹⁵¹ Mijovićev strah je izhajal iz relativno hitro

150 DA, P.A., UAR, fascikel 146, UAR 100, mapa 2, signatura 429618, št. 145. Konzulat v Damasku na DSIP. Damask, 5. oktober 1961.

151 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 3, signatura 429754, št. 146. Iz ambasade v Damasku na DSIP, Mijović. Damask, 6. oktober, 1961.

rastočega števila držav, ki so priznale novo sirsko oblast. Do 13. oktobra 1961 jo je namreč priznalo 16 držav. Neodločeno jugoslovansko pozicijo pa je še dodatno zamajalo dejstvo, da je novo sirsko oblast priznala tudi Sovjetska zveza, temu pa so sledila tudi priznanja s strani Romunije, Poljske, Češkoslovaške, DRN, Bolgarije in NR Kitajske. Od arabskih držav pa so novi režim priznale Tunizija, Savdska Arabija, Irak in Iran, kar je na podlagi starih razlogov nasprotovanj in konkurence z ZAR jugoslovanska diplomacija tudi pričakovala.¹⁵²

Izpostavljeno depešo je Mijović zaključil s sledečo prošnjo: »Naši politični, ekonomski in drugi interesi tukaj zahtevajo izjavo, ki bo prišla iz določenega uradnega nivoja o tradicionalnih simpatijah do arabskega naroda Sirije in o rezultatih našega dvoletnega ekonomskega sodelovanja. V kolikor je to še neprimerno, prosim za napotke, da obiščem predstavnike političnih strank, da pojasnim motive naše podpore Naserju in 'preokupacije za posledice dezintegracije'.«¹⁵³ DSIP mu je v odgovoru podal zgolj medle napotke, da je najbolje, da se izogiba obiskom političnih voditeljev v Siriji. V kolikor bo pozvan na srečanje, naj se tega udeleži, vendar naj se pri tem zadrži vsakršnega komentarja. Edina informacija, ki mu je bila odobrena za prenos sirske oblasti, je bila zgolj to, da je bilo v Jugoslaviji medijem predana novica o normalnem odnosu jugoslovanskih državljanov in podjetij v Siriji.¹⁵⁴

Pritiski pa niso prihajali zgolj iz Sirije. Med drugim so v bistveno bolj subtilni obliki prihajali tudi s strani Naserjevih arabskih rivalov. Tako lahko tekom pogovora z jugoslovanskim predstavnikom v Bagdadu med drugim beležimo komentar iraškega ministra za trgovino, ki ni razumel, »zakaj se FNRJ toliko obremenjuje z interno sestavo sirske vlade in je zaradi tega ne prizna, medtem ko priznava neke druge vlade, ki so bistveno slabše sesta-

152 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 4, signatura 430564, št. 93950. DSIP – Služba za pravne poslove I medjunarodne ugovore, 13. oktober 1961, 3.

153 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 3, signatura 429754, št. 146. Iz ambasade v Damasku na DSIP, Mijović. Damask, 6. oktober, 1961.

154 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 3, signatura 429754. Iz DSIP Generalnemu konzulatu FNRJ v Damasku. 7. oktober 1961.

ve.«¹⁵⁵ V navezavi na Naserja je iraški minister za trgovino dejal, da ta na mednarodnem nivoju izvaja politiko pozitivne koeksistence, medtem ko se v odnosu do drugih arabskih držav obnaša kot običajen imperialist. Sirsko revolucijo pa je tolmačil v pozitivni luči, saj je s tem Naser dobil svojo lekcijo, da med seboj ne meša enotnosti in dominacije, kar lahko v realnosti privede do krepitve arabske enotnosti.¹⁵⁶

Do 13. oktobra 1961 je Služba za pravne zadeve in mednarodne dogovore (oddelek na DSIP) že preučila pravne aspekte jugoslovanskega priznanja novega sirskega režima. V svojem sklepu je oddelek zapisal, da je nujno, da zaradi ekonomskih interesov Jugoslavija obdrži svoj konzulat v Damasku. Sodeč po mednarodnem pravu je bil ta lahko aktiven navkljub temu, da Jugoslavija ni priznala nove oblasti v Siriji, vendar le dokler bo to toleriral nov sirski režim.¹⁵⁷ Vsekakor pa je bilo jasno, da so dnevi sirskega gostoljubja šteti, v kolikor ne bi prišlo do jugoslovanskega priznanja.

Pravni vidiki priznanja novega režima v Siriji so bili sledeči. Po mnenju Službe za pravne zadeve in mednarodne dogovore je bilo posvetovanje z vlado ZAR glede priznanja Sirije nujno z vidika vljudnosti in spoštovanja do prijateljske države, vendar ni predstavljalo zadeve mednarodnega prava. Ob pregledu Začasne ustave ZAR so naleteli na relevantno vsebino ustavne odredbe. V konkretnem primeru dogovorov med Jugoslavijo in Sirijo bi ti lahko ne glede na odcepitev Sirije od ZAR ostali v veljavi. Sklicevali so se na 69. člen Začasne ustave ZAR: *»Uveljavljanje te Ustave ne bo menjalo odredbe in klavzule mednarodnih dogovorov in sporazumov zaključenih med Sirijo in Egiptom in tujimi državami. /.../ Te sporazumi bodo veljavni tudi naprej na regionalnih območjih za katere so sklenjeni sodeč po odredbah in predpisih mednarodnega prava.«*¹⁵⁸

155 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 4, signatura 430643, št. 268. Iz ambasade FNRJ v Bagdad una DSIP. Bagdad, 11. oktober 1961.

156 Prav tam.

157 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 4, signatura 430564, št. 93950. DSIP – Služba za pravne poslove I medjunarodne ugovore, 13. oktober 1961, 8.

158 Prav tam, 6.

Ob tem pa je potrebno dodati, da prevrat v Siriji ni bil celosten, niso bile namreč izvedene temeljite spremembe na ravni celotnega sistema. Kot je o tem poročal konzulat iz Damaska, se je režim, ki se je vzpostavil s pučem, osnoval popolnoma na administrativnem aparatu nekdanje province. Menjave kadrov so se zgodile samo na nekaterih ključnih pozicijah političnega značaja, kot so šef policije, direktor za informacije ipd. »Skoraj ni bilo prekinitve v kontinuiteti oblasti. /.../ »Vsi, ki so bili prej za Unijo, so zdaj za novi režim /.../«¹⁵⁹ Poleg nekaterih menjav je bil osnovan komite strokovnjakov in predstavnikov gospodarskega sektorja, na čelu katerega je bil določen guverner centralne sirske banke, z nalogo, da preuči ekonomsko, monetarno in finančno situacijo ter v roku enega meseca pripravi predloge ukrepov za realizacijo ekonomskega in socialnega napredka države. Kot zadnjo spremembo ob menjavi režima pa je jugoslovanski konzul Mijović navedel, da so bile šole in univerze dva tedna po puču še vedno zaprte zaradi predpostavke, da se je šolska mladina v preteklih treh letih unije navlekla 'naserizma'. Zato so pred odprtjem šol in fakultet želeli zamenjati pedagoške kadre in pripraviti novo študijsko in učno gradivo.¹⁶⁰

STRATEGIJA ODLAŠANJA

Gamal Abdel Naser je že 5. oktobra v govoru naznanil, da ZAR ne bo nasprotovala sprejemu Sirije v Organizacijo združenih narodov in ovirala njenega sprejema v Arabsko ligo. Četudi je ob tem v govoru jasno izpostavil, da ne bo priznal nobene vlade v Damasku, vse dokler te ne bo svobodno izbralo ljudstvo,¹⁶¹ je njegova reakcija spremenila okoliščine za zavlačevanje pri jugoslovanskem priznanju Sirije. Ne glede na jasno razviden konec je jugoslovanska lojalnost do politike Gamala Abdela Naserja predvidevala čim daljše zavlačevanje s priznanjem nove oblasti v Damasku. Strategija odlašanja je v prvih tednih zadevala dobršno mero improvizacije na najbolj raznolikih področjih. Kot nazoren in tudi banalen primer lahko, ob boku

¹⁵⁹ DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 5, signatura 430649, št. 153. Generalni konzulat v Damasku na DSIP, 12. oktober 1961.

¹⁶⁰ Prav tam.

¹⁶¹ Sorby, R. Karol. »The separatist period in Syria, 1961 – 1963.« V: *Asian and African Studies*, 18 (2009), 2, 145–168.

z relativno pestro blagovno izmenjavo in že omenjenimi številnimi gospodarskimi projekti na območju Sirije, prikažemo, kako je DSIP obravnaval vprašanje, pod kakšno zastavo naj jugoslovanske ladje vstopajo v sirske teritorialne vode. Po mednarodnih pravnih pravilih o 'proceduri' trgovskih ladij je ladja, ki vpluje v teritorialne vode neke države, dolžna, da poleg svoje nacionalne zastave izobesi tudi zastavo države, po katere vodah pluje. Ker Jugoslavija še ni priznavala nove sirske oblasti, se je tako postavilo vprašanje, kako naj se ravna jugoslovanske trgovske ladje, ki so plule v sirska pristanišča.¹⁶²

DSIP je 3. oktobra predvidel tri možnosti:

- a) Če bi ladje izobesile zastavo ZAR, je gotovo, da bi naletele na težave pri sirski pomorski policiji. Poleg tega bi nova sirska oblast to razumela kot provokacijo.
- b) Ladje bi izobesile sirsko zastavo, samo če bi bile zaustavljene in jim bi bila onemogočena nadaljnja pot.
- c) Ladje bi takoj izobesile sirske zastave, kar pa bi nasprotovalo takratnemu jugoslovanskemu političnemu stališču, ker Jugoslavija ni priznala »uporniške« vlade.

DSIP je sporočil, da je po oceni *Službe za držanje naših brodova*, najbolje, da se koristi hipotezo b, torej da ladje, šele ko bodo ustavljene, izobesijo sirske zastave. Zraven pa je dodal pojasnilo, da bi v tem primeru kapitan šele po opozorilu obalne policije izobesil sirske zastave. »S tem bi mu bil iz ene strani omogočen vstop ladje v določeno pristanišče, po drugi strani pa dobimo tudi politično 'pregrado' in pojasnilo, da je izobešanje sirske zastave izvršeno kot posledica sile po pravilu, da trgovske ladje ne smejo upirati pooblaščenim pomorskim oblastem, razen v primeru obrambe proti nepravne oboroženega napada.«¹⁶³

12. oktobra se je jugoslovanski ambasador v ZAR, Jože Brilej, srečal z Gamalom Abdelom Naserjem, ki je nekoliko presenetil s svojim predlogom. Predlagal je namreč, da Jugoslavija v Damasku obdrži ne le konzulat, tem-

¹⁶² DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 2, signatura 429453. DSIP, 3. oktober 1961.

¹⁶³ Prav tam.

več tudi razmisli, da bi v bližnji prihodnosti vzpostavila diplomatske odnose s Sirijo, saj bi lahko tako bolje opazovala razvoj situacije v Damasku in tudi v Bagdadu. Sodeč po tem je Brilej dobil vtis, da Naser razmišlja o uporabnosti jugoslovanskega vpliva na določene skupine v Siriji. Brilej je jasno izpostavil, da Jugoslavija glede vprašanja Sirije ne želi storiti ničesar, kar bi bilo mogoče tolmačiti kot odklon od aktualnih stališč ZAR, na kar je Naser predlagal neposredno odobritev jugoslovanskega priznanja Sirije. Predlagal je, da Jugoslavija prizna Sirijo takoj za tem, ko bosta to storila Sudan in Maroko, kar so pričakovali v naslednjih nekaj dneh. Menil je, da bi se s tem Jugoslavija lahko izognila nekaterim nevšečnostim, do katerih bi lahko prišlo v primeru nadaljnjega odlašanja priznanja Sirije.¹⁶⁴

Posredno lahko iz dokumentacije sklepamo, da se je jugoslovanska zunanja politika ves čas zavedala, da z nepriznavanjem Sirije zgolj kupuje čas, medtem ko je bilo očitno, da bo do tega na neki točki prišlo. Svoje napore v smeri ignoriranja omenjenega vprašanja je DSIP tolmačil kot pomembno in nujno podporo predsedniku Naserju, s čimer je Jugoslavija s svojim zgledom tudi spodbujala nekatere druge neuvrščene države, da niso priznale Sirije – Sudan, Maroko, Gana, Gvineja, Mali, Indonezija itd. V prvi vrsti je šlo za simbolično in prijateljsko podporo Gamalu Abdelu Naserju, kar je tolmačila kot nujno z vidika vzdrževanja njegovega mednarodnega in med-arabskega ugleda, po drugi strani pa je to tolmačila kot oviro za mednarodno in tudi notranjepolitično afirmacijo nove »desničarske antinaserske garniture v Siriji«, kot je DSIP oklical nov sirske režim. V tem kontekstu je DSIP predlagal strategijo, da se režim pučistov v Siriji ne prizna do skrajnih možnosti zavlačevanja, kar je bila tudi Naserjeva želja, in da se nove oblasti ne prizna, dokler tega ne storijo vse ostale arabske države in vplivnejša neuvrščena država. Poleg nadaljnjega zavlačevanja s priznavanjem je DSIP predlagal tudi simbolični izraz neodobravanja spremembe režima v Siriji, kar so načrtovali z začasnim umikom generalnega konzula iz Damaska, s čimer bi na posreden način izrazili nestrinjanje z novo oblastjo. Umik generalnega konzula naj bi predstavljal tudi simbolični umik nekdanje politike Jugoslavije iz Sirije. Posle konzulata bi vse do trenutka priznanja

¹⁶⁴ DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 6, signatura 430346, št. 904. Ambasada v Kairu na DSIP. Kairo, 12. oktober 1961.

upravljal Milorad Komatina.¹⁶⁵ Izredna podpora Egiptu oziroma ZAR pa je bila relevantna tudi z njenega notranjepolitičnega vidika. Kot je ocenjevala jugoslovanska diplomacija, je bilo to nadvse ključno tudi zaradi takrat nedavno sprejetih »*revolucionarnih ukrepov, ki bodo neizogibno naletele na vse večji odpor na domačih tleh, kot tudi s strani Zahoda.*«¹⁶⁶

Ob zgoraj nanizanih predlogih DSIP-a o nadaljnjem zavlačevanju, ki so bili 25. oktobra dostavljeni na mizo Koče Popovića – takratnega jugoslovanskega zunanjega ministra, pa je le dva dni pozneje prišlo do nadaljnje eskalacije pritiskov na Jugoslavijo. Tokrat so bili v fizični obliki, saj je v noči na 27. oktober skupina ljudi s kamenjem obmetavala jugoslovanski generalni konzulat v Damasku. Teorija v ozadju je bila, da je v napad morda vpletena sama sirska oblast. Tako je Milorad Komatina vodji protokola na Ministrstvu za zunanje zadeve Sirske arabske republike, dr. Fokeledehu, jasno izpostavil, da »*v kolikor smo v Siriji nezaželeni, naj se nam to pove na nek drugačen način in ne s kamenji.*«¹⁶⁷ Navkljub opravičilu je sirski predstavnik v bran dogodku izpostavil, da vzrok najverjetneje temelji na tem, da je Sirsko arabsko republiko (SAR) takrat priznalo že 70 držav, medtem ko so Jugoslavija, Indija in Indonezija še vedno zavlačevale s priznanjem, kar naj bi iritiralo množice. Na to se je Komatina odzval brezkompromisno. Poudaril je, da so bili za to krivi vlada in mediji, ki so v tem obdobju intenzivno obrekovali Jugoslavijo in Josipa Broza - Tita.¹⁶⁸ Problem blatenja Jugoslavije v sirskih medijih se je v trenutku napada na ambasado vlekkel že nekaj časa. Milorad Komatina se je zaradi tega že 18. oktobra sestal z direktorjem časopisa *Al Nasr* in ga soočil z antijugoslovansko retoriko v njegovem časopisu. Ta je v obrambo odvrnil, da bi morali »*biti zadovoljni, da tako malo pišemo o tem, ker če bi prenašali mišljenje ljudstva o tem, bi pisali mnogo več. V kolikor greste incognito z menoj v 'club D'Orient' [hotel v katerem se je zbirala najvplivnejša buržuazija v Damasku, op. a.] boste*

165 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 6, signatura 431726. VI odeljenje DSIP, 25. oktober 1961.

166 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 140, mapa 8, signatura 432899, št. 982. Iz Ambasade v Kairu na DSIP, 4. oktober 1961.

167 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 7, signatura 432251, št. 173. Na DSIP. Damask, 28. oktober 1961.

168 Prav tam.

slišali, da se za vsako mizo o 'titoizmu' govori mnogo ostreje, kot v našem časopisu.«¹⁶⁹ Poleg tega pa je napovedal, da bo na dan pogovora in dan po tem njegov časopis napadal 'titoizem', kar je opravičil s pojasnilom, da gre samo za prehodno zadevo.¹⁷⁰

Pritiski, ki so izhajali iz jugoslovanskega zavlačevanja pri priznanju nove sirske oblasti, so v oktobru 1961 naraščali z vsakim nadaljnjim dnevom. Zadnjega v mesecu je iz Generalnega konzulata v Damasku prišel telegram, v katerem je konzul Mijović zaskrbljeno poročal o posledicah jugoslovanskih pristopov do omenjenega vprašanja na morda najbolj občutljivem področju: »Zavlačevanje s priznanjem Sirije se je začelo odražati na bilateralnih odnosih.«¹⁷¹ Poleg že izpostavljenih treh napadov na jugoslovanski konzulat v Damasku, se je pričel pritisk na investicijska dela in prodajo opreme jugoslovanskih podjetij na sirskega tržišču. Iz podjetja Jugoarab so sporočili, da jih je direkcija za nafto obvestila, da jugoslovanske ponudbe za gradnjo naftovoda Karačuk–Tartus ne bodo obravnavali, dokler ne bo Jugoslavija priznala Sirije. Podobno so poročali tudi iz podjetij Intertrade in Nafta Lendava, katerim je sirska oblast do priznanja zamrznila nadaljnje dogovore za posel v obsegu osmih milijonov dolarjev. Jugoslovanski predstavniki so bili seznanjeni, da bo jugoslovanskim podjetjem do nadaljnega onemogočena udeležba na javnih licitacijah v Siriji. S strani ministrstva za ekonomije pa so prišle tudi novice o bodoči vrnitvi sirske študentov iz Jugoslavije v domovino.¹⁷²

Kombinacija ogroženih poslov jugoslovanskih podjetij v Siriji s tremi napadi na jugoslovanski konzulat v Damasku so prvega novembra privedli do novega koraka v smeri priznanja SAR. S strani DSIP-a je prišlo sporočilo, da se oblasti v Kairu obvesti, da Jugoslavija ocenjuje, da je prišel primeren čas za priznanje Sirije, kar je bilo utemeljeno s sprejemom Sirije v

169 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 5, signatura 431038, št. 160. Generalni konzulat v Damasku na DSIP, 18. oktober 1961.

170 Prav tam.

171 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 7, signatura 432763, št. 181. Iz Generalnega konzulata v Damasku na DSIP, 31. oktober 1961.

172 Prav tam.

Arabsko ligo in OZN.¹⁷³ Plan, da bi Jugoslavija priznala Sirijo po Maroku in Sudanu, se v tistem trenutku ni več zdel ustrezen.¹⁷⁴ Egipčovski predstavniki so si delili mnenje z Jugoslavijo in glede strategije jugoslovanskega priznanja Sirije razmišljali o različnih idejah, a se predvsem nagibali k predlogu, da bi Jugoslavija priznala Sirijo skupaj z Indijo. Pri tem je bilo ambasadorju Jožetu Brileju pojasnjeno, da Indija ne bo priznala Sirije vsaj do 18. novembra, ko je bil predviden obisk indijskega premiera Nehruja v Egiptu. To je pomenilo, da bi morala Jugoslavija s priznanjem Sirije zavlačevati še najmanj dva tedna. Poleg tega je bil Brileju predstavljen tudi predlog, da bi ob Nehrujevem obisku v Kairu tja prišla tudi Josip Broz – Tito in indonezijski predsednik Ahmed Sukarno. Egipčovski predstavnik Zayad je to enostavno pojasnil: »Naser in Nehru bosta tukaj, Sukarno zelo rad potuje, Beograd pa ni daleč.«¹⁷⁵ Do srečanja je sicer brez indonezijskega predsednika Sukarna prišlo 18. novembra v Kairu na iniciativo Josipa Broza – Tita.¹⁷⁶, a kljub temu je Jugoslavija podlegla pritiskom in Arabsko republiko Sirijo priznala že deset dni pred tem, in sicer 8. novembra.¹⁷⁷ Tekom srečanja Naserja, Nehruja in Tita v Kairu je Naser potožil o težavah, ki so izšle iz združitve s Sirijo. Sodeč po pričevanju Naserjevega svetovalca Mohameda Heikala je Nehru v šali tolažil Naserja, da ima sam 400 milijonov Indijcev, kar pomeni, da ima 400 milijonov problemov, Tito pa je na to dodal: »Jaz imam sedem kompleksnih problemov. Imam eno državo, ki uporablja dve abecedi, ki govori štiri jezike, srbsko, hrvaško, slovensko in makedonsko, ima štiri religije, islam, ortodoksno, katoliško in judovsko; pet narodnosti, Slovence, Hrvate, Srbe, Črnogorce in Makedonce, šest republik in sedem sosedov.«¹⁷⁸

173 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 7, signatura 438425, št. 179. Iz DSIP-a na Generalni konzulat FNRJ v Damasku. Beograd, 1. november 1961.

174 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 7, signatura 432433. Iz Generalnega konzulata v Damask na ambasado FNRJ v Kairu. Damask, 1961.

175 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 140, mapa 8, signatura 432899, št. 982. Iz Ambasade v Kairu na DSIP, 4. november 1961.

176 "Razgovori Tito – Naser." *Delo*, št. 317, 19. november 1961, 1.

177 »Odnosi Jugoslavije i Sirije.« *Jugoslovanski pregled*, Julij – Avgust 1966, 301.

178 Heikal, Mohamed Hassanein. *The Cairo Documents. The inside story of Nasser and his relationship with world leaders, rebels and satetesmen*. New York: Doubleday and Company, 1973, 252.

Odcepitev Sirije od ZAR je med drugim privedla do neposrednih reakcij v notranji organizaciji Egipta. Tako rekoč nemudoma po dogodkih v Siriji, je Naserjeva vlada začela z notranjepolitičnimi spremembami z namenom ublažitve notranjega nezadovoljstva v Egiptu. Oktobra 1961 je tako Naser naznanil novi val nacionalizacije, ukrep, ki ga je tolmačil kot nov pristop k drugi revoluciji, kot nadaljevanju tega, kar je začel z Revolucijo svobodnih oficirjev leta 1952, ko je prišel na oblast.¹⁷⁹ Paleta sprejetih ukrepov je bila široka, jugoslovanska diplomacija pa do teh ni pristopala kritično. Nasprotno, tolmačila jih je kot indikator uspešnega notranjega razvoja države. Ukrepi so zadevali mitinge Nacionalne unije v večjih mestih in tovarnah, v katerih so vladni funkcionarji pojasnjevali uspehe vladnih ukrepov in notranjega razvoja. Objavljen je bil dekret o petdesetodstotnem zmanjšanju šolskih taks v vseh šolah in univerzah. Ukinjena je bila šolnina v vojaško-tehniški akademiji, poleg tega pa so bile uvedene tudi nagrade za odlične in dobre študente. Ta poteza je zadevala predvsem sistematično ukinjanje elitistične narave vojaške šole, saj so bila vrata te od takrat dalje odprta tudi revnejši kmečki in delavski populaciji. Vlada je sprejela tudi dekret o dvigu minimalne plače, dodatke za naraščajoče življenjske stroške itd. Napovedani pa so bili tudi načrti o reformah zdravstvenega sistema, reorganizacija zadrug in pospešitev takrat že načrtane agrarne reforme.¹⁸⁰ V drugi polovici oktobra so oblasti zaprle 40 'reakcionarjev' iz krogov buržuazije, poleg tega pa je bila zaplenjeno premoženje 167 najbogatejših in najvplivnejših kapitalistov iz Kaira in drugih predelov Egipta. Po informacijah ambasadorja Jožeta Brileja naj bi skupna vrednost zaplenjenega premoženja znašala okoli 200 milijonov funtov. Brilej je potezo ocenil v dveh točkah: prvič kot metodo dviga moralno-političnega stanja, v tem smislu tudi kot opozorilo ostali buržoaziji, ki bi se morda uprla egiptovskemu političnemu vodstvu, in drugič, kot sredstvo mobilizacije javnega mnenja in aktivizacije množic proti buržuaziji. Ob tem pa je 23. oktobra egiptovska vlada objavila odlog, sodeč po katerem so bile določene najmanjše in najvišje plače v podjetjih javnega sektorja. Poleg tega so bile

179 Aburish, K. Said. *Nasser*, 205.

180 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 5, signatura 430717, št. 915. Ambasada v Kairu na DSIP, 14. oktober 1961.

regulirane tudi pravice in obveze delavcev in zaposlenih v gospodarskih organizacijah.¹⁸¹

V splošnem pa lahko rečemo, da je odcepitev Sirije privedla do prekinitve Naserjeve ideje panarabizma, kar se kaže tudi v temeljnem ideološkem obratu njegove politike, pri čemer lahko rečemo, da je temeljno idejo arabskega nacionalizma v veliki meri nadomestila nova vodilna politična ideologija arabskega socializma. V teh okvirih je bila jeseni 1961 utemeljena tudi razpustitev Nacionalne unije in leta 1962 vzpostavljena nova množična organizacija Arabska socialistična unija.¹⁸² Politično oziroma ideološko sodelovanje z Jugoslavijo pa je v nadaljnjem obdobju izrazito narastlo tudi na nivoju dolgoročnega strukturiranega sodelovanja, kot je to na primer potekalo med Arabsko socialistično unijo in SSRNJ.

JUGOSLOVANSKE OCENE MEDSEBOJNEGA MEDIJSKEGA POROČANJA Z ZAR

Medijsko poročanje v ZAR je po ocenah jugoslovanske ambasade v letu 1961 zaznamovala vpeljava julijskih revolucionarnih ukrepov. Z vidika zunanjepolitičnega poročanja je bilo prisotno veliko kritiziranja zahodne kolonialistične politike v azijsko-afriškem prostoru, tako ameriško politiko v Kongu in na Srednjem vzhodu kot tudi ameriško podporo Izraelu.¹⁸³ Predvsem v drugi polovici leta pa je bilo možno zaznati bolj pozitivno pisanje o zunanjepolitičnem delovanju Sovjetske zveze.¹⁸⁴

Z vidika jugoslovanske promocije in zbiranja informacij v ZAR je bil že leta 1957 tam ustanovljen tako imenovani jugoslovanski Informativni center. A omenjeni center še do leta 1961 ni deloval izven ambasade. Deloval je namreč kot sestavni del ambasade in kot tak služil kot propagandni odde-

181 DA, P.A., UAR, fascikel 144, klasacija UAR 100, mapa 6, signatura 431803, št. 951. Ambasada FNRJ iz Kaira na DSIP. Kairo, 24. oktober 1961.

182 Ginat, Rami. *Egypt's incomplete Revolution*, 149.

183 DA, P.A., UAR 1962, fascikel 141, klasacija UAR 370 mapa 1, signatura 48771, št. 189. Ambasada FNRJ v Kairu na DSIP. Kairo, 15. januar 1962, 1.

184 Prav tam, 2.

lek jugoslovanske ambasade v Kairu. V tej luči je bila njegova naloga predvsem vezana na posredovanje informacij o Jugoslaviji egiptovskim medijem ter urejanje prevodov, izdaj publikacij in knjig v Jugoslaviji. Eden izmed največjih tovrstnih projektov je bila revija *Jugoslavija*, ki je enkrat mesečno izhajala v nakladi 7.000 izvodov in bila iz Egipta distribuirana tudi v številne druge arabske države.¹⁸⁵

V začetku šestdesetih let pa so narastle tudi izmenjave novinarjev. V letu 1960 je Egipt obiskalo 16 jugoslovanskih novinarjev, enako število egiptovskih novinarjev pa je bilo v gosteh v Jugoslaviji.¹⁸⁶ Z vidika medijskega oziroma novinarskega sodelovanja med državama pa je brez dvoma največja vloga pripadla sodelovanju med jugoslovanskim TANJUG-om in egiptovsko tiskovno agencijo MEN. Leta 1960 je egiptovska tiskovna agencija MEN – po njenih podatkih – v skupnem seštevku objav koristila med 30 in 40 odstotkov TANJUG-ovih novic.¹⁸⁷ Poleg tega je začetek šestdesetih let privedel tudi do večanja sodelovanja jugoslovanskega predstavništva z Radiem Kairo, ki je v letu 1960 Jugoslaviji posvetil 12 oddaj. Priložnosti so bile različne, med drugim pa so bile oddaje pripravljene ob Dnevu mladosti, Naserjevem obisku v Jugoslaviji, obisku takratnega podpredsednika Edvarda Kardelja in Koče Popovića itd.¹⁸⁸

Poročanje egiptovskih medijev o Jugoslaviji pa ni v celoti zadovoljilo jugoslovanskih pričakovanj. Četudi je bilo pisanje o Jugoslaviji pozitivno naravnano, je jugoslovansko predstavništvo motila nizka frekventnost pisanja.¹⁸⁹ Izjemo je sicer predstavljalo poročanje o beograjski konferenci. Intenzivnejše poročanje, ki je zadovoljilo jugoslovansko diplomacijo, se je začelo tri dni pred začetkom konference in trajalo še štiri do pet dni po koncu same konference. Na primeru sirskih medijev pa je tamkajšnji konzulat predvsem izpostavljal uspešno promocijo Jugoslavije in Josipa Broza –

185 DA, P.A., UAR, fascikel 145, klasacija UAR 313a, mapa 6, signatura 48181, št. 152. Ambasada FNRJ v Kairu na DSIP. Kairo, 14. marec 1961, 2.

186 Prav tam, 9.

187 Prav tam, 10.

188 Prav tam, 12.

189 DA, P.A., UAR 1962, fascikel 141, klasacija UAR 370 mapa 1, signatura 48771, št. 189. Ambasada FNRJ v Kairu na DSIP. Kairo, 15. januar 1962, 3.

Tita v sirskih medijih, ki je takoj za Gamalom Abdelom Naserjem dobil največ pozornosti v tamkajšnjih medijih.¹⁹⁰ V poročilu o medijskem pokrivanju konference se je jugoslovanski predstavnik v Damasku, Milorad Komatina, pohvalil, da je bilo v sirskem tisku mogoče zaslediti več fotografij Josipa Broza - Tita kot fotografij Gamala Abdela Naserja, kar naj bi jim uspelo zato, ker je jugoslovanski konzulat sam posredoval fotografije s konference vsem časopisom v Siriji.¹⁹¹



Slika 5: Gamal Abdel Naser lista časopis Slobodna Dalmacija.¹⁹²

Z izjemo poročanja o Jugoslaviji v kontekstu prve konference Gibanja neuvršenih je jugoslovansko predstavništvo v ZAR motilo, da je bilo v medijih Združene arabske republike bistveno več govora o zunanjepolič-

190 DA, P.A., UAR, fascikel 146, klasacija UAR 339, mapa 7, signatura 428076, št. 438/61. "Izveštaj sa sektora propaganda za period juli - septembar 1961." Iz Generalnega konzulata FNRJ v Damasku na DSIP. Damask, 12. september 1961, 1.

191 DA, P.A., UAR, fascikel 146, klasacija UAR 339, mapa 7, signatura 428076, št. 438/61. "Izveštaj sa sektora propaganda za period juli - septembar 1961." Iz Generalnega konzulata FNRJ v Damasku na DSIP. Damask, 12. september 1961, 2.

192 Vir fotografije: Photo archive. www.nasser.org/photos (dostop: november 2022).

nih akcijah Jugoslavije kot o notranje-političnih aktivnostih. To so tolmačili z obtožbami, ki so bile takrat zelo pogoste s strani novega sirskega režima in tamkajšnje buržoazije, ki so oblast ZAR obtoževali nepremišljenega kopiranja jugoslovanskih izkušenj.¹⁹³ Tovrstne obtožbe so se po izvedbi državne udara v Siriji pojavljale tudi v sirskih časopisih.¹⁹⁴ Jugoslovansko predstavništvo se ni zadovoljilo z nizkim nivojem poročanja o notranjepolitičnih zadevah Jugoslavije in začelo pritiskati na egiptovske medije. Sodeč po letnem poročilu je mogoče razbrati užaljenost jugoslovanskega predstavništva nad slabimi reakcijami egiptovskih časopisov. V času praznovanja dneva republike, 29. novembra, je ambasada razdelila gradivo za objavo vsem večjim časopisom, pri čemer je prispevek o praznovanju objavil le en medij. Zaradi slabe reakcije je jugoslovansko predstavništvo vztrajalo dalje in ponovno podalo pozive k objavi, a ponovno ostalo razočarano, ker je novico objavil samo časopis *Al Gumhurija*.¹⁹⁵ Izpostavljeni primer pa ne predstavlja izjeme. Podobne situacije in reakcije jugoslovanske diplomacije v Egiptu lahko zasledimo ob številnih drugih primerih, ko ta ni bila zadovoljna z nivojem poročanja. Poleg praznovanja dneva jugoslovanske vojske se je to ponovilo tudi ob številnih uradnih obiskih jugoslovanskih predstavnikov v Egiptu.¹⁹⁶

V navezavi na slabo medijsko podobo Jugoslavije v sirskih medijih lahko navedemo tudi to, da jugoslovansko poročanje prav tako ni bilo prizanesljivo do novega sirskega režima. Navkljub priznanju Sirske arabske republike so jugoslovanski mediji ostajali zelo nastrojeni do nove oblasti. Neprizanesljivo pisanje lahko v časniku *Delo* spremljamo že pri samih pripravah volitev. V splošnem pa lahko poročanje strnemo v luči kritike sirske buržoazije, nedemokratičnosti, vzpona desnice v sirski politiki in podobno. V kolikor povzamemo kritike, je razvidno, da na delu ni bilo neodobranje same odcepitve Sirije per se, temveč predvsem elite na oblasti.¹⁹⁷ To pa je

193 DA, P.A., UAR 1962, fascikel 141, klasacija UAR 370 mapa 1, signatura 48771, št. 189. Ambasada FNRJ v Kairu na DSIP. Kairo, 15. januar 1962, 3.

194 Prav tam, 6.

195 Prav tam, 4.

196 Prav tam, 5.

197 "Volitve v Siriji." *Delo*, št. 329, sobota, 2. december 1961, 1; "Sestava novega sirskega parlamenta." *Delo*, št. 334, četrtek, 7. december 1961, 2.

bilo seveda utemeljeno na ideološki osnovi, kot se je za Tanjug nazorno razpisal dopisnik Mirko Aksentijević ob objavi štiriletnega splošnega programa nove sirske oblasti, ki je na novo definiral socializem. To je eden izmed najbogatejših Sircev komentiral: »*Naš socializem je božanski socializem. Ne potrebujemo Marxa, ko pa imamo našega preroka, ki je že davno postavil to vprašanje na pravo mesto. Islam ima pet osnovnih načel, tretji izmed njih je 'zakat' – dolžnost bogatih, da dajejo siromašnim. /.../ Vernikov ne more nihče nadzirati, oni sami 'občutijo svojo dolžnost in pomagajo revnim, ker je to obveznost.*«¹⁹⁸ Aksentijević je v prispevku opozarjal na reakcionarno naravo sirskega kapitalistov in posestnikov, ki so zavajale množice in onemogočale organizacijo progresivnih sil v državi.¹⁹⁹

KONČNA MISEL

Predstavljen vpogled v jugoslovanske odnose z Združeno arabsko republiko v letu 1961 seveda zajema zelo kratko obdobje odnosov med državama. Ker so tesni prijateljski odnosi med državami – z določenimi vzponi in padci – potekali vsaj med letoma 1955 in 1974, je predstavljene informacije potrebno zamejiti v obravnavano periodo. Vseeno pa je vsebina zgornjega prispevka nakazala prenekatera izhodišča, principe oziroma tire, v katerih je meddržavno prijateljstvo potekalo v nadaljnjih letih. Eno izmed teh nedvomno predstavlja močan vpliv Jugoslavije na notranjo organizacijo ZAR. Pogosto stalnico pa predstavlja tudi diskrepanca med političnimi interesi po tesnem sodelovanju držav in dejansko realizacijo. To po eni strani predstavlja prenekatero zaplete in ovire v sferi gospodarskega sodelovanja, na drugi pa nevšečnosti, ki so zadevale podporo Naserjevi zunanji politiki ne glede na težave, do katerih je ta drža lahko privedla. Referenca slednjega je v primeru tega prispevka seveda prav odcepitev Sirije, navedli pa bi lahko še številne druge, ki zadevajo Naserjevo politiko v odnosu do drugih arabskih držav v regiji, kot tudi do palestinskega gibanja. Največji prestop iz pragmatične v prijateljsko naravnano politiko Jugoslavije do ZAR oziroma Egipta pa lahko morda najdemo prav v jugoslovanskih reakcijah

¹⁹⁸ Aksentijević, Mirko. »Sirija pred volitvami. Štiriletno politično premirje.« *Delo*, št. 320, sreda, 22. november 1961, 5.

¹⁹⁹ Prav tam.

ob izraelsko-arabskih vojnah leta 1967 in 1973. V primeru prve je Jugoslavija izkazala enkratni angažma tako v zagotavljanju neposredne humanitarne in ekonomske pomoči poraženim arabskim državam kot tudi na mednarodnem nivoju reševanja nastale situacije.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 241, t. e. 5, Ministrstvo za izvoz in uvoz 1945 – 1951.

AJ (Arhiv Jugoslavije), 130, Savezno izvršno veče: Međunarodni odnosi.

AJ (Arhiv Jugoslavije), IX, 25/II–30, Centralni komite Saveza komunista Jugoslavije.

AJ (Arhiv Jugoslavije), SSRNJ 142 – II, Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije. Komisija za međunarodne veze, 1962.

DA (Diplomatski arhiv Ministarstva spolnjih poslova Republike Srbije), Politična arhiva, Ujedinjena arapska republika 1961.

DA (Diplomatski arhiv Ministarstva spolnjih poslova Republike Srbije), Politična arhiva, Ujedinjena arapska republika 1962.

DA (Diplomatski arhiv Ministarstva spolnjih poslova Republike Srbije), Politična arhiva, Ujedinjena arapska republika 1963.

Intervjuji

Intervju z Jožetom Kastelicem. Posnet v Ljubljani, 7. septembra 2022. Posnetek intervjuja hrani avtor.

Intervju z Zvonetom Draganom. Posnet v Ljubljani, aprila 2020. Posnetek intervjuja hrani avtor.

Literatura

Aburish, K. Said. *Nasser. The last Arab*. New York: St. Martin's Press, 2004.

Bekić, Darko. *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949–1955*. Zagreb: Globus, 1988.

Bogetić, Dragan. "Jugoslavija i nesvrstanost. Prilog prevazilaženju predrasuda I stereotipa." *Annales: anali za istrske in mediteranske študije*. Let. 24, 4 (2014), p. 615–624.

Bogetić, Dragan. *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006.

Ginat, Rami. *Egypt's incomplete Revolution. Luffi al-Khuli and Nasser's Socialism in the 1960's*. London: Frank Cass, 1977.

Heikal, Mohamed Hassanein. *The Cairo Documents. The inside story of Nasser and his relationship with world leaders, rebels and statesmen.* New York: Doubleday and Company, 1973.

Mičunović, Veljko. *Moskovske godine 1956 – 1958.* Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1977.

Pečar, Zdravko in Veda Zagorac. *Egipt. Dežela, ljudstvo in revolucija.* Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1958.

Petrović, Vladimir. *Jugoslavija stupa na Bliski istok. Stvaranje jugoslovanske bliskoistočne politike 1946–1956.* Beograd : Institut za savremenu istoriju, 2007.

Petrović, Vladimir. *Titova lična diplomatija. Studije I dokumentarni prilozi.* Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2010.

Pirjevec, Jože. *Tito in tovariši.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 2011.

Raymond, W. Baker. *Egypt Uncertain Revolution under Nasser and Sadat.* Cambridge: Harvard University Press, 1978,

Sorby, R. Karol. »The separatist period in Syria, 1961–1963.« V: *Asian and African Studies*, 18 (2009), 2, 145–168.

Časopisni viri in revije

Jugoslovanski pregled: informativno–dokumentarne sveske. Julij–avgust, 1970, letnik 13.

”Odnosi Jugoslavije I Ujedinjene Arapske republike.” Jugoslovanski pregled: informativno–dokumentarne sveske, 9, marec 1966, letnik 9.

»Odnosi Jugoslavije i Sirije.« Jugoslovanski pregled: informativno–dokumentarne sveske – Jul – Avgust, avgust 1966, letnik 9.

”Ekonomski odnosi.” Jugoslovanski pregled: informativno–dokumentarne sveske. Marec 1966, letnik 9.

»Prisrčen sprejem v Aleksandriji.« *Delo*, torek, 18. april 1961, let. 3, št. 108.

”Parlamentarna delegacija ZAR včeraj prispela v Jugoslavijo.” *Delo*, torek, 27. junij 1961, let. 3, št. 174.

”Vrnitev Todorovića iz ZAR.” *Delo*, petek, 24. marec 1961, let. 3, št. 81.

”Naserjev govor ob uporu v Siriji. ‘Nevarnost za arabsko enotnost.’” *Delo*, let. 2, št. 267, petek, 29. september 1961, 10.

”Razgovori Tito – Naser.” *Delo*, 19. november 1961, letnik 3, št. 317.

”Volitve v Siriji.” *Delo*, sobota, 2. december 1961, let. 3, št. 329.

“Sestava novega sirskega parlamenta.” *Delo*, četrtek, 7. december 1961, let. 3., št. 334.

Spletni viri

»Povijest četvrtkom – Pokret nesvrstanih (2/3)«. <https://www.youtube.com/watch?v=dD-NNV6Qfs8> (dostop: avgust 2021).

POVZETEK

Dogajanje v letu 1961 lahko razumemo kot eno izmed pomembnih etap v sodobni politični zgodovini Egipta. Predstavitev jugoslovanske perspektive na dogajanje v takratni Združeni arabski republiki (ZAR) in tudi njen razpad je v kontekstu prispevka relevanten predvsem iz dveh vidikov. Prvi predstavlja vpogled v sam potek političnega dogajanja v ZAR. Naracija tega je v svetovnem zgodovinisju v veliki meri pogojena z interpretacijami zahodnega prostora in prav od tukaj izhaja možnost pomembnega doprinosa jugoslovanske percepcije. Glede na visoko raven aktivnosti jugoslovanske diplomacije, podjetij in drugih zunanjepolitičnih aparatov države se ta perspektiva kaže kot dober alternativni pogled na dogajanje v Egiptu. Predvsem pa je to pomembno z vidika neposredne jugoslovanske vpletenosti v tamkajšnje dogajanje. Ob boku s tesnim partnerstvom med Jugoslavijo in ZAR konkretna študija na primeru leta 1961 v določeni meri nakaže obsege in načine sodelovanj med državama. Prispevek sicer izpušča sodelovanje na nivoju mednarodne politike in združevanje moči držav na primeru sklica prve konference Gibanja neuvršenih septembra 1961, pri čemer bi lahko izpostavili, da je – poleg Jugoslavije – prav Egipt na čelu s predsednikom Gamalom Abdelom Naserjem odigral bistveni del initiative. Namesto tega se prispevek v večji meri posveča dejanskemu sodelovanju med državama, in sicer onkraj medijske podobe o velikem prijateljstvu med Egiptom in Jugoslavijo. Pogled, ki odstira dejanske izzive gospodarskega sodelovanja, številne prepreke na tej poti in tudi površnosti oziroma pomanjkljivosti reform, ki so bile leta 1961 izvedene v ZAR, vsekakor ni mišljen kot negacija političnega bratstva med izpostavljenima državama, temveč zgolj kot izpostavitev diskrepance med prezentacijo konkretnega odnosa in realnimi napori, ki so bili v tem prisotni. Napori so bili sestavni del poti krepitve sodelovanja med državama s ciljem medsebojne prosperitete.

UDK: 725.945:94(497.4-15)"1915/1917"

Vojaški spomeniki prve svetovne vojne na območju soške fronte kot odraz nacionalizma

World War I Military Monuments On The Isonzo Front As A Reflection Of Nationalism

Sara Kobal

81

IZVLEČEK

V prispevku predstavljam vojaške spomenike prve svetovne vojne na območju soške fronte, ki so preko posvetilnih napisov in dekorativnih elementov odražali nacionalizem, čeprav so prvotno nastali kot spomeniki v spomin na padle vojake ter v čast vojaškim generalom in enotam. Kot primere navedem le nekaj najočitnejših in najzgovornejših primerov spomenikov, za katere bi lahko trdili, da odražajo nacionalizem. V nadaljevanju prispevka pa predstavim, kaj se je s takimi spomeniki dogajalo po prvi svetovni vojni, ko je oblast nad ozemljem najprej prevzela italijanska država, nato Jugoslavija, nazadnje pa samostojna Republika Slovenija.

Ključne besede

soška fronta, vojaški spomeniki, nacionalizem, odnos do vojaških spomenikov

ABSTRACT

In this article I present the war monuments created in the area of the Isonzo front during the First World War, which reflected nationalism through dedicatory inscriptions and decorative elements, although their original function was to commemorate fallen soldiers and to honour generals and military units that fought in the area. As examples, I will give just a few of the most obvious examples of monuments that reflect nationalism. In the rest of this article, I present what happened to such monuments after the First World War, first during the Italian rule, then during Yugoslavia, and finally during the era of Slovenian independence.

Keywords

Isonzo Front, war memorials, nationalism, relation to war memorials



Prva svetovna vojna, ki je potekala od 28. julija 1914 do 11. novembra 1918, za seboj ni pustila zgolj razdejanja in uničenja, ampak tudi neprecenljivo kulturno dediščino, kot so vojaški spomeniki. Slednje najdemo tudi na območju, na katerem je med 23. majem 1915 in 28. oktobrom 1917 potekala soška fronta.

Prvotna namena postavljanja vojaških spomenikov sta bila sicer počastitev spomina na padle in slavljenje vojaških generalov in vojaških enot, a ti spomeniki so preko posvetilnih napisov in dekorativnih elementov odražali tudi nacionalizem in služili kot označevalci prostora, zaradi katerega se je fronta na tem območju sploh odprla.¹

Slika 1: Posvetilni napis na avstro-ogrskem vojaškem spomeniku v Grgarju.

Tako se v posvetilnih napisih, ki krasijo spomenike, kot izrazi nacionalnega pogosto pojavljajo besede domovina, čast, dolžnost, svoboda in junaštvo.² Napis, kot so »*DULCE ET DECORUM EST PRO PATRIA MORI*«³ na

1 Kopal, Sara. »Vojaški spomeniki na območju soške fronte.« Magistrska naloga, Filozofska fakulteta UL, 2022, 11.

2 Anderson, Benedict. *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Prevedla Alja Brglez Uranjek in Andrej Kurillo. Ljubljana: Studia humanitatis, 2007, 27–28.

3 Prevod napisa »*DULCE ET DECORUM EST PRO PATRIA MORI*« je: »Sladko in častno je umreti za domovino.« (Kopal, Sara. »Spomeniki padlim nastali med prvo svetovno vojno na območju soške fronte na Slovenskem.« Zaključna seminarska naloga, Filozofska fakulteta UL, 2019, 29.)

vojaški kapeli na avstro-ogrskem pokopališču v Gorjanskem, napis »*FILII OPTIMIS-PATRIA GRATA*«⁴ na spomeniku na avstro-ogrskem vojaškem pokopališču v Štanjelu ali napis »*DAS VATERLAND SEINEN HELDEN*«⁵ na avstro-ogrskem spomeniku v Grgarju in še bi lahko naštevali, poveljujejo padle vojake in domovino.

Posvetilni napisi na vojaških spomenikih prve svetovne vojne, ki slavijo voditelje, generale in padle vojake, ki so zaradi žrtvovanja lastnega življenja za domovino predstavljeni kot heroji, postavljajo nacionalizem kot nadomestno politično religijo. Narod namreč lahko razumemo kot sveto zavezo državljanov, katere skupni in poglobljeni interes je zaščita in ohranjanje domovine.⁶

Nacionalizem tako daje velik pomen čaščenju spomina na padle vojake in slavljenju spomina na velike voditelje.⁷ Na območju soške fronte je bilo tako postavljenih tudi kar nekaj spomenikov, ki častijo vojne generale. Največ jih je bilo posvečenih generalu Svetozarju Borojeviću,⁸ izpostavila pa bi zlasti dva spomenika. Prvi se nahaja na križišču cest za Čepovan, Grudnico

4 Prevod napisa »*FILII OPTIMIS-PATRIA GRATA*« je: »Najboljšim sinovom hvaležna domovina.« (Prinčič, Vili. *Neme priče vojnih grozot 1915–1918*. Trst: Mladika, 2018, 192–193.)

5 Prevod napisa »*DAS VATERLAND SEINEN HELDEN*« je: »Domovina svojim junakom.« (Prinčič, *Neme priče vojnih grozot*, 41).

6 Smith, Anthony David. *Nacionalizem: Teorija, ideologija, zgodovina*. Ljubljana: Krtina, 2005, 51.

7 Smith. *Nacionalizem*, 51.

8 Generalu Borojeviću je bil posvečen tudi napis na cerkvi Svetega Duha na Javorci, ki je sicer nastala v spomin na padle vojake. Glasi se: »*UNTER DER GLORREICHEN REGIERUNG DES ALLERHÖCHSTEIN KRIEGSHERRN SR. MAJESTÄT KAISER UND KÖNIG FRANZ JOSEF I. – DEM HOHEN ARMEEOBERKOMMANDO SR. KAISERL. U. KÖNIGL. HOHEITFELDMARSCHALL ERZHERZOG FRIEDRICH – DEM ARMEEKOMMANDO SR. EXZELLENZ GENERAL – OBERST SVETOZAR BOROJEVIĆ V. BOJNA*«, kar v prevodu pomeni: »Pod slavnim poveljstvom najvišjega komandanta njegovega veličastva carja in kralja Franca Jožefa I. – Pod visokim poveljstvom najvišjega armadnega poveljnika njegove cesarsko-kraljevske visokosti bojnega maršala nadvojvoda Friedricha – Pod poveljstvom armadnega poveljnika njegove ekselence generalpolkovnika Svetozarja Borojevića von Bojna.« (Černilogar, Fortunat Damjana. »Spominska cerkev Sv. Duha v Javorci: sto let 'bazilike miru'.« Die Gedächtniskirche des Hl. Geistes in Javorca: hundert jahre »der friedens basilika.« V: *Spominska cerkev Sv. Duha v Javorci: sto let »bazilike miru.« Die Gedächtniskirche des Heiligen Geistes in Javorca: Hundert Jahre »der Friedensbasilika.«* ur. Damjana Fortunat Černilogar, 14–49, Tolmin: Tolminski muzej, 2016, 38).

Prav tako je bil generalu Borojeviću posvečen t. i. Borojevičev prestol. Tu gre za skalo, v katero je bil izdolben sedež. (Prinčič, *Neme priče vojnih grozot*, 171).

in Most na Soči, kjer je potekala Borojevičeva cesta oziroma Borojevič Strasse,⁹ drugi spomenik pa se nahaja v Koprivi na Krasu.¹⁰ Obema spomenikoma je bila po vojni spremenjena funkcija. Spomenik v Čepovanu so domačini spremenili v versko znamenje, tako da so napise prekrili z ometom, granato, ki je krasila vrh spomenika, pa zamenjali z železnim križem.¹¹ V spomenik v Koprivi na Krasu pa so posegle italijanske oblasti po okupaciji Primorske. Prvotne napise so namreč odstranili in naknadno vklesali imena padlih domačinov. Tako je spomenik, ki je bil postavljen v čast avstro-ogrskega generala, postal spomenik padlim vojakom.¹²

Poleg spomenikov generalu Borojeviču lahko na območju soške fronte zasledimo še spomenike, ki so bili postavljeni v čast avstro-ogrskemu generalu Guidu Novaku von Arientaju,¹³ komandantu VII. korpusa – nadvojvodi Jožefu¹⁴ ter nazadnje tudi samemu cesarju Francu Jožefu. Slednjemu je bila posvečena napisna plošča na spominski cerkvi na Javorci ter obzidani vodni izvir v Kromberku, ki nosi zapis »FRANZ JOSEF QUELLE« oziroma »Izvir Franca Jožefa.« Napis je bil v letih po vojni namenoma poškodovan, a je še berljiv.¹⁵

Italijanski poveljniki so svoje spomenike na ozemlju soške fronte v večini dobili šele po prvi svetovni vojni, ko je ta prostor prišel pod italijansko oblast.

Leta 1938 so italijanske oblasti na Vodicach postavile mavzolej generalu Mauriziu Ferrentaju Gonzagi, o čemer pričata napis »LA PATRIA AL

9 Drole, Ernesta. »Čepovan – spominsko znamenje iz prve svetovne vojne.« V: *Varstvo spomenikov. Poročila* 53, ur. Biserka Ribnikar Vasle, 35–36. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2018, 35.

10 »A0032 – Kopriva – »Borojevičev« spomenik.« Proheriditate. <http://register.proheriditate.com/sl/object/A32/> (dostop: julij 2022).

11 Prinčič, *Neme priče vojnih grozot*, 51.

12 A0032 – Kopriva – »Borojevičev« spomenik.

13 Spomenik posvečen Guidu Novaku von Arientaju, ki se nahaja med Kukom in Vodiciami, nosi posvetilni napis: »GENERAL MAJOR VON NOVAK PLATZ 1915 – 1916.« (Prinčič, *Neme priče vojnih grozot*, 33–36).

14 Spomenik komandantu VII. korpusa nadvojvodu Jožefu se nahaja v Kostanjevici. Spomenik, ki hkrati služi kot smerokaz, nosi napis: »ERZHERZOG JOSEPH STRASSE« oziroma: »Cesta nadvojvode Jožefa.«; »Kostanjevica – Avstro-ogrski spomenik-kažipot pri Lokvici.« Proheriditate. <http://register.proheriditate.com/sl/object/A3/>. (dostop: julij 2022).

15 »A0035 – Kromberk – Vodni zbiralnik »Franz Josef Quelle.« Proheriditate. <http://register.proheriditate.com/sl/object/A35/> (dostop: julij 2022).

GENERALE PRINCIPE MAURIZIO GONZAGA DEL VODICE«, kar v prevodu pomeni »Država generalu princu Mauriziu Gonzagi iz Vodice«, ter grb družine Gonzaga v notranjosti mavzoleja.¹⁶ Italijanskemu generalu Archillu Papi je bil spomenik na območju Banjške planote postavljen leta 1920,¹⁷ istega leta pa so na Oslavju otvorili obelisk posvečen štirim generalom.¹⁸

Povojno postavljanje spomenikov, ki častijo italijanske generale, bi lahko razumeli kot markiranje prostora in odraz nacionalizma, a še bolj nacionalistični so nekateri posvetilni napisi, ki krasijo italijanske spomenike, postavljene tako med vojno kot po njej.¹⁹

Italijanska kapela v Lokvici, kjer je bilo včasih vojaško pokopališče, vsebuje ploščo z napisom »PX / ALLA MEMORIA DEGLI EROI CADUTI IMMOLANDO LA GIOVANE VITA PER LA GRANDEZZA DELLA PATRIA / 2. NOVEMBRE 1916« oziroma »PX / V spomin padlim herojem, ki so dali svoja mlada življenja za veličino domovine / 2. novembra 1916.«²⁰

Podoben napis ima tudi kapela na nekdanjem italijanskem vojaškem pokopališču v Mikolih, ki se glasi: »*Za heroje, ki so padli za veličino in svobodo domovine.*«²¹ O svobodi italijanske države govorita tudi napisa na obelisku štirim generalom na Oslavju in na obelisku na Kalvariji. Napis na prvem spomeniku se glasi: »*QUI MORTE FERITE E GLORIE COLSE IN CENTO BATTAGLIE IL FIORE DEI SOLDATI D'ITALIA. QUI FU FIACCATO IL NERBO DEGLI ESERCITI D'ASBURGO. QUI SI MOSTRO AL MONDO COME DURI E VINCA LE SUE CUERRE IL POPOLO AMANTE DI TUTTE LE ARTI DELLA PACE MA PIU DELL'INDIPENDENZA E DELL'ONORE.*« V prevodu zapis pomeni: »*Tu so smrt, rane in slava v stotih bitkah pobrale cvet italijanskih vojakov. Tu je bila hrbtenica habsburške vojske oslABLJENA. Tu pokažemo*

16 »A0202 - Vodice - Mavzolej Generala Gonzage na Vodicach.« Prohereditate. <https://register.prohereditate.com/sl/object/A0202/> (dostop: julij 2022).

17 Prinčič, Neme priče vojnih grozot, 57–58.

18 Obelisk štirim generalom na Oslavju je bil posvečen Archillu Papi, Ferruccio Trombi, Nicolu Tancredu Cartelli in Alceu Cattalochinu (Prinčič, Neme priče vojnih grozot, 81–84).

19 Kobal, »Vojaški spomeniki na območju soške fronte«, 43.

20 Prinčič, Neme priče vojnih grozot, 169–170.

21 Prav tam, 150.



svetu, kako ljudje, ki ljubijo vse umetnosti miru, predvsem pa neodvisnost in čast, vzdržijo in zmagajo v svoji vojni.«²² Napisa na drugem spomeniku pa je: »NEL SANTO NOME D'ITALIA. GLORIA ALLE INNUMERE VOLI SCHIERE DI EROI CHE IN UNA PASSIONE DI XV MESI RICONSA CRONO A OVESTO MONTE IL TREMENDO NOME DI CALVARIO PREPARANDO LA GRANDE VITTORIA DELL'AMORE DELLA CIVILTÀ DELLA LIBERTÀ.« Prevod napisa je sledeč: »V svetem imenu Italije. Slava neštetim junakom, ki so v petnajstmesečni strasti na tem hribu prepoznali veličastno ime Kalvarija in pripravili veliko zmago ljubezni do državljanstva svobode.«²³

Slika 2: Posvetilni napis na italijanskem vojaškem spomeniku na Kalvariji.

Posvetilna napisa na omenjenih spomenikih, ki govorita o svobodi in neodvisnosti Italije, sta sporna, saj soška fronta za Italijane ni predstavljala nobene grožnje. Šlo je namreč za osvaja-

22 Kopal, »Vojaški spomeniki na območju soške fronte«, 44.

23 Scozzai, Sonja. »Kalvarija nad vasjo Podgora pri Gorici.« <http://www.pohodnikitriglav.si/raportaze2020/Kalvarija.pdf> (dostop: julij 2022).

jalno vojno, ki z ogroženostjo svobode italijanske države ni imela nobene povezave. So pa italijanske oblasti z napisoma pokazale, da ta ozemlja smatrajo kot svojo last.²⁴

Še bolj zgovorno o tem pričajta še dva zapisa. Prvi zapis se nahaja na spominskem kamnu italijanskega alpskega bataljona Val Tanaro na Batognici in se glasi: »HOSTIBUS PROFLIGATIS INIQUIS IAMDUDUM FINIBUS FRACTIS FORTITER PATRIAE OB NOVOS PUGNANTES MILITES VALLIS THANARI COHORTIS ITALICAE PRIMAE ALPINAЕ LEGIONIS INGENITAE MEMORES PIETATIS HOC SACELLUM HEIC IN SUMMO PRAERUPTO MONTE SANGUINE SOLO ET NOMINE RUBRO INDISCRETIS IN ACIE OPPETITUM RELIQUIS COLENDIS CASTRIS ET VALLO FAVENTE ENUMINE IMBRIBUS AUSTRISQUE FURENTIBUS DEFENDENDIS PRIDIE KAL. IUN. ANNI MCMXVI DICARUNT.« Napis v slovenščini pomeni: »Sovražnika nagnali v beg, končno strli krivične meje in pogumno bojujoč se za nove meje domovine vojakom bataljona Val Tanaro prvega polka Alpinov v spomin na poveljani rod tukaj na prepadnem vrhu gore, rdečem od krvi, kamenja in imena, posvečajmo tale spomenik v želji, da z božjo naklonjenostjo zaščiti združena trupla padlih v boju na poljih in v jarkih v besnenju dežja in Avstrijcev. 31. maj. 1916.«²⁵ Drugi zapis, ki je govoril o italijanskem interesu po avstro-ogrskih ozemljih, se je nahajal na kapeli sv. Barbare v Brestovcu. Italijani so napis »AI MARTIRI DELL'ITALIA NUOVA« oziroma »Mučencem nove Italije« dodali po zavzetju Gorice in Doberdobskega Krasa avgusta 1916.²⁶

Posvetilne napise, ki neposredno odražajo nacionalizem in markirajo prostor, pa seveda najdemo tudi na avstro-ogrskih spomenikih. Zgovorna primera sta osrednji spomenik na avstro-ogrskem vojaškem pokopališču v Ravnici z napisom v latinščini, ki v prevodu pomeni »Nedeljivi in neločljivi-

24 Prinčič, *Neme priče vojnih grozot*, 150–151.

25 »A0088 - Krn - Spominski kamen italijanskega alpskega bataljona Val Tanaro na Batognici.« Prohereditate. <https://register.prohereditate.com/sl/object/A88> (dostop: julij 2022).

26 Prinčič, *Neme priče vojnih grozot*, 140.

vi.«²⁷ Podoben napis ima tudi cerkev na Javorci, in sicer »*INDIVISIBILITER AC INSEPARABILITER*« oziroma »*Nedeljiva in neločljiva*«. ²⁸

Nacionalizem pa se na vojaških spomenikih ne odraža le preko posve-tilnih napisov, ampak tudi preko dekorativnih elementov. Nacionalizem namreč ni le politična ideologija, ampak tudi oblika kulture, katere del so simboli.²⁹ Na spomenikih prve svetovne vojne na območju soške fronte so upodobljeni tako nacionalni simboli, kot so državni grbi ali dvoglavi orel kot simbol Avstro-Ogrske,³⁰ motivi orla na italijanskih spomenikih kot simbol korpusa alpinov,³¹ narodni oziroma ljudski motivi, kot je na primer tulipan, ki je vzet iz madžarske folklore.³²

Državne grbe najdemo na štirih avstro-ogrskih spomenikih. Grb najdemo na osrednjem spomeniku na avstro-ogrskem vojaškem pokopališču v Ravnici, na templju na avstro-ogrskem vojaškem pokopališču v Štanjelu, na cerkvi Svetega Duha na Javorci in na spomeniku v Klanecu pri Komnu.³³ Slednji ima vklesan madžarski grb,³⁴ medtem ko imajo ostali trije spomeniki skupen grb Avstro-Ogrske monarhije.³⁵

Poleg državnega grba Avstro-Ogrske najdemo tudi deželne grbe, saj ima cerkev Svetega Duha na Javorci še dvajset stiliziranih grbov posame-

27 Prav tam, 67.

28 Černilogar, »Spominska cerkev Sv. Duha v Javorci«, 37.

29 Smith, Nacionalizem, 49–50.

30 Kobal, »Vojaški spomeniki na območju soške fronte«, 23.

31 »The Alpini Corps.« Italy Heritage. <https://www.italyheritage.com/magazine/history/alpini.htm> (dostop: avgust 2022)

32 Kobal, »Vojaški spomeniki na območju soške fronte«, 23.

33 Prav tam, 23.

34 »Klanec pri Komnu - Spomenik iz prve svetovne vojne.« <http://giskd2s.situla.org/rkd/Opis.asp?Esd=28235> (dostop: avgust 2022).

35 Kobal, »Vojaški spomeniki na območju soške fronte«, 23.

znih dežel monarhije, ki so upodobljeni na dvajsetih ploščah, vzdanih na zunanjo fasado okoli cerkve.³⁶

Dvoglavega orla kot simbol Avstro-Ogrske monarhije lahko najdemo na osrednjem spomeniku na avstro-ogrskem pokopališču v Ločah pri Tolminu, čeprav naj bi dvoglavi orel krasil še osrednja spomenika na avstro-ogrskih pokopališčih v Štanjelu in Solkanu.³⁷

Motiv orla kot simbol korpusa alpinov pa najdemo na treh italijanskih vojaških spomenikih, in sicer na kapeli Bes na Planici pod Krnom, na spomeniku na Vodicach³⁸ ter na spominskemu obeležju, posvečenem prvemu padlemu italijanskemu vojaku na soški fronti pri Solarjih na Kolovratu.³⁹ Orle je prvotno vseboval tudi spomenik generala Gonzage na Vodicach, vendar se ti niso ohranili.⁴⁰ Betonska kipa alpinskega orla najdemo še pod vrhom Krna, kjer se je od prvotno štirih ohranil le en orel,⁴¹ ter na Grivi na Krnu.⁴²

Poleg tradicionalnih nacionalnih simbolov pa na spomenikih prve svetovne vojne najdemo tudi nekoliko nenavadne in manj klasične dekorativne elemente. Kot primer naj navedem *fascio*, simbol oblasti, ki je vklesan na

36 Pirkovič, Jelka. »Javorca – Spominska cerkev Sv. Duha in njene evropske vrednote. Javorca – Die Heiliggeist-Gedächtniskirche und ihre europäischen Werte.« V: *Spominska cerkev Sv. Duha v Javorci: sto let »bazilike miru.« Die Gedächtniskirche des Heiligen Geistes in Javorca: Hundert Jahre »der Friedensbasilika.«* ur. Damjana Fortunat Černilogar, 72–93, Tolmin: Tolminski muzej, 2016, 92–93.

37 Kopal, »Spomeniki padlim...«, 24, 46, 48.

O obstoju orla na vojaškem spomeniku v Solkanu pričajo slike avstrijskega slikarja Ferdinanda Pambergerja, vendar ni jasno, ali je šlo za plod njegove domišljije ali so orla odstranili Avstrijci ob italijanski okupaciji Solkana. (Prinčič, *Neme priče vojnih grozot*, 63).

O gradnji vojaškega spomenika v Štanjelu, katerega vrh je krasil orel. (Zlobec, Andrej. »Za blagor očetnjave.« V: *Oblaki so rdeči. Kratka proza – dnevniki – pisma*, ur. Iztok Ilich, 111–132, Ljubljana: DZS, 2004, 131–132).

38 Kopal, »Vojaški spomeniki na območju soške fronte,« 27.

39 »A0216 – Solarie di Drenchia (Solarje v Dreki) – Spominsko obeležje Riccarda Di Giusta na sedlu Solarji.« Prohereditate. <https://register.prohereditate.com/sl/object/A216/> (dostop: september 2022).

40 »A0202 – Vodice – Mavzolej Generala Gonzage na Vodicach.«

41 »A0070 – Krn – Kip alpinskega orla z nekdanjega zavetišča Alberta Picca na Krnu.« Prohereditate. <https://register.prohereditate.com/sl/object/A70/> (dostop: avgust 2022).

42 »A0166 – Krn – Kip orla italijanskih alpinov na Grivi.« Prohereditate. <https://register.prohereditate.com/sl/object/A166/> Hereditate – A0166 – Krn – Kip orla italijanskih alpinov na Grivi (dostop: avgust 2022).

spomenik« na italijanskem vojaškem pokopališču na Kamnem,⁴³ tulipan, ki je vklesan na osrednjem spomeniku na avstro-ogrskem vojaškem pokopališču v Volčji Dragi,⁴⁴ ali družinski grb družine Gonzaga na spomeniku generalu Mauriziu Gonzagi na Vodicach.⁴⁵



Slika 3: Spomenik alpskim bataljonom na Vodicach.



Slika 4:
Folklorni motiv na avstro-ogrskem
spomeniku v Volčji Dragi.

43 »Comitato Memorie di pietra della Grande Guerra.« <https://memoriedipietragrandeguerra.wordpress.com/> (dostop: avgust 2022).

44 Tulipan je motiv, ki je vzet iz madžarske folklorne in je med drugim tudi značilen dekorativni element nagrobnikov na Madžarskem. (Zentai, Tünde. »The Sign-Language of Hungarian Graveyards.« V: *Folklore*, 90/2 (1979), 131–140, 136–137).

45 A0202 - Vodice - Mavzolej Generala Gonzage na Vodicach.

Torej sta obe bojujoči se strani med vojno, Italija pa tudi po njej, postavljali spomenike, ki so odražali nacionalizem. Nekateri od teh spomenikov so bili po prvi svetovni vojni, ko je ozemlje soške fronte najprej prešlo pod Italijo, nato pod Jugoslavijo, nazadnje pa pod samostojno Republiko Slovenijo, tarča delnega ali popolnega uničenja.



Omenila sem že Borojevičeva spomenika v Čepovanu in Koprivi na Krasu, katerima se je popolnoma spremenila funkcija, kot tretji primer pa naj navedem avstro-ogrski spomenik v Grgarskih Ravnah, ki so ga uničili italijanski vojaki. Prvoten posvetilni napis so namreč prekrili s cementom in vanj vpisali novega, ki se v prevodu glasi: *»Kolona poročnika Valleja in 5. kolona majorja Casatija v zmagovalnem pohodu 24. avgusta 1917.«*⁴⁶

Slika 5: Spremenjeni posvetilni napis na avstro-ogrskem vojaškem spomeniku v Grgarskih Ravnah.

Poleg prekrivanja in uničevanja posvetilnih napisov je prihajalo tudi do dodajanja le-teh. Tak primer je spomenik XV. korpusa avstro-ogrške vojske na Mostu na Soči, ki so mu Italijani dodali napis *»VENNE IL DI NOSTRO – OTTOBRE 1918«*, kar pomeni *»Prišel je naš dan – oktober 1918.«*⁴⁷

Poleg posvetilnih napisov so bili tarča uničevanja tudi dekorativni elementi, ki so odražali nacionalizem. Med njimi je bil najbolj na udaru motiv

46 Prinčič, *Neme priče vojnih grozot*, 40.

47 Svolfšak, Petra. *Soška fronta*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1994, 53.

orla, ki naj bi, kot sem že omenjala, krasil kar nekaj spomenikov, a je bil po vojni z njih odstranjen.⁴⁸

Nespametnega in neprimernega ravnanja so bile deležne tudi vojaške kapele, tako avstro-ogrske kot italijanske. Domačini so jih namreč po vojni spreminjali v gospodarska poslopja. Taka usoda je doletela italijanski vojaški kapeli v Ladri in Gabrjah⁴⁹ ter avstro-ogrsko vojaško kapelo v Vižentinih.⁵⁰

Prav italijanska vojaška kapela v Gabrjah je bila v devetdesetih letih 20. stoletja stvar javne polemike. Takrat so namreč na kapeli potekala sanacijska dela, ki so se zaključila z obnovo napisa »*TORNERANNO*« oziroma »*Vrnili se bodo*«, ki se nahaja nad vhodom kapele. Obnovljen napis je razburil prebivalce, ki ne morejo pozabiti italijanske okupacije slovenskega ozemlja.⁵¹

Sovraštvo do italijanskega okupatorja je bilo izraženo tudi na spomeniku generala Gonzage, ki so ga grafitarji popisali z napisom: »*FAŠISTIČNI SPOMENIK POSTAVLJEN ITALIJANSKEMU OKUPATORJU NA SLOVENSKI ZEMLJI.*«⁵²

Medtem ko so bili nekateri vojaški spomeniki deležni delnega uničevanja in spreminjanja funkcije, so bili drugi popolnoma uničeni. Tako so konec dvajsetih let 20. stoletja italijanske oblasti porušile avstro-ogrski vojaški spomenik, ki se je nahajal v dolini Pevmice. Spomenik je bil v italijanski literaturi iz leta 1916 označen tudi kot »*La beffa austriaca*« oziroma »*avstrijska*

48 Kobal, »Spomeniki padlim...«, 24, 46.

Iz starih fotografij je razvidno, da so orli krasili tudi italijanski vojaški spomenik Mauriziu Gonzagi. (A0202 - Vodice - Mavzolej Generala Gonzage na Vodicač).

49 Svoljšak, *Soška fronta*, 47–48.

50 Prinčič, *Neme priče vojnih grozot*, 145.

51 Posvetilni napis nad kapelo je potrebno pravilno razumeti. Napisan je namreč v tretji osebi množine in posledično ne pomeni, da se bodo vrnili okupatorji Primorske, ampak gre za izpoved vere, da se bodo mrtvi v prenesenem pomenu vrnili med žive. (Roš, Katja. »Napis »Vrnili se bodo« je treba prav razumeti.« Delo, 28. maj 1997. (Zavod za varstvo kulturne dediščine, območna enota Nova Gorica, dokumentacija objekta Gabrje – Spominska kapela, EŠD 27902)).

52 A0202 - Vodice - Mavzolej Generala Gonzage na Vodicač.

klofuta«, saj naj bi avstro-ogrsko vojska v posmeh Italijanom za okras na spomeniku uporabila tulce italijanskih šrapnelov.⁵³

Niso pa spomenikov uničevali samo vojaki oziroma nove oblasti, ampak tudi domačini. Tako sta žrtev zbiralcev železa, ki so se po vojni preživljali z nabiranjem kovin, postala avstro-ogrski spomenik težke havbične baterije na Vodicach⁵⁴ in spomenik 20. strelskega polka v gozdu Panovec. Spomenikoma so plenilci pobrali neeksplodirane italijanske granate, ki so služile kot dekorativni element.⁵⁵

Poleg železa pa so domačini posegali tudi po drugih materialih, iz katerih so bili zgrajeni vojaški spomeniki. Tako so les in kamen uporabljali za obnovo hiš in to je bil razlog,⁵⁶ da se džamija, ki se je nahajala v Logu pod Mangartom, ni ohranila. Je pa potrebno poudariti, da so domačini objekt porušili šele, ko je začel propadati. Džamije namreč po vojni niso več uporabljali, posledično pa tudi ne obnavljali, saj je predstavljala tujek v okolju.⁵⁷

Če so bili nekateri vojaški spomeniki prve svetovne vojne po njenem koncu popolnoma ali deloma uničeni ali pa se je spremenila njihova namembnost, je bilo vsem spomenikom skupno to, da so bili zanemarjeni. Nove oblasti za večino niso poskrbele, temveč so jih prepustile zobu časa. Jugoslavija je za spomeniški fond skrbela še slabše kot Italija in posledično

53 Prinčič, *Neme priče vojnih grozot*, 227–229.

54 Pipan, David Erik. »Spomenik težke havbične baterije na Vodicach.« *Na fronti. Revija za vojaško zgodovino*, 11 (november 2016), 76–77, 76.

55 Pipan, David Erik. »Spomenik 20. strelskega polka v Panovcu.« *Na fronti. Revija za vojaško zgodovino*, 14 (april 2020), 127–130, 128.

56 Avsenak, Vinko. »Džamija v Logu pod Mangartom« *Na fronti. Revija za vojaško zgodovino*, 14 (april 2020), 62–67, 67.

57 Bucik, Kašca Ingrid. »Ko je bil Log pod Mangartom multikulturna vas z džamijo v središču. Svojevrstna zanimivost iz časa prve svetovne vojne.« *MMC RTV SLO, Radio Koper*, 30. avgust 2015.

<https://www.rtvlo.si/prva-svetovna-vojna/zgodbe-in-pricevanja/ko-je-bil-log-pod-mangartom-multi-kulturna-vas-z-dzamijo-v-srediscu/372602> (dostop: avgust 2022).

je bilo veliko spomenikov prve svetovne vojne na robu propada.⁵⁸ Stanje se je začelo izboljševati šele v osemdesetih letih 20. stoletja, ko je bila ta neprecenljiva zapuščina prepoznana kot dediščina prve svetovne vojne.⁵⁹

Večina obnov vojaških spomenikov prve svetovne vojne je nato potekala od devetdesetih let 20. stoletja naprej. Pomembno vlogo pri obnavljanju so imele posamezne občine in prostovoljna društva, ki so sanacije izvajale s pomočjo starih fotografij spomenikov.⁶⁰

Tako so različna kulturna in zgodovinska društva, domača in tuja, prepoznala neprecenljivo vrednost kulturne dediščine prve svetovne vojne in preprečila njeno popolno uničenje.⁶¹ Čeprav so ti vojaški spomeniki prvotno sicer nastali kot spomin na padle vojake in v čast generalom ter vojaškim enotam ter so preko posvetilnih napisov in drugih dekorativnih elementov odražali tudi nacionalizem in tako služili tudi kot označevalci prostora, so čez čas postali izraz skupnega trpljenja in krute usode vseh v vojno udeleženih narodov.⁶² Prav zato je potrebno za njih skrbeti in jih vzdrževati.

58 Drole, Ernesta. »Konservatorsko restavratorski posegi na spominski cerkvi SV. Duha v Javorci. Konservierungs- und Restaurierungsmaßnahmen für die Heiliggeist-Gedächtniskirche in der Javorca.« V: *Spominska cerkev Sv. Duha v Javorci: sto let »bazilike miru.« Die Gedächtniskirche des Heiligen Geistes in Javorca: Hundert Jahre »der Friedensbasilika.«* ur. Damjana Fortunat Černilogar, 50–63, Tolmin: Tolminski muzej, 2016, 51–52.

59 Močnik, Blaž. »Brazgotina z več kot sto spomeniki.« Delo.

<https://old.delo.si/kultura/dediscina/brazgotina-z-vec-kot-sto-spomeniki.html> (dostop: avgust 2022)).

60 Močnik, Blaž. »Brazgotina z več kot sto spomeniki.«

61 Prav tam.

62 Rauchensteiner, Manfred. »Zgodovina spomina: preobrazba prve svetovne vojne.« V: *Soška fronta 1915–1917. Kultura spominjanja*, ur. Vincenc Rajšp, 51–64. Dunaj – Ljubljana: Slovenski znanstveni inštitut, 2010, 60–62.

VIRI IN LITERATURA

Viri

Roš, Katja. »Napis "Vrnili se bodo" je treba prav razumeti.« *Delo*, 28. maj 1997.

Elektronski viri

»A0032 - Kopriva - »Borojevičev« spomenik.« Prohereditate. <http://register.prohereditate.com/sl/object/A32/> (dostop: julij 2022).

»A0035 - Kromberk - Vodni zbiralnik »Franz Josef Quelle«.« Prohereditate. <http://register.prohereditate.com/sl/object/A35/> (dostop: julij 2022).

»A0070 - Krn - Kip alpskega orla z nekdanjega zavetišča Alberta Picca na Krnu.« Prohereditate. <https://register.prohereditate.com/sl/object/A70/> (dostop: avgust 2022).

»A0088 - Krn - Spominski kamen italijanskega alpskega bataljona Val Tanaro na Batognici.« Prohereditate. https://register.prohereditate.com/sl/object/A88 (dostop: julij 2022).

»A0166 - Krn - Kip orla italijanskih alpinov na Grivi.« Prohereditate. <https://register.prohereditate.com/sl/object/A166/> Hereditate - A0166 - Krn - Kip orla italijanskih alpinov na Grivi (dostop: avgust 2022).

»A0202 - Vodice - Mavzolej Generala Gonzage na Vodichah.« Prohereditate. <https://register.prohereditate.com/sl/object/A202/> (dostop: julij 2022).

»A0216 - Solarie di Drenchia (Solarje v Dreki) - Spominsko obeležje Riccarda Di Giusta na sedlu Solarji.« Prohereditate. <https://register.prohereditate.com/sl/object/A216/> (dostop: september 2022).

Bucik, Kašca Ingrid. »Ko je bil Log pod Mangartom multikulturalna vas z džamijo v središču. Svojevrsna zanimivost iz časa prve svetovne vojne.« *MMC RTV SLO*. <https://www.rtv slo.si/prva-svetovna-vojna/zgodbe-in-pricevanja/ko-je-bil-log-pod-mangartom-multikulturalna-vas-z-dzjamijo-v-srediscu/372602> (dostop: avgust 2022).

»Comitato Memorie di pietra della Grande Guerra.« <https://memoriedipietragrandeguerra.wordpress.com/> (dostop: avgust 2022).

Močnik, Blaž. »Brazgotina z več kot sto spomeniki.« *Delo*. <https://old.delo.si/kultura/dedicina/brazgotina-z-vec-ko-sto-spomeniki.html> (dostop: avgust 2022).

»Klanec pri Komnu - Spomenik iz prve svetovne vojne.« <http://giskd2s.situla.org/rkd/Opis.asp?Esd=28235> (dostop: avgust 2022).

»Kostanjevica - Avstro-ogrski spomenik-kažipot pri Lokvici.« Prohereditate. <http://register.prohereditate.com/sl/object/A3/>. (dostop: julij 2022).

Scozzai, Sonja. »Kalvarija nad vasjo Podgora pri Gorici.« <http://www.pohodnikitriglav.si/reportaze2020/Kalvarija.pdf> (dostop: julij 2022).

»The Alpini Corps.« Italy Heritage. <https://www.italyheritage.com/magazine/history/alpini.htm> (dostop: avgust 2022).

Literatura

Anderson, Benedict. Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma. Prevedla Alja Brglez Uranjek in Andrej Kurillo. Ljubljana: Studia humanitatis, 2007.

Avsenak, Vinko. »Džamija v Logu pod Mangartom« *Na fronti. Revija za vojaško zgodovino*, 14 (april 2020), 62–67.

Černilogar, Fortunat Damjana. »Spominska cerkev Sv. Duha v Javorci: sto let »bazilike miru.« Die Gedächtniskirche des Hl. Geistes in Javorca: hundert jahre »der friedens basilika.« V: *Spominska cerkev Sv. Duha v Javorci: sto let »bazilike miru.« Die Gedächtniskirche des Heiligen Geistes in Javorca: Hundert Jahre »der Friedensbasilika.«* ur. Damjana Fortunat Černilogar, 14–49, Tolmin: Tolminski muzej, 2016.

Drole, Ernesta. »Čepovan – spominsko znamenje iz prve svetovne vojne.« V: *Varstvo spomenikov. Poročila* 53, ur. Biserka Ribnikar Vasle, 35–36. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2018.

Drole, Ernesta. »Konservatorsko restavratorski posegi na spominski cerkvi SV. Duha v Javorci. Konservierungs- und Restaurierungsmaßnahmen für die Heiliggeist-Gedächtniskirche in der Javorca.« V: *Spominska cerkev Sv. Duha v Javorci: sto let »bazilike miru.« Die Gedächtniskirche des Heiligen Geistes in Javorca: Hundert Jahre »der Friedensbasilika.«* ur. Damjana Fortunat Černilogar, 50–63, Tolmin: Tolminski muzej, 2016, 51–52.

Kobal, Sara. »Spomeniki padlim nastali med prvo svetovno vojno na območju soške fronte na Slovenskem.« Zaključna seminarska naloga, Filozofska fakulteta UL, 2019.

Kobal, Sara. »Vojaški spomeniki na območju soške fronte.« Magistrska naloga, Filozofska fakulteta UL, 2022.

Pipan, David Erik. »Spomenik 20. strelskega polka v Panovcu.« *Na fronti. Revija za vojaško zgodovino*, 14 (april 2020), 127–130.

Pipan, David Erik. »Spomenik težke havbične baterije na Vodica.« *Na fronti. Revija za vojaško zgodovino*, 11 (november 2016), 76–77.

Pirkovič, Jelka. »Javorca – Spominska cerkev Sv. Duha in njene evropske vrednote. Javorca – Die Heiliggeist-Gedächtniskirche und ihre europäischen Werte.« V: *Spominska cerkev Sv. Duha v Javorci: sto let »bazilike miru.« Die Gedächtniskirche des Heiligen Geistes in Javorca: Hundert Jahre »der Friedensbasilika.«* ur. Damjana Fortunat Černilogar, 72–93, Tolmin: Tolminski muzej, 2016.

Prinčič, Vili. *Neme priče vojnih grozot 1915–1918*. Trst: Mladika, 2018.

Rauchensteiner, Manfred. »Zgodovina spomina: preobrazba prve svetovne vojne.« V: *Soška fronta 1915–1917. Kultura spominjanja*, ur. Vincenc Rajšp, 51–64. Dunaj – Ljubljana: Slovenski znanstveni inštitut, 2010.

Smith, Anthony David. *Nacionalizem: Teorija, ideologija, zgodovina*. Prevedel Borut Cajnko. Ljubljana: Krtina, 2005.

Svoljšak, Petra. *Soška fronta*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1994, 53.

Zentai, Tünde. »The Sign-Language of Hungarian Graveyards.« V: *Folklore*, 90/2 (1979), 131–140.

Slikovno gradivo:

Slika 1: Posvetilni napis na avstro-ogrskem vojaškem spomeniku v Grgarju, osebni arhiv.

Slika 2: Posvetilni napis na italijanskem vojaškem spomeniku na Kalvariji, osebni arhiv.

Slika 3: Spomenik alpskim bataljonom na Vodica, osebni arhiv.

Slika 4: Folklorni motiv na avstro-ogrskem spomeniku v Volčji Dragi, osebni arhiv.

Slika 5: Spremenjeni posvetilni napis na avstro-ogrskem vojaškem spomeniku v Grgarskih Ravnah, osebni arhiv.

POVZETEK

Vojaški spomeniki, ki so nastali v času prve svetovne vojne na območju soške fronte, so bili navadno postavljeni v spomin na padle vojake ali v čast vojaškim generalom in vojaškim enotam, ki so se borile v ofenzivah soške fronte. Vendar so ti spomeniki imeli še drug namen, saj so preko posvetilnih napisov in dekorativnih elementov odražali nacionalizem. Namreč ti tako imenovani junaki so padli za svobodo in veličino domovine, tako Avstro-Ogrske monarhije kot italijanske države. Avstro-Ogrska monarhija pa je po prvi svetovni vojni razpadla in nad ozemljem, kjer je potekala soška fronta, so najprej zavladatale italijanske ter nato jugoslovanske oblasti, nazadnje pa je ozemlje prešlo pod samostojno Republiko Slovenijo. Posledično so vojaški spomeniki prve svetovne vojne, ki so nastali kot odraz takratne politične situacije, postali tujek v prostoru novih oblasti. Namreč tako kot italijanskim oblastem ni bil interes ohranjati spomenikov, ki jih je med vojno postavljala njihova nasprotnica, Avstro-Ogrska monarhija, ni bil interes jugoslovanskih oblasti vzdrževati spomenikov, ki jih je med prvo svetovno vojno in v času med obema vojnoma postavljala »nekdanji okupator«. Posledično so bili ti spomeniki tarča uničevanja in zanemarjanja, kulturna dediščina prve svetovne vojne pa na robu propada. Stanje se je izboljšalo šele proti koncu dvajsetega stoletja, zasluga pa gre v največji meri prostovoljnim zgodovinskim in kulturnim društvom, ki so se zavedala, kako neprecenljiva je ta kulturna zapuščina, ki jo je za seboj pustila srdita vojna.

UDK: 796.52-055.2(235.243)"19"

Slovenske alpinistke nad 7000 m

Slovenian female alpinists above 7000 m

Julija Šuligoj

101

IZVLEČEK

V pričujočem delu na podlagi bogatih časopisnih in elektorskih virov, literature in osebnih intervjujev z akterkami opisujem odprave, ki so se jih udeležile in so imele cilj na gorskem vrhu, višjem od 7000 m. Poseben poudarek je namenjen dvema slovenskima ženskima alpinističnima odpravama, ki sta se zgodili na koncu sedemdesetih in začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja, pri katerih so sodelovale nekatere Slovenke, ki so v svoji nadaljnji alpinistični karieri nadaljevale osvajanje sedem- in osemtisočakov.

Ključne besede

alpinizem, alpinistka, gorništvo, Himalaja, Karakorum, osemtisočak, sedemtisočak.

ABSTRACT

In the present work, based on rich newspaper and electoral sources, literature and personal interviews with the actors, I enlighten the expeditions in which they participated, aimed at a mountain peak higher than 7000 m. Special emphasis is placed on two Slovenian women's mountaineering expeditions, which took place in the late 1970s and early 1980s and were attended by some Slovenian women who continued to conquer 7,000 and 8,000 meters in their further mountaineering careers.

Keywords

mountaineering, alpinist, Himalayas, Karakorum, eight thousander, seven thousander.

UVOD¹

V preteklosti so ljudje v gore zahajali kot nabiralci zelišč, lovci in pastirji, nato pa že iz zanimanja za okolico ter tamkajšnje rastlinstvo in živalstvo. Ti raziskovalci so bili v veliki večini moškega spola, vendar ženske, »četudi spregledane ali v najboljšem primeru sprejete za zabavo, so se moškim v te njihove nadvse moške zadeve vpletale že od samega začetka.«² Zanimanje za gore je med pripadnicami nežnejšega spola porastlo v začetku 20. stoletja in nato v medvojnem obdobju, pravi razcvet pa je kot mnoge druge dejavnosti doživelo po koncu druge svetovne vojne, ko so se ženski uspehi na tem področju kar vrstili.

Slovenska literarna scena ima sicer, kot se za alpski narod spodobi, bogato zbirko alpinistične literature v obliki potopisov in znanstvenih monografij. Slovenske alpinistke so velikokrat omenjene in tudi posebej obravnavane; največkrat Pavla Jesih in Mira Marko Debeljak kot predstavnici prve povojne generacije ter pogosto tudi kot prva in edina asociacija na slovenski ženski alpinizem. V bližnji preteklosti je glavna pozornost namenjena predvsem Mariji Štremfelj, prvi Slovenki na osemtisočaku in edini na najvišjem vrhu sveta, Everestu. Slovenska alpinistična literatura pa žal (še) ne premore posebne znanstvene monografije o slovenskih alpinistkah. Osnoven namen tega članka je popis alpinističnega delovanja dela slovenskih alpinistk, in sicer tistih, ki so se pokusile in nekatere tudi uspele povzpeti na najvišje vrhove planeta, torej nad višino 7000 m.

1 Za pomoč se zahvaljujem doc. dr. Petru Mikši, Simoni Pogač, Franciju Savenc, Saši Mesec, Tini Horvat in posameznikom pri AK Črna, AO Kamnik, AO Celje – Matica, AO Koper, AO TAM Maribor, AO Kozjak Maribor, PD Ljubljana–Matica, AAO in RHM. Za intervjuje se zahvaljujem Lidiji Honzak, Marjani Šah, Špeli Hleb, Alenki Jamnik, Petri Vladimirov, Vlasti Kunaver, Marjeti Leva ter Nini Kopčavar.

2 Štěrbová, Dina. *Prve ženske na osemtisočakah: hrepenjenja in usoda*. Prevedla Ksenija Mravlja. Radovljica: Didakta, 2019, 18.

SLOVENSKE ALPINISTKE NAD 7000 M

Barbka Lipovšek Ščetinin

Barbka Lipovšek Ščetinin (1941–1975) je bila v družbi moža Petra »druga ženska, ki je prečila ta visoki orjaški vrh«. ³ Gre za desetkilometrski greben Leninovega vrha, ki ga je prečila leta 1967 in s tem postala prva Slovenka na sedemtisočaku. Tega podviga pa se zakonca Ščetinin nista lotila sama. V Pamir sta odšla v sklopu mnogo večjega projekta, ki ga težko imenujemo odprava. Leta 1967 je Sovjetska zveza namreč slavila petdesetletnico svojega obstoja. V duhu pomembnosti dogodka so organizirali spektakularno praznovanje. Federacija za alpinizem Sovjetske zveze je organizirala pravi »festival gorništv«, udeleženci so mu pravili tudi Alpinijada. ⁴ Upravičeno, saj je dogajanje potekalo prav v olimpijskem duhu, in sicer s povsod razobešenimi zastavami in grbi ter ujemajočimi se trenirkami članov posamezne države. V slovenskem primeru so bile to pumparice, »kot bi prišli naravnost iz hribov«. ⁵ Udeležilo se jo je tristo petindvajset alpinistov, vrh je dosegel tristo en alpinist. Med temi je bilo tudi šest Slovencev in ena Slovenka, ena med dvaindvajsetimi ženskami, ki so dosegle vrh. ⁶

18. avgusta 1967 je na uredništvo Dela prišel brzovjav: »Uspeh odprave na Pik Lenina. 14. avgusta so se povzpeli na vrh Ekar, Mahkota, Lipovškova, Ščetinin, 16. avgusta pa Blažina in Dimitrov. Mahkota in Ekar sta opravila prečenje v smeri C, Ščetinina pa v smeri B.« ⁷ Leninov vrh je postal najvišji samostojni vrh, na katerega so stopili Jugoslovani. Barbka je postala četrta tujka, ki se je povzpela na Leninov vrh. To je bil tudi slovenski ženski višinski rekord, ki ga je obdržala celo desetletje. Čeprav je odpravo organizirala in financirala Sovjetska zveza in je bilo udobje v baznem taboru brez primere, so si alpinisti nabirali pomembne izkušnje pri organizaciji in delova-

3 Petkovšek, Darinka. »Barbka Lipovšek-Ščetinin.« *Planinski vestnik* 75/8 (1975): 454.

4 Pribošič, Miha. »Brez kažipota nas boste težko našli.« *Delo*. <https://old.delo.si/sobotna/brez-kažipota-nas-boste-tezko-nasli.html> (dostop: januar 2022, zadnjič dopolnjeno avgust 2017).

5 Mahkota, Ante. »Pamirski dnevnik (II.) Stotnjica na 7000 m.« *Delo*, 19. avgust 1967, 5.

6 »Mednarodna alpiniada na Pik Lenin.« *Planinski vestnik* 68/6 (1968), 291.

7 »Brez kažipota nas boste težko našli.«

nju na gori, saj so opravili vzpon v alpskem slogu. Franci ga je preprosto opisal: »'Ruzak' na rame in – gremo!«⁸

Po vrnitvi z odprave je Barbka ostala dejavna v alpinizmu; dve leti (1968–1970) je bila predsednica Akademskega planinskega društva, sodelovala je pri delovanju PZS in Komisiji za alpinizem. Dve leti je bila tajnica GRS in prva slovenska gorska reševalka ter članica RHM. Njeno udejstvovanje je pomembno delo nista ostala neopažena; Planinska zveza ji je leta 1963 za izjemno delo in uspehe podelila srebrni, leta 1971 pa zlati znak PZS. Prejela je tudi državno priznanje republike Slovenije in Bloudkovo plaketo za alpinistične dosežke.⁹ Umrla je v kristusovih letih za posledicami raka.¹⁰

Slava Mrežar Suhač

Slava Mrežar, poročena Suhač, (1923–) se je v zgodovino slovenskega alpinizma zapisala leta 1977, ko se je v okviru odprave Planinskega društva Ljubljana-Matica povzpela na 7250 m visoki zahodni vrh Nošaka v afganistanskem Hindukušu. S tem je podrla jugoslovanski ženski višinski rekord Barbke Lipovšek Ščetinin izpred desetih let.¹¹

Na razpisu je bila izbrana na podlagi zadostnega števila zbranih točk.¹² Odpravo *Hindukush Expedition (Embassy of the SFR Yugoslavia) KABUL P. B. 53 – Afganistan* je sestavljalo štirinajst članov pod vodstvom Petra Janežiča – Petrača. Njihov cilj je bil vzpon na Nošak, visok 7492 m. Odprava je bila

8 Peternel, Urša. »Brzajavka je sporočala: Uspeh odprave na Pik Lenina.« *Gorenjski glas*. <https://www.gorenjskiglas.si/article/20170818/C/170819784/1002/brzajavka-je-sporocala--uspeh-odprave-na-pik-lenina> (dostop: Januar 2022, zadnjič dopolnjeno avgust 2017).

9 Bloudkova plaketa je republiško priznanje za telesno kulturne dosežke, ki jo podeljujejo od leta 1965 dalje. Nagrade ne prejmejo le vrhunski alpinisti, pač pa tudi tisti, ki prispevajo k razvoju športa in za življenjsko delo.

10 Petkovšek, »Barbka Lipovšek-Ščetinin,« 455.

11 Pate, Mateja. »Slovenke na vrhovih, višjih od 7000 metrov.« *Planinski vestnik* 103/12 (2003): 8.

12 V sedemdesetih letih sta je začela kategorizacija alpinistov in njihovo ocenjevanje. Bojan Pollak je oblikoval zapleten sistem točkovanja posameznih tur, ki jih alpinist opravi v letu dni. Upošteval je težavnost in dolžino ter nadmorsko višino stene, razmere, v katerih je bil vzpon opravljen, in dejstvo, ali je bil prvenstven ipd. Število zbranih točk je odločalo o tem, v kateri razred bo uvrščen posamezni alpinist (republiški, zvezni ali mednarodni), in o možnosti udeležbe na različnih odpravah.

»Kvalitete in kvantitete.« *Delo*, 27. januar 1977, 14.

del priprav na odpravo na Everest, načrtovano leta 1979, saj so v sklopu te preizkusili nove materiale za opremo in tudi moštvo.¹³ Na gori so postavili tri višinske taborne. Slava je v družbi še dveh članov dosegla zahodni vrh Nošaka (7250 m) 17. avgusta in s tem dosegla nov jugoslovanski ženski višinski rekord. Občutke ob tem uspehu opisuje takole: *»Kje je sedaj sreča, zmagoslavje na vrhu? Tako je, kot bi za nekaj časa zamrla vsa čustva in občutki. Stisnemo si roke, slikamo sebe in hribe okoli in v meni je samo želja, da grem čimprej dol, kjer je zrak gostejši in dihanje lažje. Sestopamo proti taboru 3. Občutki se prebujajo, v očeh začutim solze, ki mi meglijo pogled. Prijetno mi je pri srcu, z besedami se ne da opisati.«*¹⁴

Naslednjega dne so ji soplezalci pripravili lep sprejem v baznem taboru, kjer se je zbralo vseh štirinajst članov odprave. *»Ko sem prišla z vrha, so mi pripravili prav veličasten sprejem, naredili so mi torto in počutila sem se kot najboljša alpinistka na svetu.«*¹⁵ 8. septembra se je odprava vrnila v Ljubljano, s čimer je bila tri mesece trajajoča odprava zaključena.¹⁶

O odpravi slovensko časopisje, kljub temu da je bila to prva slovenska odprava v gorovje Hindukuš, ni veliko poročalo. Verjetno gre temu pripisati dejstvo, da cilj ni bil eden izmed takrat tako željenih osemtisočakov. Javna tribuna kot edini časnik posebej omeni Slavino udeležbo na odpravi: *»Prvič je v naši odpravi tudi ženska – Slavi Mrežar, ki je trenutno najboljša alpinistka v Jugoslaviji.«*¹⁷ Dejstvo, da je na bila Slava prva ženska na slovenski odpravi, sicer ne drži povsem, saj se je odprave na Leninov vrh leta 1967 udeležila Barbka Lipovšek Ščetinin, čeprav je šlo za drugačen tip odprave. Drugi časniki odprave ne omenjajo, tudi prepoznanje Slavinega uspeha je prišlo pozneje.

13 Izmed naštetih članov se je sicer odprave udeležil le Viki Grošelj. Komel, Evgen. »Tokrat na Hindukush.« *Javna tribuna*, marec 1977, 9.

14 Mrežar, Slava. »7000 m in še malo več.« *Planinski vestnik* 78/3 (1978), 146.

15 Horvat, Tina. »Poglarar nomadov jo je hotel kupiti.« *Slovenske novice*, 12. april 2021, 6.

16 Bešlin, Zoran. »Potek ekspedicije.« *Planinski vestnik* 78/3 (1978), 157.

17 Komel, »Tokrat na Hindukush,« 9.

Prva slovenska ženska alpinistična odprava

Leta 1979 so se slovenske alpinistke udeležile srečanja društva Rendez vous Hautes montagne (RHM), kjer je po besedah Slave Mrežar Suhač »na eni izmed teh ženskih plezalnih tur (...) padla ideja za samostojno žensko odpravo, ki se je potem zgodila leta 1982«. ¹⁸

»Odprava bo delovala (15. julij – 15. avgust 1982) v okviru mednarodnega alpinističnega tabora, ki ga organizira komite za šport Sovjetske zveze,« je poročalo *Delo* ob objavi rezultatov razpisa KOTG. ¹⁹ Po dveh krogih izbora so bile končne izbranke naslednje: Marija Sabolek Frantar – Mariča (26 let, AO Rašica) kot vodja, Lidija Honzak (26 let, AO Matica), Irena Komprej (21 let, AS Prevalje), Tamara Likar (23 let, AO Nova Gorica), Irena Markuš (24 let, AO Kamnik), Lidija Painkiher (27 let, AAO), Marjana Šah (24 let, AO Celje) in Marija Štrefelj (25 let, AO Kranj). ²⁰ V Pamir sta skupaj s slovenskimi alpinistkami potovali tudi novinarka Dragica Mordej in 29-letna splitska alpinistka Ana Mažar. ²¹ Za vodjo odprave je bila izbrana Marija Frantar, ji je imela največ izkušenj. Članice odprave je sicer niso dojemale kot vodjo, bila je ena izmed njih in so odločitve sprejemale skupaj, Mariča je le rekla zadnjo besedo. ²² Med naštetimi se odprave ni udeležila Tamara Likar, saj se je deset dni pred odhodom smrtno ponesrečila v steni Malega Koritniškega Mangarta. ²³

Priprave so trajale več kot leto dni, ko so se med sabo spoznale in si priskrbele svoja oblačila in opremo, kar je bilo težko dostopno, zato so se morale alpinistke znajti; veliko so si sešile in spletle same (predvsem gamaše, kape, rokavice). ²⁴ Tudi pri opremi so morale malo improvizirati:

¹⁸ Mrežar-Suhač, Slava. »Obisk v znamenju tur – Navezale nove stike.« *Delo*, 30. julij 1979, 14.

¹⁹ Savenc, Franci. »V selekcijo izbranih 9 alpinistk.« *Delo*, 14. december 1981, 14.

²⁰ »Prva jugoslovanska ženska alpinistična odprava.« Friko. <https://www.friko.si/zgodovina-ostalo/prva-jugoslovanska-zenska-alpinisticna-odprava> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno julij 2017).

²¹ »Alpinistke v Pamir.« *Delo*, 17. maj 1982, 14.

²² Intervju z Lidijo Honzak. Intervju je 4. 10. 2021 opravila Julija Šuligoj, ki hrani tudi posnetek pogovora.

²³ »Obstala sta pod robom stene.« Friko. <https://www.friko.si/alpinizem/obstala-sta-pod-robom-stene> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno maj 2016).

²⁴ Intervju z Marjano Šah. Intervju je 7.9.2021 opravila Julija Šuligoj, ki hrani tudi posnetek pogovora.

»Mariča (Marija Frantar, op.a.) je narezala take feltne od zaves, da so nastali taki klini, ki se zabijejo v steno, da bi nas malo držali in varovali.«²⁵



Slika 1: udeleženke odprave. V zadnji vrsti z leve Marija Frantar, Irena Komprej, Irena Markuš, Lidija Honzak, spredaj z leve Lidija Painkiher, Marija Štremfelj, Ana Mažar.

Vir: osebni arhiv Irene Komprej.

Za cilj so si izbrale Pamir, bolj natančno vzpon na Vrh komunizma po Borodkinovem stebru, »po možnosti v alpskem stilu«.²⁶ Pamirske razmere, torej višina gorovja, klima in preprosta organizacija, so se zdele »naši ženski družini (...) kar sprejemljive«, je cilj komentirala vodja Mariča.²⁷ Po

²⁵ Intervju z Lidijo Honzak.

²⁶ Frantar, Mariča. »Ženska odprava Pamir 82.« *Alpinistični razgledi* 15 (1982): 32.

²⁷ Prav tam, 32.

prihodu v bazni tabor Moskvín-Valter na višini 4200 m so za aklimatizacijo opravile dve turi, in sicer na pettisočak in na šesttisočak; slednjega zaradi slabega vremena niso dosegle.²⁸ Vse so se na teh aklimatizacijskih turah zaradi velike višine počutile malo slabo, vendar pa je bilo počutje Marjane Šah slabše, kot je to običajno, in je celo padla v nezavest. Zdravnik je ugotovil, da ne gre samo za običajno slabost zaradi višine, zato so jo s helikopterjem prepeljali v bolnišnico Oš. Mesec dni, ki so ga preostale udeleženske preživele na gori, je bila Marjana v bolnišnici, saj je bilo ugotovljeno, da ima trebušni tifus.²⁹

27. julija so se preostale članice odpravile proti svojemu cilju, Vrhu komunizma. Ker so se odločile za alpski slog, so »vsakokrat znova kopale platoje, postavljale šotore in jih zjutraj, v peklenskem mrazu, zopet podirale«. ³⁰ To je pomenilo tudi, da so morale s sabo nositi vso potrebno opremo: »Na hrbtu smo imele skoraj dvajsetkilske nahrbtnike, v katerih so bili šotori s težkimi palicami iz fiberglasa, spalke, armiči, plezalna oprema, gorilniki, bombice, pa volnene fotrove dolge gate in iz sficanih puloverjev sešite rokavice (...) Za hrano in pijačo je seveda zmanjkalo prostora v nahrbtniku, pa tudi moči za nošnjo.« ³¹ 1. avgusta je sedem od osmih udeleženk odprave doseglo Vrh komunizma. Sestopile so po isti poti in v dveh dneh dosegle bazni tabor. Bolezen je preprečila vzpon Marjani. »Če bi bila zdrava, bi gotovo tudi ona prišla na vrh in bi bil naš uspeh stoodstoten,« je komentirala vodja odprave Marija Frantar.³²

Delo je 10. avgusta objavilo novico, da je »Planinska zveza Slovenije (...) dobila brzozjavno sporočilo, da je sedem članic slovenske ženske odprave (od osmih) priplezalo na 7.495 m visok Pik komunizma v Pamirju. Slovenske alpinistke so plezale po Borodkinovi smeri. Vse članice odprave so zdrave.« ³³

²⁸ Prav tam, 33–34.

²⁹ Intervju z Marjano Šah.

³⁰ Honzak, Lidija. »Sedem planink na sedemtisočaku.« *Planinski vestnik* 112/10 (2012), 55.

³¹ Honzak, »Sedem planink na sedemtisočaku,« 55.

³² Frantar, »Ženska odprava Pamir 82,« 34.

³³ »Slovenska ženska odprava na Piku Komunizma.« *Delo*, 10. avgust 1982, 12.

Za vodjo odprave je bil uspeh *»le formalnost«*.³⁴ Zanj je bil pravi uspeh dejstvo, da se je vzpostavila jugoslovanska ženska alpinistična ekipa, ki je zmožna pomembnih vzponov, kar je v svetu sploh redkost. *»Sedaj je treba paziti, da ta ekipa ne razpade, čeprav se bodo posameznice menjale. Tako bo naš slovenski in jugoslovanski ženski alpinizem sčasoma temu uspehu lahko pridružil še nove, višje vrhove in težavnejše smeri.«*³⁵ Kljub Marijini skromnosti je šlo za pomemben uspeh jugoslovanskega in ženskega alpinizma: z dosegom vrha so podrle jugoslovanski ženski višinski rekord Slave Mrežar Suhač. Poleg tega so bile prva ženska ekipa na Vrhju komunizma in prva nesovjetska ekipa na vrhu sovjetskega sedemtisočaka.

Že pred odhodom na odpravo je ženska alpinistična odprava burila duhove domačih in javnosti. Dvomi so izhajali predvsem iz dejstva, da gre za popolnoma žensko ekipo, ki ni imela moškega vodje. Zlobni jeziki pa so predpostavljali tudi, da je ženskam v naravi, da se sprejo in zato slabše sodelujejo: *»Če jim bo po naključju le uspelo rešiti organizacijske probleme, se bodo med seboj tako skregale, da bo ta odprava pravi polom.«*³⁶ Tako so z še večjim veseljem pokazale *»vsem skeptičnim dedcem«*, kaj zmorejo in česa so sposobne.³⁷ Uspeh jim je vlil poguma in samozavesti za nadaljnje udejstvovanje v alpinizmu, ali kot je bolj poetično komentirala Lidija: *»Uspeh na Piku Komunizma nam je dal krila, s katerimi so nekatere poletele na osemtisočake, druge pa smo se lotile najzahtevnejših smeri doma in v tujini.«*³⁸

Marija Frantar

Marija Sabolek, poročena Frantar, znana tudi kot Mariča (1956–1991), je v zgodovini slovenskega alpinizma prepoznana kot ena najboljših alpinistk svojega časa. Plezalno je hitro napredovala in že konec sedemdesetih let plezala težke smeri, marsikatero kot prve ženske in prve zimske (ženske)

34 Frantar, »Ženska odprava Pamir 82,« 34.

35 Frantar, »Ženska odprava Pamir 82,« 34.

36 Frantar, »Ženska odprava Pamir 82,« 34.

37 Honzak, »Sedem planink na sedemtisočaku,« 55.

38 Honzak, »Sedem planink na sedemtisočaku,« 55.

ponovitve. V svoji petnajstletni alpinistični karieri je splezala več kot petsto smeri.³⁹ Poleg tega je bila gonilna sila razvoja slovenskega ženskega alpinizma v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Plezala je v ženskih in mešanih navezah, pogosto kot prva v navezi.

Že zgodaj v svoji alpinistični karieri je dosegla zavidljive uspehe in si hitro nabrala izkušnje za nadaljnje udejstvovanje v visokih gorah. Leta 1979 se je udeležila svoje prve odprave v tuje gorstvo, in sicer v Pamir, kjer se je vzpela na več šesttisočakov.⁴⁰ Šest let pozneje je bila že vodja prve jugoslovanske odprave v Tjanšan.⁴¹ Nato je bila vodja dveh (edinih slovenskih) ženskih odprav. Leta 1982, ko je bila stara šestindvajset let, je vodila prvo slovensko žensko odpravo v tuja gorstva – v Pamir na Vrh komunizma. Ta uspeh je Mariči dal veter v krila in takoj po vrnitvi je začela organizirati prvo slovensko žensko himalajsko odpravo. Ta je odšla na pot leta 1986, vendar zaradi napačno izbranega cilja in slabih vremenskih pogojev žal ni uspela.

Nanga Parbat

»*Ko sem bila leta 1979 v Pamirju, sem videla, da mi takšno plezanje še kar ustreza, da nisem imela težav z višino in da sem tam naredila toliko kot marsikateri fant ali pa še več. Takrat sem se odločila za plezanje po najvišjih hribih – in sem začela iskati priložnosti, na primer na odpravah na Čo Oju ali Šišo Pangmo, vendar iz tega ni bilo nič. Tako sem se zdaj odločila za Nanga Parbat,*«⁴² pojasnjuje svojo odločitev za udeležbo na četrti jugoslovanski odpravi na Nanga Parbat. Odprava si je za cilj izbrala Schellovo smer, ki poteka po južni ali Rupalski steni, ki je s 4600 metri najvišja stena

39 30 let od vzpona Marije Frantar na Nanga Parbat, radijska oddaja Doživetja narave. Ljubljana: Radio Ognjišče, 31. julij 2020. https://audio.ognjisce.si/oddaja/don_2020_07_31 (dostop: februar 2022), 13 min in Erman, Urša. »Ženski nasmeh v objemu gora. Petindvajset let od nesreče Marije Frantar.« *Planinski vestnik* 116/12 (2016), 50.

40 »Deset vzponov naše odprave v Pamirju.« *Delo*, 20. avgust 1979, 14.

41 Kozorog, Edo, ur. »Tien Šan '85«: slovenska odprava v »Nebeške gore«. Ljubljana: 1985.

42 Rztresen, Marjan. »Nanga Parbat (8125 m) je sprejel našo alpinistko. Druga Slovenka na osemtisočaku.« *Planinski vestnik* 90/10 (1990), 423.

na svetu.⁴³ Po tej smeri že šest let na vrh gore ni uspela priti nobena odprava.⁴⁴

Na gori je odprava postavila štiri višinske tabore. Kot prva skupina se je proti vrhu odpravila trojica: Marija, Jože Rozman in Robert Držan. Zaradi slabega počutja je slednji dosegel četrti višinski tabor ter se nato vrnil. Vrh sta Mariča in Jože dosegla kot edina člana odprave 31. julija ob peti uri popoldne. Rupalsko steno sta po Schellovi smeri preplezala na alpski način. To je bila četrta ponovitev te smeri sploh.⁴⁵ Marija je postala druga Jugoslovanka na osemtisočaku, prva ženska, ki je preplezala najvišjo steno sveta in osma ženska na vrhu Gole gore. Marija je za kratek čas – malo več kot dva meseca – postala jugoslovanska ženska višinska rekorderka; 7. oktobra jo je »prehitela« Marija Štremfelj, ki se je povzpela na Everest. Poleg tega je bila prva ženska na svetu, ki se je na vrh povzpela po Schellovi smeri.⁴⁶



Slika 2: Marija na vrhu Nanga Parbata. Fotografija krasi naslovnico slovenske izdaje knjige Dine Štěrbove, Hrepenenje in usoda: Prve ženske na osemtisočakih.

43 Schellova smer se je sprva imenovala Kinshoferjeva, po vodji odprave, ki je leta 1963 vodil raziskovanje Rupalske stene. Ker se je po Kinshoferju že imenoval del poti, ki vodi na goro preko Diamirske stene, Kinshofer Icediels, se je smer preko Rupalske stene preimovala v Schellovo. Tako na vrh Nanga Parbat vodi Shellova smer preko Rupalske stene in Kinshoferjeva smer preko Diamirske stene.

44 Do tedaj je uspelo le štirim odpravam, in sicer dvakrat Avstrijski (1976 in 1983), Nizozemski (1981) in Španski (1984). Ascents - Nanga Parbat. <https://www.8000ers.com/cms/download.html?func=start-down&id=163> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2010).

45 Frantar, Marija. »Del mene na gori, cela gora v meni.« *Planinski vestnik* 90/11 (1990), 469–474 in Česen, Tomo. »Marija Frantar druga naša alpinistka nad 8000 metri.« *Delo*, 27. avgust 1990, 13.

46 »Deset kilogramov za Nanga Parbat.« *Gorenjski glas* 43/71 (1990), 10.

Kangčendzenga

Marija je imela v načrtu osvojitve še kakšnega osemtisočaka in priložnost za to se ji je pojavila že naslednje leto. KOTG je namreč načrtovala odpravo na Kangčendzengo, sprva sicer brez ženske udeležbe, ker pa se je odpravi želela priključiti poljska alpinistka Wanda Rutkiewicz, so kandidature dovolili tudi Mariji.⁴⁷ Med enajstimi Slovenskimi člani odprave je bila izbrana tudi Marija, odpravi pa sta se priključili poljski alpinistki Wanda Rutkiewicz in njena soplezalka Ewa Panejko – Pankiewicz.⁴⁸

Odprava je imela tri glavne cilje, Marija je bila izbrana za poskus vzpona na glavni vrh Kangčendzenge v navezi z Jožetom Rozman. Po začetnem uspehu odprave se je vreme izrazito poslabšalo. Marija in Jože sta sprva hitro napredovala, vendar ju je oviral orkanski veter. V tabor sta preko radijske zveze sporočila, da sta sto petdeset metrov pod vrhom in da sta izčrpana in ozebla, kljub temu pa sta želela nadaljevati vzpon. Slišati je, da sta bila oba izčrpana, težave sta imela tudi pri upravljanju oddajnika. Deset minut pozneje sta sporočila, da se vračata. Ob sedmi uri zvečer sta sporočila, da ne vesta, kje sta in ne najdeta poti dol. V bazni tabor se nista vrnila nikoli. Njuni trupli sta bili najdeni naslednjega dne na višini 7400–7500 metrov, zato se predvideva, da sta pri sestopu v mraku zaradi izčrpanosti zdrsnila.⁴⁹

Že pred odhodom so mediji poročali, da je Marijin »cilj (...) vreden truda, saj je Kangčendzenga ob Lotseju še edini osemtisočak brez ženskega obi-

47 Wanda Rutkiewicz je bila najboljša poljska alpinistka. Na Kangčendzengo se je pred tem skušala povzpeti že večkrat, vendar neuspešno. Imela je velik svetovni sloves in dobre povezave z mediji, zato se je takratni načelnik KOTG Tone Škarja bal, da bo povzročila škandal, če je ne bodo sprejeli v odpravo, in ji mesta na odpravi niso upali odkloniti. *Tone, javi se!*, dokumentarni film. Režiser: Boštjan Slatenšek. Ljubljana: RTV SLO, 24. 4. 2021. <https://365.rtvsl.si/arhiv/dokumentarni-portret/174410676> (dostop: februar 2022), 57 min.

48 Cilj legendarne alpinistke Wande Rutkiewicz je bil v enem letu preplezati preostalih osem osemtisočakov, ki so ji ostali, da bi postala prva ženska na svetu, ki bi osvojila vseh štirinajst. Načrt, katerega namen je bil predvsem motivirati sponzorje, se je imenoval "Karavana sanj". Štěrbová, *Prve ženske na osemtisočakih*, 356.

49 Grošelj, Viki. »Pet zakladnic velikega snega. Kangčendzenga, tretja najvišja gora sveta.« *Delo*, 30. april 2010, 35 in Škarja, Tone in Marko Prezelj. »Slovene Kangchenjunga Expedition.« *The American Alpine Journal* 34/66 (1992), 9.

ska». ⁵⁰ To je zagotovo postavilo Marijo pod velik pritisk. Vprašanje, ki se postavlja, je tudi, ali bi se Marija vseeno tako gnala, da bi dosegla vrh, če na odpravi ne bi bilo še Wande. Šlo je namreč za očitno tekmo, katera izmed njiju bo prva stala na vrhu in s tem postala prva ženska na Kangčendzengi. Tone je povedal, da je bila Marija »hkrati obsedena z Wando, obenem pa jo je spoštovala. Po drugi strani se je bala njene moči.« ⁵¹ Marija bi bila ob uspešnem vzponu prva ženska, ki bi se povzpela na glavni vrh Kangčendzenge, postala pa je prva ženska žrtev te gore. ⁵²

Marjana Šah

Marjana Šah se je udeležila prve slovenske ženske alpinistične odprave v Pamir, kjer je zbolela in se zato na Vrh komunizma ni povzpela. Leta 1983 se je udeležila prve slovenske društvene himalajske odprave, in sicer odprave AO Celje na Gaurišankar (7134 m). Člani odprave so se odločili za poskus vzpona na goro po prvenstveni smeri v do tedaj še nepreplezani južni steni gore. Tudi poskusa vzpona po tej steni še ni bilo, o njej ni bilo še nič znanega, zato so se odločili za himalajski ekspedicijski slog. ⁵³

Na gori so postavili tri višinske tabore. Preplezali so južno steno do jugozahodnega, t. i. angleškega grebena, kjer so se na višini 6500 metrov pridružili drugi, že preplezani smeri. ⁵⁴ Gaurišankar ima dva vrhova: južni vrh Gauri in glavni vrh Shankar. Petim izmed članov slovenske odprave se je uspelo povzpeti na Gauri. Uspelo jim je preplezati zelo zahtevno steno in s tem rešiti še eno himalajsko težavo. Zaradi slabega počutja in tehnično zahtevnega vzpona z žimarjenjem med njimi ni bilo Marjane, prišla pa je do točke malo pod 7000 m. Slovensko časopisje je o odpravi večkrat poročalo. Poročila o odpravi in dnevnik Marjane ne omenjajo kot ženske

50 Savenc, Franci. »Slovenska odprava Kanč 91 ima več zahtevnih ciljev.« *Delo*, 11. marec 1991, 14.

51 Tone, *javi sel*, 1h 05 min.

52 Svoj prerani grob je na pobočjih te gore našla tudi Wanda, pridružena članica slovenske odprave, ko je naslednje leto poskusila vrh osvojiti s severozahodne strani. Štěrbová, *Prve ženske na osemtisočakah*, 364–365.

53 »Mogočne stene svete gore – izziv celjskim alpinistom.« *Novi tednik*, 19. maj 1983, 12–13.

54 Po tej se je leta 1979 na vrh povzpел Peter Boardman. »Asia, Nepal, Gaurishankar, South summit.« The American Alpine Club. <http://publications.americanalpineclub.org/articles/12198424501/Asia-Nepal-Gaurishankar-South-Summit> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 1984).

članice, včasih pa so njeno članstvo tudi povsem spregledali, na primer z naslovom »Nevarnostim navkljub fantje niso odnehali.«⁵⁵

Marjana se je po zaključku odprave poslovila od resnega alpinizma predvsem zaradi materinstva. Marija Frantar jo je sicer povabila na odpravo na Južno Anapurno, vendar je Marjana v tistem času zanosila.⁵⁶

Prva jugoslovanska ženska himalajska odprava

Uspeh v Pamirju je spodbudil alpinistke, da se poskusijo v Himalaji. Na razpisu so bile izbrane naslednje alpinistke: vodja odprave Marija Frantar (30 let, AO Rašica), Nives Boršič (23 let, AO Velebit Zagreb), Maja Dolenc (24 let, AO Ljubljana-Matica), Irena Komprej (25 let, AS Prevalje), Vlasta Kunaver (22 let, AO Ljubljana-Matica), Danica Mlinar (30 let, AO Logatec), Ana Mažar (32 let, AO Mosor), Mira Uršič (28 let, AO Impol) in Sanja Vranac (23 let, Obalni AO Koper).⁵⁷

Himalajskih izkušenj ni imela nobena izmed članic odprave, odločale pa so se med osemtisočakom in nižjim, a tehnično zahtevnejšim sedemtisočakom. Nazadnje je bil izbran slednji, in sicer sedemtisočak Južna Anapurna in pristop na vrh po jugozahodnem grebenu.

Delo je optimistično poročalo, da je »Marija Frantar (...) sporočila, da so dekleta bazni tabor na višini 4000 m dosegla 16. aprila, osem dni kasneje pa so že postavile tabor I na višini 5700 m.«⁵⁸ To je bil razmeroma hiter tempo, sploh ob upoštevanju dejstva, da so imele nekaj težav z višinskimi nosači. Žal pa so se že začenjale težave z vremenom. Napredovale so počasi, kakšen dan tudi sploh ne, saj so jih ovirali megla in posledično slaba vidljivost ter tudi snežni viharji. Z izjemo nekaj lepih dni ali vsaj lepih juter je ves čas snežilo, ko se je otoplilo, je deževalo, na grebenu je pihal močan veter, težave pa so jim kmalu začele povzročati tudi nevihte in statična električna.⁵⁹

55 Šrot, Srečko. »Himalajski dnevnik.« *Novi tehnik*, 8. december 1983, 13.

56 Intervju z Marjano Šah.

57 Frantar, Marija. »Boj na JZ grebenu J. Anapurne.« *Planinski vestnik* 86/8 (1986), 344.

58 Česen, Tomo. »Na Daulagiriju in Južni Anapurni že postavili tabor I.« *Delo*, 12. maj 1986, 14.

59 Frantar, »Boj na JZ grebenu J. Anapurne,« 344–351.

Po enem mesecu napornega dela sta se jih počasi začenjala lotevati obup in spoznanje, da je časa premalo, greben pa predolg in prezahteven, sploh v tako slabem vremenu. Vse so bile fizično, predvsem pa psihično izmučene. 22. maja je Marija v dnevnik zapisala, da so se skupno odločile za umik z gore; najvišjo višino, približno 6100 metrov, so dosegle Marija, Vlasta in Danica.⁶⁰

Slika 3: Udeleženske odprave. V zadnji vrsti od leve proti desni sedijo Maja Dolenc, Sanja Vranac, Ana Mažar, Vlasta Kunaver, Dana Mlinar, v prvi vrsti od leve proti desni čepijo Nives Boršič, Mariča Frantar, Mira Uršič, Irena Komprej. V ozadju Južna Anapurna z vidnim jugozahodnim grebenom. Na sliki je vidna vršna piramida, kjer se greben postavi strmo pokonci proti vrhu in so alpinistke odnehale.

Vir: Južna Anapurna. <https://www.gore-ljudje.si/Kategorije/Novosti/juzna-anapurna> (Dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2007).



Alpinistke so se iz Nepala vrnile z grenkim priokusom, ker niso dosegle cilja. Vendar ena izmed udeleženk, Vlasta, poudarja, da je *»odločitev, da odpravo končamo, prinesla veliko olajšanje. Ko sva z Majo Dolenc zadnjič šli s hriba, sva si padli v objem in jokali od olajšanja. Po dveh mesecih nošnje obupno težkih nahrbtnikov po grebenu smo bile izmozgane; mislim,*

60 Prav tam.,« 347.

da smo se proti koncu počutile že kot v vojski – samo čakale smo, da bo konec...!«⁶¹

V primerjavi z Vrhom komunizma, ki so ga slovenske alpinistke osvojile štiri leta prej, je bil ta cilj precej večji zalogaj. Tomo Česen je komentiral, da je bilo »tudi moštvo iz leta 1982 (...) po kvaliteti zelo izenačeno«, in s tem opozoril na dejstvo, da so imele udeleženke te odprave manj izkušenj, sploh na veliki višini.⁶² Poleg tega so si izbrale precej zahtevno smer.⁶³ Postavlja se torej vprašanje, ali je bila odprava dovolj pripravljena za tako velik podvig in bi, če je ne bi oviralo vreme, sploh lahko stoodstotno uspela. Tudi vodja odprave je priznala, da je bila »ekipa (...) popolnoma brez himalajskih izkušenj. (...) Resnično je bila za tako neizkušeno ekipo taka smer v takem vremenu pretežka.«⁶⁴ Dodala je sicer, da je »greben (...) tehnično precej zahteven, vendar težave same po sebi niso bile tako hude, da jim ob lepem vremenu ne bi bile kos. Če bi bilo tu vreme tako stanovitno, kot je npr. v Pamiru, bi nedvomno uspela.«⁶⁵

Že pred odhodom na odpravo je imela ekipa težave, saj je malo vedela o situaciji na gori. Ogladne odprave zaradi finančne situacije ni bilo, poročila pa so bila nezanesljiva. Višinskih nosačev od baznega tabora dalje niso imele, kar se je zelo poznalo pri delu na gori, saj so morale vso opremo nanjo znositi same, kar je pripomoglo k veliki izčrpanosti ter zapravljanju časa in lepega vremena za prenašanje namesto za napredovanje.⁶⁶

Slovenska alpinistična javnost je odpravo kljub neosvojenemu vrhu označila za uspešno. Tone Škarja je zapisal, da »pomeni ženska odprava

61 Pate, »Slovenke na vrhovih, višjih od 7000 metrov,« 14.

62 Česen, Tomo. »V Himalajo prvič odhaja naša ženska alpinistična odprava.« *Delo*, 24. marec 1986, 14.

63 Do tedaj je smer uspešno preplezala le ena odprava, in sicer japonska odprava leta 1982. Tržaški alpinisti so poskusili tri leta pozneje, žal neuspešno. Če bi Slovenskim alpinistkam uspelo, bi bila to torej prva ponovitev smeri. »SPDT – zgodovina.« <http://old.slosport.org/drustva/spdtf/zgodovina.html> (dostop: december 2021).

64 Frantar, »Boj na JZ grebenu J. Anapurne,« 350.

65 Prav tam.

66 Intervju z Vlasto Kunaver. Intervju je 26.10.2021 opravila Julija Šuligoj, ki hrani tudi posnetek pogovora.

dostojen prvi korak v najvišje gorstvo sveta»,⁶⁷ četudi niso dosegle zadane cilja in dodal, da je odhod »ženske alpinistične odprave na Himalajo (...) največ, kar so doslej naše alpinistke dosegle.«⁶⁸

Odločitev za popolnoma žensko odpravo pa se je udeleženkam zdela prava kljub zlobnim jezikom, ki so (kot za odpravo v Pamir) napovedovali, da se bodo hitro sprle in ne bodo zdržale. Kar se tiče medsebojnih odnosov, imajo udeleženske na odpravo zelo lepe spomine, med sabo so se razumele, občutka ljubosumja ali tekmovalnosti med sabo niso zaznale.⁶⁹ Udeleženka Maja Dolenc je komentirala, da je »seveda (...) med nami prišlo tudi do kakšnih nesoglasij in nezadovoljstva, predvsem, ko se je bilo treba odločiti o umiku s hriba. A to je bilo na koncu pozabljeno. Mislim celo, da je bilo manj problemov in jamranja kot kdaj kasneje na mešanih odpravah, ki so trajale bistveno manj časa. V Katmanduju smo si pred povratkom domov, čisto po žensko, nabavile vsaka svojo krzveno jakno, na veliko raziskovale ponudbo v trgovinicah, čvekale in se smejale. Moški pa v prostem času raje zahajajo v pivnice.«⁷⁰

Marija Štremfelj

Marija Perčič, poročena Štremfelj (1957–) se je z alpinizmom srečala že v gimnazijskih letih.⁷¹ Leta 1979 se je odpravila na svojo prvo alpinistično odpravo v tujino, in sicer v Ande in po severnem grebenu osvojila Alpamayo (5947 m) in Kitaraju (6010 m). Slednji šteje kot prvi ženski pristop.⁷² Leta 1982 je bila članica prve slovenske ženske odprave v Pamir, kjer je osvojila svoj prvi sedemtisočak, Vrh komunizma.

67 Škarja, Tone. »Naredile največ kar je bilo mogoče.« *Planinski vestnik* 86/7 (1986), 292.

68 Knez, Franček. »Nov korak v ženskem alpinizmu.« *Planinski vestnik* 86/8 (1986), 339.

69 Intervju z Vlasto Kunaver.

70 »Nanizala je že 1800 vzponov.« Gore-ljudje. <https://www.gore-ljudje.si/Oglasi/nanizala-je-ze-1800-vzponov> (dostop: februar 2022.)

71 »Korajža je ženskega spola.« <https://pm-korajza.nanostudio.eu/> (dostop: februar 2022.)

72 »Andrej in Marija.« Gorsko vodništvo Štremfelj. <https://www.stremfelj.si/andrej-in-marija/> (dostop: februar 2022.).

Broad Peak

Prve odprave s ciljem osvojitve osem-tisočaka se je Marija udeležila leta 1986. Odprava *Karakorum '86* je bila prva slovenska, katere cilj je bila osvojitve dveh osem-tisočakov: Broad Peaka in Gašerbruma II.⁷³

Po hitrem začetku delovanja na gori jih je presenetila velika količina novozapadlega snega in posledična slaba vidljivost, ki sta jim otežila vzpon. V skupinah so se vzpenjali na goro, vendar so morali vsi odnehati. *»Po enotedenskem dežju nam je bilo dovolj postopanja po bazi. Čeprav je bilo vreme še vedno nestalno, smo vzeli s seboj vso opremo za vrh. Ves prvi dan vzpona v tabor II je snežilo. Naslednji dan je bil sončni zahod kot pravi biser, kar je pomenilo, da je pot na vrh odprta,«* je opisala Marija.⁷⁴ 28. julija sta kot prva Slovenca vrh Broad Peaka osvojila Viki Grošelj in Bogdan Biščak, naslednjega dne pa še Marija v navezi z možem Andrejem in s Tomažem Jamnikom in Radom Fabjanom. *»Zadnji dan ob 4. uri zjutraj smo odšli v res prekrasnem vremenu. Plezali smo počasi, saj smo bili brez dodatnega kisika. Ob 10.30 smo dosegli 8047 metrov visoki vrh.«*⁷⁵ Ob vrnitvi v bazo *»naš kuhar – Isa pripravi za Mico na pol šarkelj, na pol torto. Pristrčno kosilo, ob katerem se spomnimo, da je Micin vzpon zgodovinsko pomemben dogodek, ki se ga ta hip še ne zavedamo dovolj, da pa bo čas postavil stvari na pravo mesto.«*⁷⁶

Odprava je bila zelo uspešna, saj je del te osvojil tudi vrh Gašerbruma II, Tomo Česen pa je preplezal prvenstveno smer v osem-tisočaku K2.⁷⁷ Marija je postala prva Jugoslovanka, ki je presegla višino 8000 metrov, in prva Slovenka, ki je stala na osem-tisočaku. V naslove člankov slovenskih časni-

73 Slana, Niko. »Karakorum 86: izredno uspešna in bržkone najcenejša odprava.« *Delo*, 28. avgust 1986, 11.

74 Humer, D. »Marija Štremfelj: »Plezali smo počasi, brez dodatnega kisika.«« *Gorenjski glas* 34/100 (1986), 17.

75 Prav tam, 17.

76 Grošelj, Viki. *V prostranstvih črnega granita: Karakorum '86 - Broad Peak 8047 m, Gasherbrum II 8035 m*. Ljubljana: samozaložba, 1987, 97.

77 Jugoslovanska smer, do Rame na višini 8000 m. Grošelj, Viki. »Cilj smo v celoti dosegli.« *Planinski vestnik* 86/10 (1986): 438-439 in Česen, Tomo. »Slovenska odprava v Karakorum se je vrnila domov z novim popolnim uspehom.« *Delo*, 1. september 1986, 13.

kov je bil večkrat vključen Marijin dosežek, npr. »Marija Štremfelj, "najvišja" Jugoslovanka«. ⁷⁸

Everest

Slovensko planinsko društvo Trst (SPDT) je leta 1990 ob desetletnici Delovne skupnosti Alpe Jadran organiziralo odpravo *Alpe Adria Sagarmatha 1990*. To je bilo prvo tesnejše sodelovanje med slovenskimi in italijanskimi alpinisti iz Trsta. Med udeleženci sta bila tudi Marija in Andrej Štremfelj. ⁷⁹ Odprava je bila klasičnega tipa, torej z velikim številom članov, opreme in nosačev. ⁸⁰

Prvotni načrt odprave je bil vzpon dela odprave po Ameriški smeri preko Zahodnega grebena in sestop na Južno sedlo. Drugi del odprave naj bi se povzpел na Južno sedlo po Normalni smeri. Od tod bi se nekateri alpinisti povzpeli na vrh Lotseja in s tem opravili zahtevno prečenje Everest–Lotse. ⁸¹ Zaradi poslabšanja vremena se je vodja odprave Andrej odločil spremeniti smer vzpenjanja odprave. ⁸² Odločili so se za poskus vzpona po t. i. Normalni smeri preko Južnega sedla, za kar so dobili tudi dovoljenje zveznega oficirja. ⁸³

Po večdnevnih vremenskih težavah in težkih odločitvah sta se 5. oktobra, ko sta izvedela, da so se razmere stabilizirale, Andrej in Marija odločila za odhod iz baze in poskus vzpona na vrh. ⁸⁴ Andrej je vzpon na vrh

78 »Marija Štremfelj »najvišja« Jugoslovanka.« *Gorenjski glas* 39/62 (1986), 1.

79 Andrej je bil vodja odprave od Katmanduja naprej zaradi bolezni prvotnega vodje, Tomaža Jamnika. Štremfelj, Andrej, Marija Štremfelj. *Objem na vrhu sveta*. Kranj: M. Štremfelj, 2020, 299.

80 Stružnik, Lado. »Odprava Alpe Jadran na Everest pripravlja odhod v Himalajo.« *Delo*, 9. julij 1990, 13.

81 Tega cilja se niso niti lotili, saj bi bilo mogoče le ob najboljših vremenskih pogojih, vreme pa se je dejansko slabšalo. Če bi Marija stopila tudi na vrh Lotseja, bi postala prva ženska na svetu na tem osemti-sočaku. Stružnik, »Odprava Alpe Jadran na Everest pripravlja odhod v Himalajo«, 13.

82 Že v Katmanduju je vodja odprave Tomaž Jamnik hudo zbolel, zato je vodenje odprave na terenu prevzel Andrej Štremfelj. Štremfelj, Andrej, Marija Štremfelj, *Objem na vrhu sveta*, 75.

83 Raztresen, Marjan. »Prva Slovenka na Mount Everestu.« *Planinski vestnik* 90/12 (1990), 513.

84 Raztresen, »Prva Slovenka na Mount Everestu,« 515 in Štremfelj, Andrej, Marija Štremfelj, *Objem na vrhu sveta*, 217.

večkrat skoraj opustil, vendar je nazadnje »šel (...) zaradi Marije«. ⁸⁵ Marija je tako opisala zadnje metre vzpona na najvišji vrh sveta:

Tiste zadnje metre pod glavnim vrhom me je Andrej počakal, prijela sva se za roke in šla skupaj do vrha. Takrat naju je zajelo neko posebno čustvo-



nje, morda sreča, zadovoljstvo, kakršnega redkokdaj občutiš. Objela sva se in vsaj sama sem isti trenutek pomislila na oba otroka, na desetletno Katarino in sedemletnega Anžeta, in na to, kako lepo bi bilo, če bi tisti trenutek tudi onadva in še kdo od naših doma vedel, da sva na vrhu, da jih ne bi več skrbelo. ⁸⁶

Slika 4: Marija Štremfelj na vrhu Everesta. Fotografiral Andrej Štremfelj.

Vir: Prvi objem zakoncev na strehi sveta. <https://www.delo.si/magazin/svet-so-ljudje/prvi-objem-zakoncev-na-strehi-sveta/> (Dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2020).

V primerjavi z drugimi vzponi na osemtisočake je Marija doživela Everest v vsej njegovi lepoti:

Na Broad Peaku naju je skrbelo, kako se bomo vrnili, ker sta bila z nami dva, ki sta bila v precej slabem stanju, na Čo Oju je bilo slabo vreme in je bilo pomembno, da se čim prej spravimo dol, Daulagiri pa je bil tehnično tako zahteven, da nas

⁸⁵ Andrej je želel priti na vrh brez dodatnega kisika, vendar to zaradi močnega vetra ni bilo možno. Zato ni imel več prave motivacije za nadaljevanja vzpona, saj je vrh Everesta že osvojil leta 1979 kot prvi Slovenec, skupaj z Nejcem Zaplotnikom. Raztresen, »Prva Slovenka na Mount Everestu,« 517.

⁸⁶ Raztresen, »Prva Slovenka na Mount Everestu,« 517.

je skrbelo, kako bomo sploh prišli nazaj, saj smo velik del poti preplezali brez varovanja.⁸⁷

Marija je postala prva Slovenka, trinajsta ženska na svetu, z Andrejem pa prvi zakonski par na svetu, ki je stal na vrhu.⁸⁸ Marija je bila v domovini deležna posebne medijske pozornosti; njen uspeh so posebej izpostavljali prav v vsakem članku, tudi v naslovih, na primer »V navezi z možem na najvišjo goro«.⁸⁹

Čo Oju

»Mislim, da bo še veliko časa preteklo, če se bom odločila še za kakšno odpravo,« je izjavila Marija v intervjuju po povratku z Everesta.⁹⁰ Ker se zarečenega kruha največ poje, je nanoslo, da se je pet let pozneje (leta 1995) podala na svojo naslednjo odpravo na osemtisočak. Šlo je za prvo hrvaško himalajsko odpravo, odkar je bila Hrvaška samostojna država. Odprava Čo Oju '95 je bila organizirana kot proslava ob stodvajseti obletnici organiziranega planinstva na Hrvaškem.⁹¹

Marija in Andrej sta se do prvega višinskega tabora povzpela skupaj s Hrvati, nato pa sta delovala sama, saj sta imela drugačen, zahtevnejši cilj: vzpon prek severozahodnega grebena, ki še ni bil preplezan.⁹² Za aklimatizacijo sta se povzpela na vrh Palung Peak (7012 m). 26. septembra sta se podala proti vrhu Čo Oja, »ko pa sta ju odnesla dva plazova, sta

87 »Četrto stoletja, odkar sta se Marija in Andrej Štremfelj zapisala v Guinnessovo knjigo rekordov.« Siol. <https://siol.net/sportal/sportal-plus/cetrto-stoletja-odkar-sta-se-marija-in-andrej-stremfelj-zapisala-v-guinnessovo-knjigo-rekordov-389137> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2015).

88 Slednjega se ob vzponu nista niti zavedala, obvestila ju je Miss Elisabeth Hawley ob povratku v Katmandu, ko ju je izprašala o poteku odprave. Le uro in pol za njima je vrh sveta osvojil že drugi zakonski par, Američanka Catherine Gibson in Rus Aleksej Krasnokutsky. S tem dosežkom sta si, povsem nenadejano, prislužila tudi vpis v Guinnessovo knjigo rekordov. Hawley, Elizabeth, *Seasonal Stories for the Nepalese Himalaya 1985-2014*. The Himalayan Database, 2014, 81.

89 Stružnik, Lado. »V navezi z možem na najvišjo goro.« *Delo*, 13. avgust, 13.

90 »Gora ne dovoljuje misli na dom.« *Gorenjski glas*, 43/87 (1990), 10.

91 Savenc, Franci. »Deset jih je bilo na Čo Oju.« *Delo*, 2. oktober 1995, 19.

92 Zabeležen je le en poskus, in sicer nemški, leta 1992, ko je odprava odnehala na višini 7300 metrov. The Himalayan Database. <https://www.himalayandatabase.com/online.html> (dostop: december 2021)

sklenila odnehati igro na tej nevarni ruleti«. ⁹³ Ker so nekateri drugi člani odprave že dosegli zastavljeni cilj, je bila odprava uspešno zaključena in so začeli pospravljati opremo z gore. Marija in Andrej sta se odločila za zadnji poskus vzpona, in sicer po normalni smeri, kar bi bil »vsaj polovičen uspeh«. ⁹⁴ Tako sta 27. septembra priplezala do drugega tabora, prespala in se naslednjega dne povzpela na vrh. Ker je bilo zelo mrzlo, sta se takoj vrnila do drugega tabora in naslednjega dne v bazo. ⁹⁵ Marija je povedala, da je bila to »najina najlepša odprava. Imela sva lep cilj, SV steno, ki pa se je izkazala za preveč nevarno zaradi plazov. (...) Najlepša pa je bila aklimatizacija. Sama sva se namreč dvakrat z vso 'robo' odpravila za tri dni v popolnoma osamljeno območje in splezala na prekrasen sedemtisočak.« ⁹⁶

Z uspehom sta se Andrej in Marija pridružila štirinajstim Slovencem, ki so stali na vrhu Čo Oja. ⁹⁷ Za Marijo je bil to tretji osvojeni osemtisočak, s čimer je povedla med rojakinjami in še vedno drži ta rekord.

Daulagiri

Odprava *Daulagiri I '04* si je za cilj izbrala dosego vrha po severovzhodnem grebenu, ki je tehnično sicer nezahteven, vendar pa bolj izpostavljen vetru kot katerakoli druga smer na Daulagiri. Na gori so postavili tri višinske tabore, med katerimi so se počasi vzpenjali in spuščali. Delovanje jim je oteževal močan veter. 14. maja se je le pojavila priložnost za vzpon proti vrhu in tako so Andrej, Marija in Marjan Manfreda dosegli vrh Daulagirija. ⁹⁸ Odprava je bila zelo uspešna, saj je vrh doseglo pet od šestih članov odprave. Marija je dosegla svoj četrti in (zaenkrat) zadnji osemtisočak. Žal pa so na poti nazaj izgubili enega izmed članov odprave, Jožeta

93 Štremfelj, Andrej. »Nevarne grožnje snežene gore.« *Planinski vestnik* 95/12 (1995): 526.

94 Prav tam, 527.

95 Prav tam, 526.

96 Pate, »Slovenke na vrhovih, višjih od 7000 metrov,« 17.

97 18. aprila istega leta je v okviru odprave Impol po klasični smeri iz Tibeta vrh dosegel Aco Pepevnik. Savenc, Franci. »Aco Pepevnik na Čo Oju. Odprava Impol se vrača.« *Delo*, 3. maj 1995, 18.

98 »Daulaghiri 2004.« Komisija za alpinizem. <https://ka.pzs.si/odprava.php?pid=5> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2004).

in Jakofčič, Tomaž. »Uspeh na Daulagiriju zasenčila nesreča Jožeta Šepiča.« *Planinski vestnik* 109/7-8 (2004): 84.

Šepiča, kar je zasenčilo uspeh odprave, saj je večina slovenskih časnikov v ospredje postavljala reševalno akcijo in odpravo celo naslavljala le s tem dogodkom, uspehi pa so bili tako potisnjeni v ozadje.⁹⁹

Marija Štremfelj je ena redkih Slovenk, ki je svoje življenje zares popolnoma posvetila alpinizmu. Ker se je začela z alpinizmom ukvarjati v času, ko se z njim še ni ukvarjalo veliko žensk, in ker je bila dobra, danes lahko govorimo o večjem številu njenih »prvih«. Sodelovala je pri osmih alpinističnih odpravah v tuja gorstva in v sklopu teh osvojila štiri osemtisočake, posledično je absolutna slovenska ženska rekorderka po številu osvojenih osemtisočakov. Ko sta se možem Andrejem povzpela na vrh Everesta, sta postala prvi zakonski par z osvojeno najvišjo goro na svetu. Poleg tega pa je bila in do danes ostaja edina Slovenka na Everestu. Bila je tudi prva Slovenka, ki je presegla višino 8000 metrov.

Vlasta Kunaver

Vlasti (1963–) je bil alpinizem položen v zibko, saj je bil njen dedek, Pavel Kunaver, kot drenovec eden od začetnikov slovenskega alpinizma, smučanja in jamarstva,¹⁰⁰ njen oče Aleš Kunaver pa velja za legendo slovenskega alpinizma.¹⁰¹ Z jadrlnim padalstvom se je začela spogledovati leta 1986, ko sta s partnerjem Sandijem Marinčičem, kupila prvo jadrlno padalo.¹⁰²

Trisul I

Vlasta se je udeležila svoje prve odprave na Trisul leta 1987. S partnerjem Sandijem Marinčičem sta načrtovala polet z jadrlnim padalom z vrha

99 Člani odprave so sprožili več dni trajajočo iskalno akcijo, vendar Jožeta niso našli. Odpravili so se domov in čez mesec dni od domačinov izvedeli, da so našli Jožetovo truplo pod potjo, s katere je očitno omahnil. »Uspeh na Daulagiriju zasenčila nesreča Jožeta Šepiča,« 18.

100 Drenovci, študentska skupina planincev pred 1. svetovno vojno, ki je delovala zunaj okvirov SPD in si je prizadevala osvojati slovenske gore pred tujimi pristopniki. Bistveno so pripomogli k razvoju slovenske zimske alpinistike, alpskega turnega smučanja in jamarstva. Mikša, Peter, Urban Golob. *Zgodovina slovenskega alpinizma*. Ljubljana: Friko, Mikša in partnerji, 2013, 49–54.

101 Aleš Kunaver je bil vodja šestih jugoslovanskih himalajskih odprav in eden najpomembnejših ljudi, zaslužnih za vzpon slovenskega alpinizma v sam svetovni vrh.

102 Volkar Trobevshek, Mojca. »Nikoli nisem nehala plezati.« *Planinski vestnik* 113/11 (2013), 48.

Trisula I. Vlasta je bila sicer v jadralnem padalstvu precejšnja začetnica, saj se je z njim začela ukvarjati šele leto prej.¹⁰³

Po aklimatizaciji so 27. maja začeli z vzponom proti cilju. Prvo noč so bivakirali pod vršno kupolo Trisula na višini 6400 metrov. Drugega dne jim je snežni metež oteževal vzpon, zato jim je uspelo preplezati »le« petsto metrov in si drugi bivak postaviti v ledeniški razpoki. Tretji dan, 30. maja, ob enajsti uri dopoldne so dosegli vrh Trisula. Na vrh so priplezali po prvenstveni smeri in jo po Vlastinem očetu poimenovali *Spominska smer Aleša Kunaverja*.¹⁰⁴ Z vrha gore proti baznemu taboru je najprej z jadralnim padalom poletel Sandi, tik za njim pa še Vlasta. Eden izmed članov je komentiral, da je bil »izziv (...) vreden srhljivke. Nihče pravzaprav ne ve, kako se lahko tak poskus konča.«¹⁰⁵



Slika 5: Fotografija Vlaste pred poletom z vrha Trisula, ki je krasila naslovnico septembrske številke Planinskega vestnika leta 1986.
Vir: Naslovnica Planinski vestnik 87/9 (1987).

Slovenski časniki so največ pozornosti posvečali Vlasti in njenemu rekordu, vendar pa sama poudarja, da je šlo za splet okoliščin in da je pri taki dejavnosti težko govoriti o rekordu, saj je pri jadralnem padalstvu veliko odvisno od sreče in danih razmer, predvsem vremena: »Imela sva več sreče kot pameti, slučajno je bilo lepo vreme, vetra skoraj premalo, saj sva komaj vzletela.«¹⁰⁶ Tudi njej se je večji dosežek zdel vzpon kot polet: »Sam polet je bil pravzaprav olajšanje, hitra pot v dolino. Kolegi so

potrebovali še dva dni, da so prišli v bazo. Bolj vesela sem uspeha v steni

103 Intervju z Vlasto Kunaver.

104 Česen, Tomo. »Polet s padalom s Trisula nov tovrstni ženski rekord.« *Delo*, 22. junij 1987, 14.

105 *Film o alpinistični odpravi Trisul 1987*. Avtor Vanja Matijevec. <https://www.youtube.com/watch?v=lp7qVOeGFUs> (dostop: februar 2022), 8 min.

106 Intervju z Vlasto Kunaver.

kot padalskega dela. (...) Olajšanje in želja, da bi bila čim prej v dolini. Nič posebnega, nič epskega.»¹⁰⁷

Nanga Parbat

Leta 1989 se je Vlasta udeležila še ene himalajske odprave. V okviru t. i. žepne odprave je skupaj z Lukom in Davom Karničarjem ter Sandijem Marinčičem v Himalaji imela za cilj vzpon na vrh Nanga Parbata po Messnerjevi smeri v severozahodni Diamirski steni. V primeru uspeha sta imeli dvojici še dodatne osebne cilje v skladu s svojo drugo priljubljeno dejavnostjo: brata Karničar naj bi opravila smuk v dolino, Sandi in Vlasta pa poletela z jadralnim padalom.¹⁰⁸

Načrt je bil, da gre na odpravo več alpinistov, na koncu pa so ostali le štirje. Vlasta pove: *»da bi bilo še huje, so mene določili za vodjo in to v muslimanski državi!«¹⁰⁹* Zanjso so se odločili, ker je najbolje znala angleščino. Sicer so sodelovali med sabo in ni bila vodja v pravem pomenu besede, temveč le formalno. Vendar so kmalu ugotovili, da to ni bila najboljša odločitev, saj so se Pakistancem zdeli, *»kot da so z Marsa padli: trije moški pa jaz kot vodja, neka pupa stara petindvajset let.«¹¹⁰*

Žal je bila odprava neuspešna. Vzpon po načrtovani smeri so morali opustiti zaradi podirajočih se serakov. Odločili so se za Kinshoferjevo smer, vendar so morali tudi to opustiti zaradi pomanjkanja primerne opreme. Dokončno odločitev prekinitve odprave je prineslo spremljanje nesreče člana korejske odprave s smrtnim izidom. Ob nesreči so pri reševanju aktivno pomagali tudi slovenski člani, pri čemer so bili zaradi podirajočih se serakov ves čas v nevarnosti. Niti ena od petih odprav, ki se je v tej sezoni poskušala povzpeti na vrh Nanga Parbata, ni dosegla svojega cilja.¹¹¹

107 Volkar Trobevšek, »Nikoli nisem nehala plezati,« 48.

108 Česen, Tomo. »Četverica na Nanga Parbat.« *Delo*, 19. junij 1989, 14.

109 Intervju z Vlasto Kunaver.

110 Prav tam.

111 Česen, Tomo. »Na Nanga Parbatu nevarnost serakov.« *Delo*, 10. julij 1989, 13 in Karničar, Luka. »Izkušnje Nanga Parbata '89.« *Planinski vestnik* 89/9 (1989): 373–375.

V primeru uspeha odprave bi bila Vlasta šele druga Slovenka na osem-tisočaku in prva oseba slovenskega rodu na vrhu Nanga Parbata. Če bi ji uspel še polet z jadralnim padalom z vrha Nanga Parbata, pa bi bila prva ženska na svetu, ki bi z jadralnim padalom poletela z osemtisočaka. Danes so uspehi na tem področju že veliki (opravljen je tudi že polet z Everesta in drugih osemtisočakov), konec osemdesetih let pa je bila to redkost.¹¹²

Konec osemdesetih let je Vlasta svoje poslanstvo osvajanja visokih gora zamenjala za poslanstvo matere in zdravnice. Alpinizem je prešel na stranski tir, vendar plezati ni nehala nikoli.¹¹³

Mira Zorič in Marjeta Leva

Mira Zorič (1957–), rojena Uršič, je v svoji dolgoletni alpinistični karieri nanizala kar nekaj odličnih vzponov in se udeleževala odprav v tuja gorstva. Hitro po plezalnih začetkih je že dosegala sploh prve in prve ženske ponovitve težkih smeri pri nas in v sosednjih državah; do danes je opravila že več kot tisoč osemsto vzponov.¹¹⁴ Mira je bila članica prve slovenske ženske himalajske odprave na Južno Anapurno leta 1986.

Mirina soplezalka je bila Marjeta Leva. Udeležila se je več alpinističnih odprav v tujih visokih gorstvih: leta 1990 na Vrh Korženevske, 1997 na Šiša Pangmo (neuspešna – slabo vreme), 2013 na Belo Kordiljero (vzpon na tri pettisočake), 2017 na Leninov vrh (neuspešna – slabo vreme), 2019 v Peruju na Wallunaraj (5686 m) in Pisko (5765 m). Ker je bila na treh izmed teh odprav skupaj z Miro, bom njene dosežke v izogib ponavljanju opisala v tem poglavju.¹¹⁵

Vrh Korženevske

Leta 1990 je bila organizirana izmenjava s sovjetskimi alpinisti iz Minska, na kateri sta bili udeleženi tudi Mira in Marjeta. Marjeta pravi, da se je za

¹¹² Polet pa je uspel naslednjega leta Slovincu Matjažu Ferariču. Ferarič, Matjaž. »Visoke želje in globoki spomini.« *Planinski vestnik* 90/11 (1990): 474–476.

¹¹³ Pate, »Slovenke na vrhovih, višjih od 7000 metrov,« 14.

¹¹⁴ »Na razstavi »Korajža je ženskega spola« tudi Mira Zorič.« *Informator* 8/5 (2018), 14.

¹¹⁵ Intervju z Marjeto Leva. Intervju je 3. 9. 2021 opravila Julija Šuligoj, ki hrani tudi posnetek pogovora.

udeležbo na odpravi odločila predvsem zaradi nove izkušnje in potovanja v tujino, kamor je bilo v tistih letih težje potovati kot danes, sploh tako daleč. »Mislim, da je bil hrib takrat v drugem planu.«¹¹⁶ Obe sta uspešno osvojili Vrh Korženevske, četrti najvišji vrh Sovjetske zveze.¹¹⁷

Anapurna IV

Leta 1994 je Mira skušala osvojiti Anapurno IV (7525 m) v okviru odprave obalnega alpinističnega odseka pri PD Koper. Odločili so se za himalajski alpinistični vzpon po normalni smeri. Vreme in tudi krokarji, ki so jim v višinskih taborih trgali šotore in kradli hrano, so jim povzročali težave, pozneje pa tudi onemogočili vzpon na vrh. Čakali so na izboljšanje, vendar so se razmere le še slabšale, zato so se odločili odpravo končati in se vrniti domov.¹¹⁸

Šiša Pangma

Leta 1997 sta se Mira in Marjeta pod okriljem AO TAM Maribor udeležili odprave, katere cilj je bil vzpon na Šišo Pangmo.¹¹⁹ Poizkusili so se vzpeti na vrh po dveh različnih smereh v jugozahodni steni: po Britanski smeri v himalajskem slogu in Angleški smeri v alpskem slogu.¹²⁰ »Slabo vreme, pogosto sneženje, nam je preprečilo osvojitve vrha.«¹²¹ Odpravo so morali končati na 7100 metrih. Do te višine se je povzpela tudi Mira.¹²² Marjeta je zbolela že na aklimatizacijski turi do baznega tabora.¹²³ Mira resnično obžaluje, da ji ta vzpon ni uspel, saj so bile na višini, ki so jo dosegli, največje tehnične težave že za njimi. Do roba stene jim je manjkalo le še sto petdeset višinskih metrov in nato je sledilo ne preveč zahtevno pobočje do

116 Prav tam.

117 Česen, Tomo. »Marija Frantar druga naša alpinistka nad 8000 metri.« *Delo*, 27. avgust 1990, 13.

118 »Dobre novice iz Himalaje.« *Delo*, 28. november 1994, 18 in The Himalayan Database.

119 »Marjeta Leva, slovenska alpinistka.« Termania. <https://www.termania.net/slovarji/slovensci-v-himalaji/8278464/marjeta-leva?query=marjeta+leva&SearchIn=All> (dostop: februar 2022).

120 »Alpinisti že na poti.« *Delo*, 23. avgust 1997, 10.

121 Intervju z Marjeto Leva.

122 Marjeta Leva, slovenska alpinistka.

123 Intervju z Marjeto Leva.

vrha gore. »Če bi ji takrat uspelo, bi bil to tisto leto verjetno najboljši ženski vzpon v Himalaji.«¹²⁴

Mira je leta 2007 spet poskušala osvojiti osemtisočak, tokrat Broad Peak. Dosegla je višino 7700 metrov.¹²⁵ Ker sta na odpravi sodelovali tudi Irena Mrak in Mojca Švajger, je več o poteku odprave in razlogih za neuspeh zapisano v poglavju o slednjih.

Alenka Jamnik

Alenka Jamnik (1964–) je veliko plezala z Marijo Frantar, s katero sta preplezali tudi nekaj prvih ženskih ponovitev.¹²⁶ Leta 1990 se je s šesto odpravo ZAHE odpravila v Himalajo, kjer so želeli osvojiti Anapurno I. Alenkin cilj je bil predvsem preizkus svojih zmožnosti v visokih gorah in priti »kolikor visoko bo šlo«.¹²⁷ Odprava *Annapurna I Winter Expedition 1990* se je na vrh želela povzpeti po Nizozemski smeri v alpskem slogu. Načrte jim je preprečil podor seraka nad prvim taborom. Tudi sosednja Francoska smer je bila neprimerna zaradi stalno sprožajočih se plazov. Odprava se je bila primorana odpovedati svojemu cilju in Anapurna je tako leta 1991 ostala predzadnji neosvojeni slovenski osemtisočak.¹²⁸ Alenka se je v času odprave povzpela na višino približno 6200 metrov.¹²⁹

Čeprav se ni povzpela na vrh, višji od 7000 m, jo vključujem v članek zaradi njenega poskusa vzpona na osemtisočak Anapurno I, česar se je lotila kot edina Slovenka.

124 Nanižala je že 1800 vzponov.

125 »Alpinistični klub Impol Slovenska Bistrica.« <https://alphut.net/30/zgodovina> (dostop: februar 2022).

126 Erman, Urša. »Ženski nasmeh v objemu gora. Petindvajset let od nesreče Marije Frantar.« *Planinski vestnik* 116/12 (2016), 50.

127 Intervju z Alenko Jamnik. Intervju je 24. 8. 2021 opravila Julija Šuligoj, ki hrani tudi posnetek pogovora.

128 Jamnik, Alenka. »Divja Anapurna I. se ni dala.« *Planinski vestnik* 92/2 (1992): 61–64 in Grošelj, Viki. »Anapurna - Boginja žetve.« *Delo*, 28. december 2013, 24–25.

129 Intervju z Alenko Jamnik.

Breda Činč Juhant

Breda (1963–) je »svoj« sedemtisočak osvojila leta 1990, ko se je v okviru odprave pod vodstvom Muhameda Gafića (GPS Sarajevo) udeležila odprave v Pamir. Prvenstvena želja, predvsem bosanskih alpinistov in vodje odprave, je bila doseči Vrh komunizma, vendar se nanj niso mogli povzpeti zaradi ruske prepovedi vzpona in snega na Borodkinovem stebru. Slovenski udeleženci odprave so se že na začetku odločili za poskus vzpona na Vrh Korženevske: »Slovenci niso mogli čakati, ker jim je bil prvotni cilj Pik Korženevske. Ta vrh hoče osvojiti Breda, ker ima tako priložnost, da ga osvoji kot prva Slovenka.«¹³⁰ To ji je 25. julija tudi uspelo, s čimer je le za nekaj dni prehitela sonarodnjakinje Miro Zorič, Katarino Trontelj in Marjeto Levo, ki so se na vrh povzpele 7. avgusta. To je bil »prvi jugoslovanski ženski vzpon na Pik Korženevske.«¹³¹

Špela Hleb

Slovenian Annapurna III Expedition 94 se je imenovala prva mariborska himalajska odprava, ki si je za cilj izbrala 7555 metrov visoko Anapurno III. Želeli so izvesti prvenstveni vzpon po jugozahodnem razu. V tej je bila udeležena tudi Špela Hleb (1968–), danes dr. Špelca Morojna. Alpinisti so se podali dobesečno v neznano, saj jim je močno primanjkovalo podatkov o južni steni Anapurne III; imeli niso nobene fotografije, nobena slovenska odprava se je še ni lotila, podatki v tujih revijah so bili skopi, ni mogla pomagati niti Miss Hawely v Katmanduju.¹³² Iz baznega tabora so v skupinah odhajali na goro in postavili dva višinska tabora. Do višine 5300 metrov, ki so jo imenovali *Orlov kljun*, so se namučili z raztežaji stopenj VI in VII, kjer so pritrjevali vrvi in nato žimarili. Do tabora na tej višini je prišla tudi Špela in v njem prespala. Eden od članov se je slabo počutil in je zbolel za višinsko boleznijo, zato se je Špela z njim odpravila nazaj v bazni tabor. Priznava, da se tudi sama ni čutila dovolj pripravljeno in suvereno, da bi šla

¹³⁰ »Slovenci nisu mogli čekati jer im je cilj, prvi cilj Pik Korženevske. Taj vrh hoće Breda, jer će tako imati priliku da ga osvoji kao prva Slovenka. Njen mama Dare treba sedamtisućnjak za predstojeću slovenačku himalajsku ekspediciju na Kangdženzengu.« Gafić, Muhamed. *Odiseja 7000*. Sarajevo: Vertikale, 1999.

¹³¹ »Vrnitev iz Pamiroja.« *Delo*, 20. avgust 1990, 13.

¹³² Strmšek, Boris. »Annapurna III 94.« *Alpinistični razgledi* 50 (1995): 120.

še višje.¹³³ *Delo* je poročalo, da so nameravali postaviti še tretji višinski tabor in se od tam v enem zamahu povzpeti na vrh gore.¹³⁴ Dva izmed članov sta se ob lepem vremenu odločila za naskok na vrh. Odprava se je žal tragično končala, saj je eden od teh, Beno Dolinšek, izgubil življenje. Odprava je bila prekinjena in ekipa se je vrnila domov.¹³⁵

Špela zaradi smrti sočlana odprave ni dosegla višine 7000 metrov, vendar je za udeležbo na odpravi kljub temu prejela naziv alpinistka leta 1994.¹³⁶ Tako kot Alenko Jamnik jo vključujem v članek zaradi poskusa vzpona na vrh Anapurne III, kar je poskusila kot edina Slovenka.

Barbara Drnovšek

Barbara Drnovšek (1964–) sicer nima naziva alpinistka, vendar se je leta 2002 povzpela na tehnično zahteven šesttisočak Ama Dablam (6812 m). Članica te odprave je bila tudi poljska alpinistka Anna Czerwinska, ki je v sedemdesetih in osemdesetih letih dosegala zavidljive uspehe v ženskem alpinizmu.¹³⁷ Slednja je Barbaro naslednjega leta povabila na odpravo na Manaslu (8126 m).

Mednarodna odprava je imela v načrtu doseči vrh osemtisočaka po Japonski smeri.¹³⁸ Na gori so postavili tri višinske tabore, nato pa so jim vzpon začele oteževati nestanovitne vremenske razmere. Ob izboljšanju razmer so se odločili za postavitev četrtega tabora na višini 7500 metrov in nato vzpon na vrh. 17. maja 2003 je dvema člana odprave uspelo doseči vrh. Sledila jima je druga ekipa vključno z Anno in Barbaro, ki pa je morala obrniti zaradi močnega vetra in na splošno slabih vremenskih pogojev. Po

133 Intervju s Špelo Hleb. Intervju je 28. 8. 2021 opravila Julija Šuligoj, ki hrani tudi posnetek pogovora.

134 »Mariborčani napredujejo.« *Delo*, 17. oktober 1994, 16.

135 Strmšek, Boris. »Annapurna III 94.« *Alpinistični razgledi* 50 (1995), 122.

136 Peternel, Miha. »Najuspešnejši alpinisti.« *Delo*, 27. december 1994, 18.

137 Kot prva Poljakinja je na primer osvojila vseh sedem najvišjih celinskih vrhov.

138 Severovzhodna stena, prvič preplezana leta 1956. The Himalayan Database.

povratku vseh članov v bazni tabor je bila odprava zaradi nezmožnosti nadaljevanja zaključena.¹³⁹

Barbara je 17. maja dosegla svojo najvišjo nadmorsko višino 7700 metrov. Dejstvo je, da ji je vzpon na vrh preprečilo slabo vreme; od meseca in pol preživetega na gori ni minil dan, da ne bi snežilo.¹⁴⁰

Irena Mrak in Mojca Švajger

Irena Mrak (1973–) je na prvo odpravo odšla leta 1997 in se jih do leta 2021 udeležila že sedemindvajset.¹⁴¹ Ker je po poklicu geografinja, se je odprav udeleževala tudi iz poklicnega vzgiba. Že leto po vpisu v alpinistično šolo se je leta 1996 povzpela na svoje prve šesttisočake v Južni Ameriki.¹⁴²

Mojca Švajger (1975–) je Ireno spoznala na alpinističnem odseku in leta 2004 sta postali soplezalki. Ker sta se večine odprav v tuja gorstva udeležili skupaj, jima namenjam skupno poglavje. Irena je imela že nekaj alpinističnih izkušenj tudi v tujini, za Mojco pa se je obdobje osvajanje visokih gora v tuji takrat začelo. Irena je bila tista, ki jo je povabila, da se pridruži alpinistični odpravi na Gašerbrum II.

Nošak

Leta 2003 se je Irena udeležila mednarodne odprave v organizaciji *Mountain Wilderness International* kot slovenska predstavnica tega združenja.¹⁴³ Odprava je imela namen pokazati svetovni javnosti, da se je znova mogoče vzpenjati na vrhove zgornjega Hindukuša.¹⁴⁴ Na vrh Nošaka je 2.

139 »Manaslu 2003: Piotr Pustelnik International Team.« <https://www.k2news.com/2003/m03ppteam.htm> (dostop: februar 2022).

140 »Manaslu 2003: Piotr Pustelnik International Team.«

141 *Dr. Irena Mrak: "Nič me ne odvrne od hribov!"* Kompas: USODA TV, 7.7.2021. https://www.youtube.com/watch?v=nYQS0_V8wXE (dostop: februar 2022), 3 min.

142 »Ta trmasta.« Ljudje-gore. <https://www.gore-ljudje.si/Kategorije/Novosti/ta-trmasta> (dostop: februar 2022, zadnjič dopoljeno 2004).

143 Organizacija, katere namen je ohranjanje neokrnjene narave, je bila ustanovljena leta 1986 na pobudo Carla Alberta Pinellija, v Sloveniji pa je njeno vodstvo prevzel Viki Grošelj.

144 Območje v Afganistanu, nad katerim se Nošak vzpenja, je bilo od sovjetskega vdora v Afganistan leta 1979 namreč politično nestabilno in prepovedano za alpiniste. Pred tem je bil Hindukuš zaradi preproste logistike priljubljen alpinistični cilj.

avgusta Irena splezala po avstrijski smeri skupaj s Francozom Françoisom Carrelom in Italijanom Marcom Schenonejem.¹⁴⁵ Irenine zadnje korake sta zaznamovala hud veter in mraz:

Zadnji koraki so minevali v hudem vetru in mrazu. Nisem imela občutka, da smo že tako visoko, soplezalca, ki sta bila nekoliko hitrejša, sta naenkrat začela mahati in kričati: »Na vrhu smol!« Pogledam na uro in pravim: »To ni mogoče, ne moremo še biti na vrhu!« Potem sem se ozrla okrog sebe in videla, da res ni ničesar več nad nami, da smo res na vrhu. Zares zanimiv občutek, ko pravzaprav ne moreš verjeti, da si resnično gor in te počasi preplavlja sreča. Odpiral se je čudovit pogled naokrog, sploh na pakistansko stran, na ledenike, gore, morje hribov.¹⁴⁶

S tem je postala prva Slovenka na vrhu Nošaka.¹⁴⁷ Vzpon članov odprave je bil prvi vzpon na Nošak po petindvajsetih letih.

Gašerbrum II

Irena se je leta 2004 udeležila druge himalajske alpinistične in smučarske odprave Univerze v Ljubljani, *Gašerbrum 2004*.¹⁴⁸ Do baznega tabora se jim je pridružila Mojca Švajger, ki vzpona na vrh ni načrtovala. Poleg glavnih ciljev odprave (osvojitve obeh Gašerbrumov, smuke nekaterih članov z Gašerbruma II in raziskovalnih ciljev) je Irena načrtovala tudi prečanje z Gašerbruma II na Gašerbrum I, kar je bil zelo velikopotezen cilj, zaradi katerega je prejela tudi nekaj kritik alpinistične javnosti.¹⁴⁹

Vreme jim ni bilo naklonjeno, saj je pihal močan veter, hojo pa jim je oteževal novozapadli sneg, zaradi katerega so jim grozili tudi snežni plazovi.

145 Samec, Uroš, ur. *Slovenski alpinizem 2001–2003*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2006, 230.

146 Božič, R. »Vabljava lepota gora: alpinistka Irena Mrak.« *Ognjišče* 1 (2004), 60.

147 Slava Mrežar Suhač je leta 1977 na zadnji Slovenski odpravi pred zaprtjem območja dosegla le zahodni vrh Nošaka.

148 Prva himalajska odprava Univerze v Ljubljani je bila odprava na Šiša Pangmo leta 1999.

149 Podvig je uspel le vrhunsko izkušenima alpinistoma Reinholdu Messnerju in Hansu Kammerlanderju leta 1984. »Traversing the Gasherbrums.« <https://sweclimber.wordpress.com/climbing/stories/reinhold-messner/rm-gasherbrum-traverse/> (dostop: februar 2022.) Za kritike glej »Štirje na Gašerbrumu II.« *Delo*, 8. avgust 2004, 15 in Ta trmasta.

Odločili so se postaviti še četrti višinski tabor (7400 m), od koder je Irena skupaj s še petimi člani 26. julija zjutraj krenila proti vrhu.

Nekako po dveh urah je prvi obupal Sepp (Joseph Stiller, op.a.) in se vrnil v tabor, nato še nekaj drugih, potem pa še jaz, nekje na višini 7600 m. Ni šlo! Mraz se mi je zažrl dobesedno v kosti in nisem mogla več naprej. Telo je bilo popolnoma otrplo. Po vrnitvi v šotor sem rabila kar nekaj ur za segrevanje v spalni vreči s pomočjo vročega čaja. Takoj sem bila odločena, da poskusim še enkrat, vedela sem, da je vremenska napoved za naslednji dan še dobra. No, in naslednji dan sva šla s Seppom na vrh, vsi ostali pa nazaj proti bazi. Bila sva sama, gazi od prejšnjega dne ni bilo več, veter pa je bil še vedno zelo močan. Ampak je šlo. Na koncu res le še na trmo.¹⁵⁰

Po nekaj dneh v baznem taboru, ko je ves čas snežilo, so ugotovili, da uresničitev preostalih ciljev odprave ne bo mogoča, zato so odpravo zaključili in se vrnil v domovino.¹⁵¹

Irena je postala tretja Slovenka, ki je osvojila osemtisočak. Izpolnjen je bil cilj osvojitve Gašerbruma II, žal pa ne tudi prečenja obeh Gašerbrumov. *»Osebnostno se mi zdi, da smo v danih razmerah naredili vse kar je bilo možno. Izkoristili smo edine tri lepe dneve v letošnji sezoni, ko je bilo možno priti do vrha.«*¹⁵²

Diran

Irena in Mojca sta bili zdaj že vplezana stalna naveza in skorajda ni minilo leto, da se ne bi odpravili na kakšno odpravo v tujino. Leta 2006 sta se odločili za 7266 metrov visoki Diran. Alpinistom precej nepoznana oziroma očitno neprivačna gora, saj so vzponi redki. Pred Ireno in Mojco je bil zadnji pristop opravljen leta 1996. Tehnično gora ni zahtevna, je pa nevarna zaradi podirajočih se serakov in plazov. Ireni in Mojci se je pridru-

150 Ta trmasta.

151 Mrak, Irena, Iztok Tomazin. »Magičnih 8000 m.« *Planinski vestnik* 109/10 (2004), 60.

152 Ta trmasta.

žil še pakistanski plezalec Javed Ali. Zaradi močnega sneženja in vetra jim vrha ni uspelo osvojiti. Dosegli so višino 6600 metrov.¹⁵³

Broad Peak in K2

Leta 2007 se je Irena odločila uresničiti svoje sanje stati na vrhu drugega najvišjega osemtisočaka, K2. Poleg tega je sprejela pomembno novo nalogo – vodenje odprave. Odprava *K2 in Broad Peak 2007* je štela štirinajst članov, med njimi sta bili tudi Mojca Švajger in Mira Zorič, njeni cilji pa so bili: normalni pristop na Broad Peak na himalajski način za aklimatizacijo, prvenstvena smer v jugovzhodni steni in vzpon na K2 v alpskem slogu po Česnovi smeri iz leta 1986 v kombinaciji z normalnim pristopom.¹⁵⁴

Irena je redno poročala o poteku odprave na svoji spletni strani <http://www.irena-mrak.com/> in na spletni strani Alpikor (<http://alpikor.org/>), ki žal nista več dostopni. Na goro so se vzpenjali v klasičnem himalajskem slogu. Slabo vreme jim je ves čas oteževalo in preprečevalo vzpenjanje. Poleg tega so doživeli tudi krajo opreme.¹⁵⁵ Uspelo jim je priti do višine 7700 metrov, to je približno sto metrov pod sedlom, od koder je še dvesto metrov vršnega grebena. Razmere so bile preslabe, in ker bi jih v primeru nadaljevanja ujela noč, so se odločili vrniti v bazo. Odpravo so nekateri udeleženci v upanju na izboljšanje vremena podaljšali za en teden, drugi pa so se vrnili domov. Irena je 2. avgusta poročala: *»Včeraj smo sestopili v bazo in s hriba odnesli večino opreme. Iki, Mojca in Irena bomo poskušali še enkrat. Sedaj celimo rane v bazi – opekline, ozeblina, izčrpanost.»*¹⁵⁶ V prihodnjem tednu je Ireni in Mojci uspelo postaviti četrti višinski tabor (7500 m). 12. avgusta sta dosegli vršni greben na višini 7800 metrov in nato predvrh na višini 8035 metrov. *»Do glavnega vrha nama je takrat s soplezalko Mojco Švajger zmanjkala 1 ura hoje po grebenu ali 14 višinskih metrov. Zaradi pozne ure sva se odločili za sestop in večjo verjetnost vrnitev v bazni tabor.*

153 Odprava Diran 2006. <https://www.gore-ljudje.si/odprava-diran-2006> (Dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2006).

154 Broad Peak in K2 2007. <https://www.gore-ljudje.si/Kategorije/Novosti/broad-peak-in-k2-2007> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2007).

155 Broad Peak in K2 2007.

156 Prav tam.

Glede na poslabšanje vremena, ki je takrat sledilo, je bila odločitev prava, vrh pa še vedno čaka:–)»¹⁵⁷

Kljub neuspehu odprave, da bi dosegla glavni vrh Broad Peaka, sta Irena in Mojca dosegli njegov predvrh. To je bila do danes prva slovenska ženska naveza, ki je preseгла 8000 metrov in ena redkih, ki se je povzpela na predvrh Broad Peaka. Mojca je dosegla svoj prvi vrh nad 8000 metrov. Mira Zorič je prišla do višine 7700 metrov.¹⁵⁸

Irena in Mojca sta se nato predstavili pod K2, da bi poskusili še tam.¹⁵⁹ Tudi tam ju je zadrževalo slabo vreme. Po tednu dni čakanja sta 20. avgusta le vstopili v Česnovo smer, vendar sta obrnili na višini 5800 metrov, saj je v Ireno priletela skala in jo poškodovala. Četudi do poškodbe ne bi prišlo, so jima vzpon onemogočale slabe vremenske razmere. Poleg tega sta bili tudi časovno omejeni z dovolilnico. 23. avgusta sta zapustili bazni tabor in začeli pot proti domu.¹⁶⁰

Tako kot v primeru prečenja Gašerbrumov se je morala tudi pri tej odpravi Irena v medijih soočiti z vprašanjem, ali ni bil cilj vzpona na dva osemtisočaka v dveh mesecih preveč ambiciozen. Irena je takšne predpostavke zavrnila z besedami: *»Takrat, po pristopu na Gašerbrum, so mi rekli, da šele zdaj vidim, kaj sploh to pomeni, čeprav je bila stvar dejansko čisto lepo izvedljiva. In tudi letos. (...) Problem Karakoruma je res vreme, čeprav je to mogoče pri odpravah najpogostejši izgovor.«¹⁶¹*

157 Irena Mrak – alpinistka, ki ve, kaj pomeni biti med življenjem in smrtjo. <https://www.potnik.si/irena-mrak-alpinistka-ki-ve-kaj-pomeni-biti-med-zivljenjem-in-smrtjo/> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2015).

158 »Karakorum 2007 - 17.08«. <https://www.gore-ljudje.si/Kategorije/Novosti/karakorum-2007-1708> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2007).

159 »Kratek povzetek dogajanja na odpravi Broad Peak (8,047 m) 2007.« [https://alphut.net/528/kratek-povzetek-dogajanja-na-odpravi-broad-peak-\(8047-m\)--2007](https://alphut.net/528/kratek-povzetek-dogajanja-na-odpravi-broad-peak-(8047-m)--2007) (Dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2007).

160 Karakorum 2007 - 17. 08.

161 Pate, Mateja. »Če nekaj moraš početi, neha biti fajn.« *Planinski vestnik* 112/10 (2007), 53.

Nanga Parbat

Po vrnitvi v domovino iz Pakistana je Irena oznanila, da je »načrt za naslednje leto (...) lažja smer na osemtisočak, najbrž v Pakistanu, kjer ostajata še dva, Gašerbrum I ali Nanga Parbat, K2 sva pa malo predstavili.«¹⁶² In res sta se z Mojco lotili Nanga Parbata. Na odpravi, ki je trajala od 1. avgusta do 12. septembra, sta se skupaj s tremi Američani želeli povzpeti na vrh po Messnerjevi smeri v Rupalski steni. Slabo vreme jim je preprečilo nadaljevanje vzpona višje od T2.¹⁶³ »Ob neuspehu sva takrat razočarani zapustili bazni tabor, vendar trdno odločeni, da v prihodnosti poskusiva vzpon še z diamirske strani.«¹⁶⁴

Muztagata in Rakapoši

Leta 2009 je Irena vodila tričlansko odpravo v Karakorum, katere glavni cilj je bil osvojitve gore Rakapoši (7788 m) v alpskem slogu. Ireni in Mojci, ki je bila zdaj že njena stalna partnerica v navezi, se je za vzpon na Muztagato (4450 m), ki sta ga izbrali kot aklimatizacijski vzpon, pridružil zdravnik Tomaž Goslar.¹⁶⁵ Višinskih nosačev niso imeli, dodatni član njihove odprave je bil le pakistanski kuhar. »S celotnim vzponom smo sledili prepričanju, da le vzpon z lastnimi močmi sledi pravilom gorniške etike.«¹⁶⁶ Muztagato so osvojili v drugem poskusu.¹⁶⁷

Nato sta se Irena in Mojca predstavili pod goro Rakapoši. Vreme se je po začetnem slabem obetu sicer izboljšalo, vendar so ju ovirali podirajoči se seraki in na novo nastale razpoke, zaradi česar je stena postala neprehodna. Vzpon sta morali prekiniti in se vrniti v bazni tabor. Irena priznava, da sta se vzpona lotili prepozno v sezoni, ko so temperature že višje in je posledično snega manj, možnost podora serakov pa večja.¹⁶⁸

162 Pate, »Če nekaj moraš početi, neha biti fajn,« 54.

163 V Himalaji in Karakorumu se višinski tabori označujejo s črko T in pripadajočo številko. T1 je torej prvi višinski tabor. Peternelj, Anja, ur. *Slovenski alpinizem 2008*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2010, 118.

164 Kako nepopisno lep je svet od zgoraj. <https://old.slovenskenovice.si/lifestyle/zdravje/kako-nepopisno-lep-je-svet-od-zgoraj> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2012).

165 Mrak, Irena. »Na obisku pri očetu ledenih gora.« *Nedeljski*, 2. februar 2010, 21.

166 Mrak, »Na obisku pri očetu ledenih gora,« 21.

167 Prav tam.

168 Prav tam.

»V dolini sva si kaj hitro opomogli in okrepili in se odločili, da poskusiva preplezati še nedotaknjen vrh v eni od mnogih še neznanih dolin vzhodnega Karakoruma in si tako vsaj malo zaceliti rane, ki jih je pustil neuspešen poskus na Rakapošiju.«¹⁶⁹ Odpeljali sta se na območje vzhodnega Karakoruma, natančneje v dolino Hushe. Po pogovoru in priporočilu domačinov in nosačev sta se odločili za poskus vzpona na enega izmed številnih neznanih in nepreplezanih vrhov. Preplezano smer sta poimenovali po lovcu in nosaču, ki jima je pomagal prinesiti opremo do baznega tabora, Rustamu: Rustam Brakk v jeziku Balti oziroma Rustamov vrh.¹⁷⁰

Šišapangma

Irena Mrak, Mojca Švajger, Tomaž Goslar in Bogdan Ambrožič so se septembra 2010 podali v tibetanski del Himalaje s ciljem osvojitve najnižjega osemtisočaka, Šišapangme, in sicer z njene severne strani.¹⁷¹ Ireni in Mojci tudi tokrat ni bilo dano stopiti na vrh osemtisočaka. Težave so se začele že v Katmanduju, kjer so po prihodu ugotovili, da se je izgubila njihova prtljaga. Da so jo našli in dobili nazaj, je trajalo teden dni, kar je pomenilo tudi teden dni manj za poskus vzpona na goro. Zaradi prehitrega vzpona in nezadostne aklimatizacije je začel Bojan čutiti prve znake višinske bolezni in se zato vrnil domov.¹⁷² V naslednjih dneh so preostali trije člani postavili dva višinska tabora, postavitve tretjega jim je preprečil veter. Vreme se je slabšalo, začelo je snežiti, veter se je okrepil. »Napoved je do 25.9. obetala hitrosti do 120 km/h, zato smo se odločili za sestop; tretji poskus se zaradi najkasnejšega datuma vrnitve v Katmandu 25.10 časovno ni več izšel.«¹⁷³ Dejstvo je, da je tistega leta monsunsko obdobje, ki ga spremlja močan

169 Prav tam.

170 Mrak, Irena. »Večno iskanje miru.« *Nedeljski*, 23. februar 2010, 21; Mrak, Irena. »Bondid valley, Rustam Brakk (5,450M), Ali route.« The American Alpine Club. <http://publications.americanalpineclub.org/articles/13201212920/Bondid-Valley-Rustam-Brakk-5450m-Ali-Route> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2010).

171 »Odprava Šiša Pangma 8027 m – poročilo.« Planinska zveza Slovenije. <https://www.pzs.si/novice.php?pid=5238> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2010).

172 Tratnik, Alenka. »Himalaji se še ni odrekel.« Primorske novice. <https://www.primorske.si/2010/11/28/himalaji-se-se-ni-odrekel> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2017).

173 Odprava Šiša Pangma 8027 m – poročilo.

veter, trajalo dalj kot po navadi, tudi še v septembru. Posledično vrha med junijem in oktobrom ni osvojila nobena odprava.¹⁷⁴

Nanga Parbat

S tretjo himalajsko odpravo Univerze v Ljubljani, uradno ime je bilo *Nanga Parbat 8125 m*, v sklopu katere sta Irena in Mojca preplezali Slovensko smer, sta sprožili hkrati občudovanje in žolčno debato v slovenski javnosti.

Irena je bila vodja odprave, katere cilj je bil vzpon na Nanga Parbat po Kinshoferjevi smeri v himalajskem slogu. Ker je bila to univerzitetna odprava, so imeli člani poleg alpinističnih ciljev tudi raziskovalne. Po nekaj aklimatizacijskih in raziskovalnih vzponih so kmalu spoznali, da vzpon po Kinshoferjevi smeri ne bo mogoč zaradi slabih snežnih razmer v smeri in nevarnosti padajočega kamenja. Zato so štirje člani odpravo zapustili in se vrnili domov, v baznem taboru so ostali le Irena, Mojca in Viki Grošelj. Zaradi padajočega kamenja vzpon na himalajski način ni bil mogoč. Za novi cilj so si postavili alpski vzpon, vendar ne po Kinshoferjevi smeri, temveč po Messnerjevi smeri iz leta 1978.¹⁷⁵

17. avgusta sta »punci (...) šli v steno sami. V gori takrat ni bilo nikogar, kar je dodatna psihična obremenitev. Vedeli sta, da jima nad višino 4800 metrov nihče ne more priti na pomoč. Resnejša poškodba, zlom roke ali noge, bi pomenil smrt.«¹⁷⁶ Prespali sta na višini 4750 metrov in naslednjega dne dosegli višino 5800 metrov. Nato se je vreme poslabšalo, zato sta morali naslednji dve noči in dan preživeti v bivaku ter čakati na izboljšanje razmer. 20. avgusta sta nadaljevali vzpon po Messnerjevi sestopni smeri. Na višini 6400 metrov sta iz ozebника zavili desno na Messnerjev serak. Bivakirali

174 Kasneje, 14. oktobra, je uspelo le dvema južno korejskima alpinistoma. »Ascents – Shisha Pangma.« <https://www.8000ers.com/cms/download.html?func=startdownload&id=164> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2019).

175 Rupalsko steno sta prva preplezala brata Messner leta 1970, pri čemer je mlajši, Günter, izgubil življenje. Reinhold se je zaradi žalostne usode brata večkrat vrnil pod Nanga Parbat in leta 1978 v Diamirski steni preplezal prvenstveno smer v alpskem slogu. Grošelj, Viki. *Gola gora: Nanga Parbat, 8125 m*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2012, 38–53.

176 »Goro ubijalko ukrotili z izjemno energijo.« MMC. <https://www.rtvsl.si/sport/preostali-sporti/goro-ubijalko-ukrotili-z-izjemno-energijo/266906> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2011).

sta na 6700 metrih in naslednjega dne prečili Shellovo smer. Dosegli sta višino 7200 metrov in bivakirali. Od tam sta iskali prehod na vrh, vendar neuspešno, saj jima je pot zastirala skalna bariera. Ker je grozilo tudi poslabšanje vremena, sta se odločili, da se naslednjega dne povzpeta do roba stene in nato sestopita. Tako sta 23. avgusta dosegli rob Diamirske stene, visok 7590 metrov. Smer »je kombinacija Messnerjeve smeri iz leta 1978, njegove sestopne smeri in prvenstvenega vzpona. (...) Poimenovali sva jo Slovenska smer.«¹⁷⁷ Za sestop sta potrebovali nadaljnja dva bivaka in dva dneva zahtevnega plezanja. Osmega dne sta pri najnevarnejšem delu, pri Messnerjevem seraku, obe zdrsnili, saj se je Mojci odlomila ledena plošča, Irena pa se je tako hitro obrnila, ko je zaslišala dogajanje za seboj, da je tudi sama izgubila ravnotežje in padla. Odnegli sta jo brez večjih posledic. Najhujša je bila Irenina rana na stegnu, ki jo je povzročil cepin, na katerega se je nabodla. Rano sta oskrbeli, postavili bivak in naslednjega jutra dosegli bazo.¹⁷⁸ Od ledenika Diama do roba stene je Slovenska smer visoka 3120 metrov in ima oceno IV ter povprečni naklon 45–60°.¹⁷⁹

Viki Grošelj je njun dosežek ocenil za »*absolutno največji slovenski ženski dosežek vseh časov v Himalaji in eden največjih v svetu sploh, verjetno celo največji*«. ¹⁸⁰ Reinhold Messner jima je čestital z besedami: »*Vrh ni najpomembnejši. Doživetje šteje. Osem bivakov v tako nevarni steni je več kot nekaj vrhov osemtisočakov, na katere lahko prideš po normalni smeri.*« ¹⁸¹

177 Slovenska smer na deveti najvišji gori sveta. <https://www.gore-ljudje.si/Kategorije/Novosti/islovenska-smeri-na-deveti-najvisji-gori-sveta> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2011).

178 Tržičanki orjeta alpinistično ledino. <https://old.delo.si/druzba/panorama/trzicanki-orjeta-alpinisticno-ledino.html> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2011).

179 Grošelj: To je eden največjih ženskih plezalnih podvigov nasploh. <https://www.rtvsl.si/sport/preostali-sporti/groselj-to-je-eden-najvecjih-zenskih-plezalnih-podvigov-nasploh/265000> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2011).

180 Slovenska smer na deveti najvišji gori sveta.

181 »The summit isn't that important. The adventure counts. 8 bivaks in such a dangerous face is more than a few summits on all the prepared normal ways on the 8000 m peaks.« Mrak, Irena. »Gola gora ponovno.« *Planinski vestnik* 116/11 (2011), 54.



Slika 6: Mojca in Irena po vrnitvi z Nanga Parbata. Potegnili sta Slovensko smer na Nanga Parbatu. <https://old.slovenskenovice.si/novice/slovenija/potegnili-sta-slovensko-smer-na-nanga-parbatu> (Dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2011).

Vendar pa se z oceno, da je bil to izjemen dosežek, niso strinjali vsi. Irena in Mojca sta zaradi neosvojitve vrha dobili precej negativnih kritik tako splošne slovenske javnosti kot tudi alpinistične.¹⁸² Objektivno lahko zaključimo, da smer sicer večinoma poteka po

Messnerjevi sestopni smeri in je po strogi opredelitvi torej težko govoriti o prvenstveni smeri, predvsem ker vrh gore ni bil dosežen, kar v Himalaji pogosto največ šteje. Vendar pa dosežku v prid govori dejstvo, da sta Irena in Mojca tvorili žensko navezo in da sta se na goro vzpenjali sami, v alpskem slogu. Samostojne ženske naveze so v Himalaji redke, še posebej take, ki se odločijo za alpski slog. V svetovni alpinistični zgodovini je seveda moč najti samostojne ženske naveze, ki so osvojile osemtisočak, vendar pa je šlo za himalajski in ne alpski slog, za sabo pa so imele zaledje večje

182 Glej Goro ubijalko ukrotili z izjemno energijo, »Med plezanjem preživeli padec 150 metrov v globino.« 24 ur. <https://www.24ur.com/novice/slovenija/odlicen-uspeh-slovenki-skoraj-na-vrhu-nanga-parbata.html> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2011), Slovenska smer na deveti najvišji gori sveta, »Resnica o »Slovenski smeri«. Gore-ljudje. <https://www.gore-ljudje.si/Kategorije/Novosti/resnica-o-slovenski-smeri> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2011) in Ogrinec, Dejan. »Sporne junakinje Himalaje.« Jana, 37/9 (2011), 24–25.

podporne ekipe in nosačev.¹⁸³ Irena je na vprašanje, kaj si misli o zlobnih komentarjih, odgovorila, da se ji to zdi

del Slovenskega vsakdanja, nekako ljudje rajši pokritizirajo kot da bi pohvalili. (...) Navadila sem se že na to, da vedno to sledi in enostavno to odmislim. (...) Teh stvari ne berem niti se nanje ne oglašam, ker se mi zdi, da so ostale stvari toliko bolj pomembne. Meni osebno sam vzpon ogromno pomeni in mi je bil super in se mi zdi da sva ga tudi izjemno suvereno izvedli. Zdej kaj si pa drugi o njem mislijo, bom pa rekla, da je njihov problem.¹⁸⁴

Spantik in Gašerbrum I

Leta 2012 sta se Irena in Mojca odpravili v Karakorum s ciljem vzpona na Gašerbrum I (8068 m), seveda v alpskem slogu, za aklimatizacijski vzpon pa so si izbrali sedemtisočak Spantik (7027 m).¹⁸⁵ Za vzpon na tehnično nezahteven Spantik se jima je pridružil Tomaž Goslar. Vzpon je potekal po pričakovanjih brez težav in 22. junija so vsi trije uspešno dosegli vrh. Irena in Mojca sta se nato predstavili pod Gašerbrum I. Odločili sta se za normalno smer po Japonskem ozebniku na severni strani gore. Povzpeli sta se do drugega tabora (6400 m), vendar sta morali zaradi poslabšanja vremena sestopiti. Še enkrat jima je uspelo priti do T2 in enkrat do T1. Ker je še vedno snežilo in jima je zmanjkalo časa, sta se morali vrniti domov.¹⁸⁶ Vreme je bilo sicer za poletni čas nenavadno slabo in posledično nobena od odprav ni uspela stopiti na vrh Gašerbruma I.¹⁸⁷

183 Primerov je veliko, omenimo lahko na primer japonsko žensko odpravo na Manaslu leta 1974, članice katere so leta 1974 kot prve ženske na svetu stale na osemtisočaku. Odprava je bila organizirana »vojaško« in je imela veliko nosačev, smer je bila opremljena s stotinami metrov pritrjenih vrvi in z utrjenimi višinskimi tabori, uporabljale so dodatni kisik. Štěrbová, *Prve ženske na osemtisočakah*, 33–35.

184 Irena Mrak, Mojca Švajger in Viki Grošelj, intervju. Ljubljana: RTV SLO, 21.9.2011. <https://365.rtvsl.si/arhiv/intervju-radio/116541672> (dostop: februar 2022). 41 min.

185 Alpinistična odprava Karakorum 2012 – sporočila. <https://www.pzs.si/novice.php?pid=7110> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2012).

186 »Alpinistična odprava Karakorum: Gašerbrum I in Spantik 2012, poročilo.« Planinska zveza Slovenije. <https://www.pzs.si/novice.php?pid=7293> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2012) in Alpinistična odprava Karakorum 2012 – sporočila.

187 The Himalayan Database.

Makalu

V zdaj že stalni zasedbi so se Irena, Mojca in Tomaž Goslar v septembru 2014 odpravili pod osemtisočak Makalu. Za cilj so si postavili priplezati na vrh gore čez jugovzhodni greben.¹⁸⁸ Po opravljeni aklimatizaciji so začeli opremljati goro ter na njej postavili dva višinska tabora. Ko so v začetku oktobra želeli postaviti tretji višinski tabor, jim je namen preprečilo slabo vreme, zaradi česar so morali teden dni počakati v bazi. Ker se je moral Tomaž vrniti domov, sta se Irena in Mojca odločili za vnovičen poskus pristopa v sodelovanju s člani dveh odprav, ki sta sočasno bivali v baznem taboru. Vendar so kmalu tudi slednji obupali nad mrazom in slabimi snežnimi razmerami. Irena in Mojca sta se povzpeli še do drugega tabora in skušali prodreti naprej proti mestu za tretji tabor, vendar sta zaradi slabih razmer in mraza tudi sami obupali. Vrnili sta se v bazo in se pripravljali na odhod.¹⁸⁹

Dan pred povratkom, 23. oktobra 2014, je *»Irena zbolela s simptomi težkega dihanja in postopno izgubo vida. Zdravstveno stanje se hitro slabšalo do motnje zavesti, ki je nastopila že v nekaj urah.«*¹⁹⁰ Sreča v nesreči je bila, da je bilo tisti dan lepo vreme, kar je omogočilo prilet helikopterja. Irena je bila prepeljana najprej v bolnišnico v Lukli in nato v Karmandu. Irena se je en mesec zadrževala na višini nad 5800 metri, kar je za telo velik napor, poleg tega se je slabo prehranjevala. Nepalski zdravniki *»so zaključili, da naj bi šlo za višinski možganski edem, kar pa je ob dobri aklimatizaciji in spustu za 1400 m dan pred dogodkom malo verjetno. Druga možnost je, da so bile težave posledica presnovne motnje.«*¹⁹¹ Njeno preživetje se je označevalo za medicinski čudež in o njem je pisal tudi nepalski časopis *The Himalayan*.¹⁹² Zdravstveno stanje se ji je v naslednjih sedmih dneh never-

188 Makalu 2014. <https://www.ao-trzic.si/reportaze/makalu-2014/> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2014).

189 Prav tam.

190 Prav tam.

191 Prav tam.

192 »Čudežno preživetje.« <https://www.gore-ljudje.si/kategorije/novosti/cudezno-prezivetje-1> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2014).

jetno popravilo in je lahko zapustila bolnišnico.¹⁹³ Na vprašanje, ali jo je po izkušnji bližnje smrti zdaj strah gora in se tja ne bo več odpravljala, je odgovorila nikalno: »Gore so moje življenje, brez njih pač ni isto, zato se želim čim prej vrniti. Seveda bodo cilji v novem življenju najprej bolj nizki:–), tudi zato, ker sem še vedno le na okoli 50 % vida.«¹⁹⁴ Čez deset mesecev je že stala na šesttisočaku in to brez večjih težav.¹⁹⁵

Leta 2018 sta Irena in Mojca s Tomažem Goslarjem plezali v Pakistanskem Hindukušu na višini do 6500 metrov.¹⁹⁶ Zaradi posledic, ki so Ireni ostale od nesreče in preobremenjenosti z delom in prostovoljnim delom, se v zadnjih letih goram v alpinističnem smislu posveča manj.¹⁹⁷

Petra Vladimirov

Petra Vladimirov (1974–), danes vzgojiteljica v Vzgojnem zavodu Kranj, se zadnja leta bolj posveča teku kot goram. V alpinistično šolo se je vpisala z namenom poglobitve splošnega znanja za večjo varnost. Izpita za alpinistko ni nikoli naredila, ker kot pojasnjuje, ne potrebuje naziva alpinista, ampak znanje.¹⁹⁸

Nikoli ni plezala težkih tehničnih vzponov, je pa rada zahajala v hribe tudi na potovanjih v tujini; v Nepalju so jo očarale visoke gore in vzniknila je želja po vrnitvi.¹⁹⁹ Med trekingom v Nepalju leta 2001 se je vzpela do baznega tabora prve slovenske policijske himalajske odprave na Čo Oju, ki jo je vodil Viki Grošelj. Ko je člane odprave presenetila s prihodom v bazni tabor, so jo povabili, naj gre z njimi na goro. Prišla je do prvega višinskega tabora na višini 6400 metrov. Nato so jo začeli prepričevati, naj skupaj z njimi poskusi na vrh osemtisočaka. Priložnost je bila sicer odlična in danes

193 Prav tam.

194 Irena Mrak – alpinistka, ki ve, kaj pomeni biti med življenjem in smrtjo.

195 Dr. Irena Mrak: "Nič me ne odvrne od hribov!", 10 min.

196 Mrak, Irena. »Fifth Koksil glacier, Chapchingol sar and other peaks.« The American Alpine Club. <https://publications.americanalpineclub.org/articles/13201214768> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2019).

197 Dr. Irena Mrak: "Nič me ne odvrne od hribov!" 1 min.

198 Intervju s Petro Vladimirov. Intervju je 25. 8. 2021 opravila Julija Šuligoj, ki hrani tudi posnetek pogovora.

199 Prav tam.

pravi, da ji je vendarle malo žal, da je ni pograbila. Vendar se zaveda, da ni bila pripravljena za takšen podvig. Oblečena je bila za treking, pa še ta oblačila so bila »bolj za na Bled«, nikakor pa niso bila primerna za vzpon na osemtisočak.²⁰⁰ Na koncu je razum premagal trenutno navdušenje in Petra pravi, da »tako odštekana pa le nisem bila, da bi kar iz nule lezla na Čo Oju«.²⁰¹

Želja povzpeti se na visoko goro je ostala in leta 2003 se je pridružila t. i. prvi slovenski nealpinistični odpravi, ki je imela za cilj vzpon na Leninov vrh. Njena posebnost je bila, da so pri njej lahko sodelovali tudi neregistrirani alpinisti in gorniki. Člani odprave »so pod strokovnim svetovanjem in vodenjem slovenskih in ruskih gorskih vodnikov skušali doseči čim večjo nadmorsko višino oz. opraviti vzpone, ki jih sami ne bi zmogli«.²⁰² Na vrhu Leninovega vrha so od osemnajstih članov stali trije, med njimi tudi Petra Vladimirov.²⁰³ Petra poudarja, da se zaradi tega vzpona res ne počuti kot »neka huda alpinistka«, saj je vzpon na Leninov vrh tehnično nezahteven, kot sama pravi, »se kar sprehodiš gor«.²⁰⁴ Uspeh pripisuje tudi svojemu dobremu počutju na visoki višini, saj s tem ni nikoli imela večjih težav.²⁰⁵

Po vrnitvi v domovino se je Petra začela resneje ukvarjati s tekom in se udeleževati tekaških ultramaratonov. Zadnje čase jo mika, da bi poskusila s še kakšnim vzponom na visoke gore, vendar jo bolj od vzpona privlači smuka navzdol.²⁰⁶

Nina Kopčavar

UIAA²⁰⁷ organizira mednarodne mladinske alpinistične taborne, na katerih so pogosto prisotni tudi mladi slovenski perspektivni alpinisti. Namen

200 Prav tam.

201 Škrl, Helena. »Ko gore začutiš kot nekaj živega.« *Planinski vestnik* 121/3 (2021), 18.

202 »Slovinci uspešni na Pik Leninu.« *Planinski vestnik* 103/10 (2003), 53.

203 Prav tam.

204 Intervju s Petro Vladimirov.

205 Prav tam.

206 Prav tam.

207 Union Internationale des Associations d'Alpinisme, Mednarodna plezalna in alpinistična zveza.

tabora je pogosto prvo seznanjanje z velikimi višinami in spoznavanje organizacije himalajskih odprav. Leta 2005 se je tabora v Indiji z namenom vzpona na sedemtisočak Nun udeležilo pet slovenskih članov, med njimi tudi Nina Kopčavar.²⁰⁸ Nina je vrh dosegla 29. septembra 2005 in se s tem pridružila skupini Slovenk, ki so stale na sedemtisočaku.²⁰⁹

Po vrnitvi s te odprave se Nina ni udeležila nobene druge. »Ugotovila sem, da me takšno težaško delo (težki nahrbtniki, težave z višino) ne privlači oz. to ni nekaj v čemer uživam, ki bi mi prineslo več užitka od trpljenja.«²¹⁰ Danes se z alpinizmom ne ukvarja več, nehala je, ko so se ji rodili otroci. Naredila pa je izpit za planinsko vodnico in vodi eno- in večdnevne pohodne ture po hribih Slovenije in tujine v sklopu svoje potovalne turistične agencije Edlothia.²¹¹

Marjana Prezelj

Marjana Prezelj je druga izmed Slovenk, ki so se nad 7000 metrov povzpele v okviru mednarodnega tabora UIAA za perspektivne alpiniste. Leta 2007 je bila skupaj s še petimi slovenskimi člani del odprave s ciljem vzpona na Satopant (7075 metrov) po normalni smeri, ki poteka po severnem grebenu.²¹² Marjana se tako spominja poti na vrh:

1. septembra 2007 ob polnoči zapiska budilka. V trenutku smo vsi budni. Kuhamo čaj in pripravljamo nahrbtnike. Ko je ura 1.30 se odpravimo na dolgo pot proti vrhu. Še vedno sneži. Gazimo celo pot. Greben, ki ga prečimo je zelo strm, naša koncentracija na višku. Ob sončnem vzhodu dosežemo njegov zaključek. Zjasni se in daleč pred sabo zagledamo vrh Satopantha. Dihamo in gazimo, vmes začne ponovno snežiti, vendar vztrajamo in gazimo naprej. Ob 11. uri Urban,

208 »Poročilo: Nun 2005 – UIAA.« Gore-ljudje. <https://www.gore-ljudje.si/Kategorije/Novosti/porocilo-nun-2005-uiaa> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2005); »Nun 2005.« Alpinistični odsek Kranj. <https://www.aokranj.com/2005/12/05/nun-2005/> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2005).

209 Poročilo: Nun 2005 – UIAA

210 Intervju z Nino Kopčavar. Intervju je 8. 10. 2021 opravila Julija Šuligoj, ki hrani tudi posnetek pogovora.

211 Prav tam; »V gore z Nino Kopčavar«. Proalp. <https://www.proalp.si/v-gore-z-nino-kopcavar/> (dostop: februar 2022).

212 »Satopanth - 7075 m.« Najina obzorja. <http://najinaobzorja.blogspot.com/2010/01/satopanth-7075-m.html> (dostop: februar 2022).

Miha, Mitja, Ambrož in jaz dosežemo vrh 7075 m visokega Satopantha. Zaradi slabega vremena se le nahitro poslikamo in karseda hitro pričnemo sestopati nazaj proti T1. Nič veselja na vrhu, nobenega stiska roke, le pet zaskrbljenih a hkrati veselih obrazov, ki zrejo v dolino in v mislih že sestopajo preko grebena. Pot navzdol je zame zaradi utrujenosti še napornejša kot pot navzgor. Toda z ogromno volje in previdnosti smo ob 13.30 že v toplih spalnih vrečah v T1, kjer si kuhamo težko pričakovani čaj.²¹³

Simona Pogač

Simona Pogač iz Polzele se je s hribi sicer srečevala že v mladosti, šele v odraslem obdobju pa se je začela ukvarjati z alpinizmom in ima naziv alpinistična pripravnica.²¹⁴ Med letoma 2005 in 2007 je bila Simona udeležena na štirih odpravah, od katerih so bile tri uspešne: leta 2005 se je povzpela na Aconcagua (6961 m) in na Elbrus (5642 m), leta 2007 je dosegla vrh Denalija (6190 m), 2007 pa se je povzpela na Alpamayo (5947 m).²¹⁵

Šiša Pangma

Septembra 2005 je bila Simona skupaj s še sedmimi drugimi strankami iz ZDA in Avstralije na odpravi na svoj prvi osemtisočak, Šišo Pangmo v sklopu komercialne Ameriške odpravne agencije *Project Himalaya*. Simona je sicer zbolela že na začetku odprave, vendar je vztrajala. Med delovanjem na gori se ji je stanje izboljšalo, vendar vrha ni dosegla; prišla je do višine 7070 metrov. Čepprav se je »močno trudila, je ugotovila, da je tokrat dosegla svojo mejo in se vrnila v T1. Za našo princeso je bila to res škoda, vendar se nekateri bolje prilagajajo nadmorski višini kot drugi, ona pa je bila na začetku res bolna. Zase je postavila nov višinski rekord in nov višinski rekord spanja.«²¹⁶

213 Prav tam.

214 Horvat, Tina. »Z goro se ne smeš boriti.« *Jana*, 37/7 (2009), 14–15; Mušič, Irena. »Sem vzdržljiva, volje mi ne zmanjka (Simona Pogač).« *Planinski vestnik* 114/3 (2009), 52.

215 Samec, Uroš, ur. *Slovenski alpinizem 2004-2005*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2006, 145; Peternelj, Anja, ur. *Slovenski alpinizem 2007*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2008, 88; Lebar, Marija. »V Himalaji mak cveti madro.« *Savinjske novice*, 40/4 (2008), 11.

216 V poročilu odprave se Simona večkrat omenja kot princesa odprave, verjetno zato, ker je bila edina ženska udeleženka. »Shishapangma Autumn 2005 – Summits!« *Project Himalaya*. <https://project-himalaya.com/dispatches/2005/05-xixa-12.html> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2005).

Manaslu

»Želja vodje odprave Dragana Jačimovića iz Srbije, ki nas je povezal, je bila, da se na vrhu Manasluja zberemo predstavniki vseh bivših republik Jugoslavije. Povabil me je, da glede na moje predhodne izkušnje z visokimi gorami kot predstavnica Slovenije sodelujem v odpravi. Njegovo vabilo je bilo tako mikavno, da preprosto nisem mogla reči ne.«²¹⁷ In tako se je Simona leta 2008 udeležila komercialne vodene odprave na osemtisočak Manaslu, v organizaciji *Extreme Summit Team*. Odprava je leta 2008 imela za cilj osvojiti vrh gore po Japonski smeri v severovzhodni steni.²¹⁸

V jesenskem obdobju tistega leta je na Manasluju delovalo kar tristo petdeset plezalcev z vsega sveta, kar je bilo več, kot jih je doseglo vrh v dvainpetdesetih letih od prvega vzpona na vrh te gore.²¹⁹ Spletna stran *Extreme Summit Team* je 4. oktobra poročala, da je deset članov odprave, med njimi tudi Simona, osvojilo vrh.²²⁰ Od odprav, ki so bile tiste jeseni na gori, je bila odprava *Extreme Summit Team* zelo uspešna; vodja je poročal, da so bili z 80 % plezalci, ki so dosegli vrh, najuspešnejša skupina.²²¹ Za vzpon na vrh so uporabljali dodaten kisik, saj se zaradi slabega vremena niso mogli uspešno aklimatizirati.²²²

Simonina osvojitvev Manasluja je bila šele druga slovenska osvojitvev.²²³ Obenem je postala peta slovenska alpinistka z osvojenim osemtisočakom.²²⁴ Šlo je za komercialno odpravo, ki je zaradi na prvi pogled naspro-

217 Krstič – Planinc, Milena. »Manaslu je gora duše.« *Naš čas*, 44/42 (2008), 15.

218 Dragan Jačimović je ustanovitelj agencije *Extreme Summit Team* in prvi srbski alpinist na Everestu. The Himalayan Database.

219 Manaslu 8163 m, Himalaji 2008. <http://www.visokogorci.com/manaslu-8163-m-himalaji-2008/> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2010).

220 »Vseh deset članov odprave je bilo na vrhu in se zdaj vračajo proti C3. So skupaj, počasi plezajo in vsi se dobro počutijo.« Arhiva vesti 2008. <https://extremesummitteam.com/arhiva/?godina=2008> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2008).

221 »Od več odprav, ki so prišle na cilj, smo daleč najuspešnejši (80 %), 10 plezalcev na vrhu je bilo pravo presenečenje za vse.« Poročilo Simone Pogač. <https://www.gore-ljudje.si/kategorije/novosti/porocilo-simone-pogac> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2008).

222 Krstič – Planinc, »Manaslu je gora duše,« 15.

223 1984 ga je osvojil Viki Grošelj.

224 Pred njo Marija Frantar, Marija Štremfelj, Irena Mrak in Mojca Švajger.

tujočih si podatkov dvignila nekaj prahu med alpinistično javnostjo bivših jugoslovanskih republik. V zborniku *Slovinci v Himalaji od 1954 do 2013* je namreč navedeno, da so člani odprave dosegli le 8100 metrov,²²⁵ na kar se je odzval eden izmed članov odprave in trdil, da gre za neresnico, saj so člani dosegli vrh osemtisočaka.²²⁶ Kot se je izkazalo jeseni 2021 v bistvu ne gre toliko za razhajanje podatkov, temveč za različno dožemanje vrha Manasluja. Fotografije stranskega profila gore posnete z dronom so namreč jasno pokazale, da se je večina alpinistov ustavila na koncu pritrjenih vrvi ter da se od tam da priti še višje. To pomeni, da so imele številne odprave predvrh zmotno za vrh.²²⁷ Odprava, v kateri je sodelovala Simona, je verjetno dosegla predvrh, do kamor se povzpne večina odprav. Na situacijo se člani odprave uradno niso odzvali.

Everest

Simona se je leta 2009 pridružila še komercialni odpravi v organizaciji agencije *Extreme Summit Team* pod vodstvom Dragana Jačimovića. »Zan sem se odločila že kar kmalu po prvi odpravi, a takrat to še ni bilo realno.

225 Škarja, Tone, ur. *Slovinci v Himalaji od 1954 do 2013*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2013, 32–33.

226 Udeleženec odprave, črnogorski alpinist Milan Radović, je pojasnil, da na fotografiji ne sedi na samem vrhu, kar naj bi bilo očitno, saj je na vrhu gore majhen prostor in fotograf ne more slikati alpinista drugače kot zelo od blizu. Poleg tega naj na vrhu ne bi mogel sedeti zaradi močnega vetra, ki bi ga lahko odpihnil. V prid alpinistov, ki trdijo, da so vrh dosegli, govorijo potrdila nepalske vlade ter film, narejen na podlagi posnetkov člana odprave Aleksandra Rašina. Poleg tega naj PZ Črne gore od uspeha odprave ne bi imela nobenih koristi, saj je bila odprava odvisna od finančne podpore sponzorjev, ki si jih je sama pridobila, in ne od državnega proračuna. Milan Radović je za časnik izjavil tudi, da naj bi PZS proti Simoni Pogač, ki je očitno priskrbela podatke za zbornik in imela od tega koristi, začela uradni postopek. O slednjem v virih sicer ni zaslediti ničesar.

»Manaslu Himalaji 2008 / Manaslu Himalayas 2008.« Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=bsYl-VeCPN1s> (dostop: februar 2022); »Ko se stvarno popeo na himalajski vrh od 8.163m?« Vijesti. <https://www.vijesti.me/vijesti/3551/ko-se-stvarno-popeo-na-himalajski-vrh-od-8-163m> (dostop: februar 2022, zadnjič dopoljeno 2018).

227 Sprožena je bila žolčna debata na družbenih omrežjih. Fotografije so bile namreč dokaz, da mnogi alpinisti sploh niso stali na vrhu tega osemtisočaka, pač pa le na predvrhu. To je potrdil tudi HDB: v poletni sezoni ni nihče stal na glavnem vrhu od spomladi 2012, v jesenski sezoni pa ne od leta 1976; »Himalayan Database: This Was the First Manaslu Summit Since 2012.« Explorers Web. <https://explorersweb.com/himalayan-database-this-was-the-first-manaslu-summit-since-2012/> (dostop: februar 2022, zadnjič dopoljeno 2021).

Bila bi ena od tistih, ki ostanejo tam gor. Manaslu je bil nekakšen test, in če se tam ne bi izkazala, vsekakor ne bi šla.»²²⁸

Odhod na goro so morali zaradi poslabšanja vremena večkrat prestaviti. Močan veter jim je preprečil vzpon do drugega tabora. Prisiljeni so se bili vrniti v bazni tabor, s čimer je bila odprava tudi končana, vremenski obeti niso bili dobri in priložnost za vzpon na vrh v lepem vremenu je bila zamujena, četudi bi podaljšali trajanje odprave.²²⁹

Simona je po vrnitvi takole komentirala neuspeh: »V prvi fazi je bilo to veliko razočaranje. Ne zaradi tega, ker nisem prišla na vrh, ampak ker nisem imela prave priložnosti, da bi se izkazala ali preizkusila, ali sem dovolj pripravljena za višino nad 8100 metrov, kolikor je moja najvišja dosežena višina, in na tehnično težak zadnji greben do vrha.»²³⁰

Do leta 2009 je na vrhu najvišje gore sveta stalo petnajst Slovencev in ena Slovenka. Po uspešnem vzponu Marije Štremfelj na vrh in do poskusa Simone Pogač ni poskušala stopiti na vrh nobena druga Slovenka.²³¹

Tudi tokrat Simona Pogač ni ušla medijski pozornosti. Simonin poskus vzpona je bil obelodanjen v več časnikih (npr. *Savinjske novice*, *Naš čas*) in izpostavljen kot drugi slovenski ženski poskus vzpona na Everest.²³² Odprle so se še vedno aktualne polemike o komercializaciji alpinizma in vzponov na Everest. Poleg tega je prejela finančno pomoč pri PZS, kar je sprožilo kritike, saj je šlo za poskus vzpona v okviru komercialne odprave.²³³ Kot

228 Horvat, »Z goro se ne smeš boriti,« 15.

229 »Loše vrijeme sprijecilo uspon mednarodne ekspedicije.« Klix. <https://www.klix.ba/lifestyle/putovanja/lose-vrijeme-sprijecilo-uspon-medjunarodne-ekspedicije/090527116> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2009).

230 »Simona Pogač o svoji poti na Mount Everest: Zavedaš se, da bi truplo na gori lahko bilo tvoje.« Dnevnik. <https://www.dnevnik.si/1042273450> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2009).

231 Škarja, *Slovinci v Himalaji od 1954 do 2013*, 34.

232 »Simona Pogač in Everest: Aklimatizacija še ni končana.« *Savinjske novice*, 41/20 (2009), 21 in »Na Everest gre.« *Naš čas*, 45/12 (2009), 13.

233 »Nekaj slik z Everesta in replika.« <http://tomazjakofcic.com/2009/05/31/nekaj-slik-in-replika/> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2009); »Spomin in volja.« <https://www.gore-ljudje.si/Kategorije/Novosti/obvestila-22009> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2009).

poudarja Tone Škarja, je pri odločitvi za finančno podporo prevladalo dejstvo, da je KOTG želela kar najbolje obelodaniti trideseto obletnico prvega slovenskega vzpona na Everest.²³⁴ Poraja se vprašanje, ali bi Simona prejela finančno podporo, če bi zanjo zaprosila leto prej ali pozneje, in bi sploh imela možnost poskusa vzpona na Everest.

ZAKLJUČEK

V obdobju petdesetih let (1967–2017) je bilo devetinšestdeset odprav, ki so imele za cilj vrh višji od 7000 m, na katerih so bile udeležene Slovenske alpinistke. Od devetindvajsetih je uspelo devetnajstim, skupno so osvojile osemindvajset vrhov. Te alpinistke težko enoplastno primerjamo. Nekatere so se udeležile mednarodnih izmenjav, druge slovenskih ali tujih odprav, spet tretje komercialnih. Tudi njihovi statusi so različni: od profesionalnih alpinistk do alpinističnih pripravnic in pa takih, ki sploh niso alpinistke.

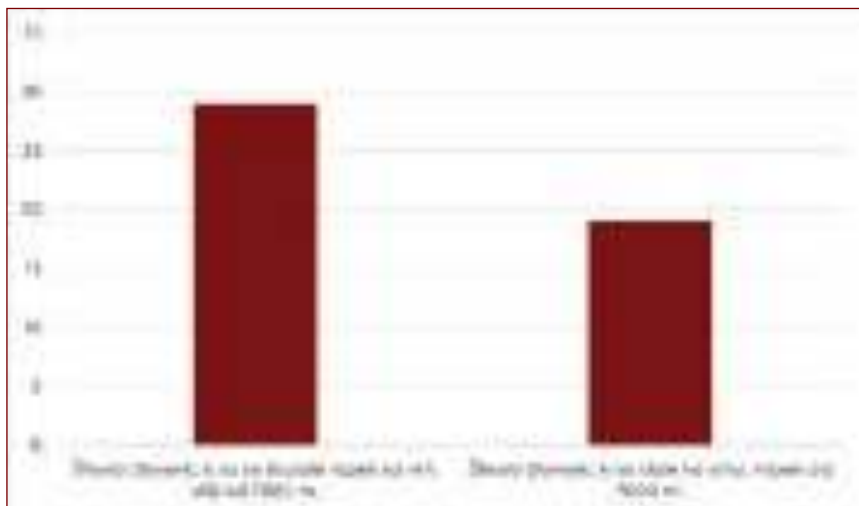
Naredimo hitro primerjavo: Simona Pogač je osvojila osemtisočak Manaslu, sicer redek cilj za slovenske alpiniste, v okviru komercialne odprave. Težko je primerjati ta vzpon z vzponom Marije Frantar na Nanga Parbat. Poudariti je treba, da gre seveda za popolnoma drugačni situaciji in časovni obdobji. Marija se je na Nanga Parbat povzpela leta 1990, Simona pa na Manaslu leta 2008. Razlika osemnajstih let pomeni komercializacijo alpinizma in več možnosti za udeležbo na odpravi. Poleg tega je bila Marija visoko motivirana za osvajanje vrhov po prvenstvenih težkih smereh, kot prva ženska ipd. Simonin vzgib je bilo novo doživetje. Prav tako se ponuja očitna primerjava, koliko je uspeh kateri pomenil. Simona je že pred odhodom na odpravo poudarjala, da ne bo šla preko meja svojih zmožnosti, da za osvojeni vrh ni pripravljena tvegati in da jo doma čaka življenje z obveznostmi. Marija pa je svoje življenje podredila ukvarjanju z alpinizmom, bila je pripravljena tvegati in posledično tudi dočakala svoj prezgodnji grob na Kangčendzengi leta 1991. Sploh ta osemtisočak je bil v tekmi za osvojitvev izrednega pomena, saj na njegov vrh še ni stopila ženska noga.

234 Spomin in volja.

Ponuja se tudi primerjava po težavnosti vzpona: prvenstvena smer na Trisul I in vzpon na splošno oblegani Leninov vrh. Primerjava vzpona na lahek sedemtisočak (v smislu tehnično nezahtevne poti na vrh) in prvenstvene smeri na tehnično zahteven vrh je na prvi pogled nesmiselna in skorajda nemogoča. V članku so tako navedeni vsi poskusi vzponov na vrh, višji od 7000 metrov, saj gre vseeno za pomemben uspeh, ki ni skupen večinskemu prebivalstvu in bi moral biti obelodanjen. V zadnjih desetletjih se težnje v alpinizmu nagibajo k izbiri manj znanih in težje dostopnih gora, zato sedem- in osemtisočaki, opisani v članku, niso več primarni cilj oziroma sploh niso cilj slovenskih alpinistov ali alpinistk.

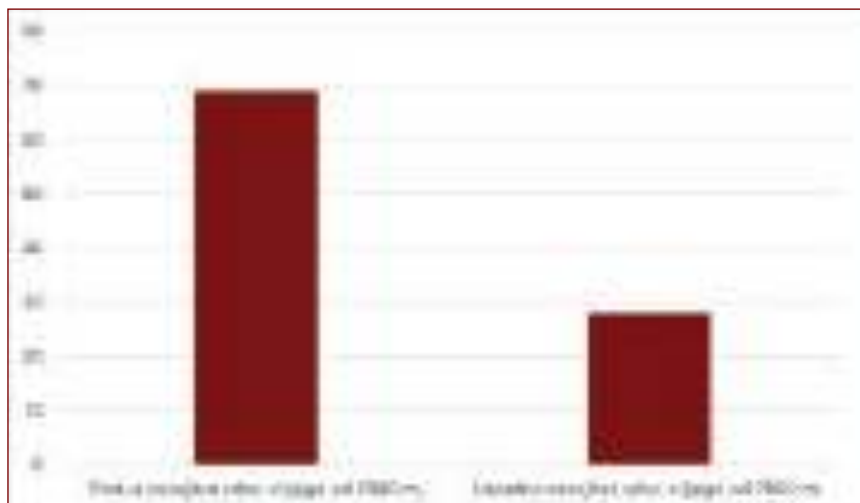
PRILOGE

Priloga 1 (naslednja stran):
Tabela Slovenk, ki so se povzpele nad 7000 m



Priloga 2:

Diagram, ki primerjalno prikazuje število Slovenk, ki so se skušale vzpeti na vrh, višji od 7000 m, in tistimi, ki jim je to uspelo. Od devetindvajsetih je uspelo devetnajstim.



Priloga 3: Število poskusov Slovenk osvojitve vrha, višjega od 7000 m, .
Od devetinšestdesetih poskusov je bilo uspešnih osemindvajset.

| Alpinistka | Vrh | Višina | Datum | Dosežek/komentar |
|--|-----------------------|--------|-------------|--|
| Barbka Lipovšek – Ščetinin | Leninov vrh | 7134 m | 14. 8. 1967 | Prva Slovenka na sedemtisočaku. |
| Slava Mrežar (Suhač) | Zahodni vrh Nošaka | 7250 m | 17. 8. 1977 | Nov jugoslovanski ženski višinski rekord. |
| Marija Frantar, Lidija Honzak, Irena Komprej, Irena Markuš, Lidija Paikiher, Marija Štremfelj | Vrh komunizma | 7495 m | 1. 8. 1982 | Prvi jugoslovanski vzpon na vrh po Borodkinovem stebru. Nov jugoslovanski ženski višinski rekord. Prva ženska ekipa na Vrhu komunizma. Prva ne sovjetska ekipa na vrhu sovjetskega sedemtisočaka. |
| Marija Štremfelj | Broad peak | 8051 m | 29. 7. 1986 | Prva Jugoslovanka nad 8000 m, prva Slovenka na osemtisočaku. |
| Vlasta Kunaver | Trisul I. | 7021 m | 30. 5. 1987 | Svetovni jadralno padalski ženski višinski rekord v višini vzleta. Prvenstvena slovenska osvojitve Trisula I. |
| Marija Frantar | Nanga Parbat | 8126 m | 31. 7. 1990 | Četrtri vzpon na vrh po Schellovi smeri in prvi ženski. Nov jugoslovanski ženski višinski rekord. Druga Slovenka in Jugoslovanka na vrhu osemtisočaka. Osmo ženska na vrhu Nanga Parbat. Enajsti osvojeni slovenski osemtisočak. |
| Breda Činč Juhant | Vrh Korženevske | 7105 m | 25. 7. 1990 | Prva Slovenka na Vrhu Korženevske. |

| Alpinistka | Vrh | Višina | Datum | Dosežek/komentar |
|---|-----------------|--------|-------------|--|
| Mira Zorič, Katarina Trontelj, Marjeta Leva | Vrh Korženevske | 7105 m | 7. 8. 1990 | |
| Marija Štremfelj | Everest | 8848 m | 7. 10. 1990 | Prva in do danes edina Slovenka na Everestu. Z možem Andrejem prvi zakonski par na Everestu. |
| Marija Štremfelj | Čo Oju | 8188 m | 28. 9. 1995 | Postane Slovenka z največ osvojenimi osemtisočaki. Rekord še danes ni presežen. |
| Irena Mrak | Nošak | 7492 m | 2. 8. 2003 | |
| Petra Vladimirov | Leninov vrh | 7134 m | julij 2003 | |
| Irena Mrak | Gašerbrum II | 8034 m | 27. 7. 2004 | Tretja Slovenka na osemtisočaku. |
| Marija Štremfelj | Daulagiri I | 8167 m | 14. 5. 2004 | Do danes njen zadnji osvojeni osemtisočak. |
| Nina Kopčavar | Nun | 7135 m | 30. 9. 2005 | |
| Marjana Prezelj | Satopanth | 7075 m | 1. 9. 2007 | |
| Simona Pogač | Manaslu | 8163 m | 4. 10. 2008 | Peta Slovenka na osemtisočaku. Druga slovenska osvojitelj Manasluja. |
| Irena Mrak, Mojca Švajger | Muztagata | 7509 m | 14. 8. 2009 | Aklimatizacijski vzpon za načrtovan vzpon na Rakapoši. |
| Irena Mrak, Mojca Švajger | Spantik | 7027 m | 22. 6. 2012 | Aklimatizacijski vzpon za načrtovan vzpon na Gašerbrum I. |

VIRI IN LITERATURA

Intervjuji

Intervju z Alenko Jamnik. Intervju je 24. 8. 2021 opravila Julija Šuligoj, ki hrani tudi posnetek pogovora.

Intervju s Petro Vladimirov. Intervju je 25. 8. 2021 opravila Julija Šuligoj, ki hrani tudi posnetek pogovora.

Intervju s Špelo Hleb. Intervju je 28. 8. 2021 opravila Julija Šuligoj, ki hrani tudi posnetek pogovora.

Intervju z Marjeto Leva. Intervju je 3. 9. 2021 opravila Julija Šuligoj, ki hrani tudi posnetek pogovora.

Intervju z Marjano Šah. Intervju je 7.9.2021 opravila Julija Šuligoj, ki hrani tudi posnetek pogovora.

Intervju z Lidijo Honzak. Intervju je 4.10.2021 opravila Julija Šuligoj, ki hrani tudi posnetek pogovora.

Intervju z Nino Kopčavar. Intervju je 8. 10. 2021 opravila Julija Šuligoj, ki hrani tudi posnetek pogovora.

Intervju z Vlasto Kunaver. Intervju je 26.10.2021 opravila Julija Šuligoj, ki hrani tudi posnetek pogovora.

Časopisni viri

»Alpinisti že na poti.« *Delo*, 23. avgust 1997, 10.

»Alpinistke v Pamir.« *Delo*, 17. maj 1982, 14.

»Deset kilogramov za Nanga Parbat.« *Gorenjski glas* 43/71 (1990), 10.

»Deset vzponov naše odprave v Pamirju.« *Delo*, 20. avgust 1979, 14.

»Dobre novice iz Himalaje.« *Delo*, 28. november 1994, 18.

»Gora ne dovoljuje misli na dom.« *Gorenjski glas*, 43/87 (1990), 10.

»Kvalitete in kvantitete.« *Delo*, 27. januar 1977, 14.

»Mariborčani napredujejo.« *Delo*, 17. oktober 1994, 16.

»Marija Štrefelj »najvišja« Jugoslovanka.« *Gorenjski glas* 39/62 (1986), 1.

»Mednarodna alpiniada na Pik Lenin.« *Planinski vestnik* 68/6 (1968): 291.

- »Mogočne stene svete gore – izziv celjskim alpinistom.« *Novi tednik*, 19. maj 1983, 12–13.
- »Na Everest gre.« *Naš čas*, 45/12 (2009), 13.
- »Na razstavi »Korajža je ženskega spola« tudi Mira Zorič.« *Informator* 8/5 (2018), 14.
- »Simona Pogač in Everest: Aklimatizacija še ni končana.« *Savinjske novice*, 41/20 (2009), 21.
- »Slovenci uspešni na Pik Leninu.« *Planinski vestnik* 103/10 (2003): 53.
- »Slovenska ženska odprava na Piku Komunizma.« *Delo*, 10. avgust 1982, 12.
- »Štirje na Gašerbrumu II.« *Delo*, 8. avgust 2004, 15.
- »Vrnitev iz Pamirja.« *Delo*, 20. avgust 1990, 13.
- Bešlin, Zoran. »Potek ekspedicije.« *Planinski vestnik* 78/3 (1978), 155–157.
- Božič, R. »Vabljliva lepota gora: alpinistka Irena Mrak.« *Ognjišče* 1 (2004), 60–61.
- Česen, Tomo. »Četverica na Nanga Parbat.« *Delo*, 19. junij 1989, 14.
- Česen, Tomo. »Marija Frantar druga naša alpinistka nad 8000 metri.« *Delo*, 27. avgust 1990, 13.
- Česen, Tomo. »Na Daulagiriju in Južni Anapurni že postavili tabor I.« *Delo*, 12. maj 1986, 14.
- Česen, Tomo. »Na Nanga Parbatu nevarnost serakov.« *Delo*, 10. julij 1989, 13.
- Česen, Tomo. »Polet s padalom s Trisula nov tovrstni ženski rekord.« *Delo*, 22. junij 1987, 14.
- Česen, Tomo. »Slovenska odprava v Karakorum se je vrnila domov z novim popolnim uspehom.« *Delo*, 1. september 1986, 13.
- Česen, Tomo. »V Himalajo prvič odhaja naša ženska alpinistična odprava.« *Delo*, 24. marec 1986, 14.
- Erman, Urša. »Ženski nasmeh v objemu gora. Petindvajset let od nesreče Marije Frantar.« *Planinski vestnik* 116/12 (2016), 48–51.
- Erman, Urša. »Ženski nasmeh v objemu gora. Petindvajset let od nesreče Marije Frantar.« *Planinski vestnik* 116/12 (2016), 48–51.
- Ferarič, Matjaž. »Visoke želje in globoki spomini.« *Planinski vestnik* 90/11 (1990): 474–476.
- Frantar, Marička. »Ženska odprava Pamir 82.« *Alpinistični razgledi* 15 (1982): 32–36.
- Frantar, Marija. »Boj na JZ grebenu J. Anapurne.« *Planinski vestnik* 86/8 (1986), 344–351.

- Frantar, Marija. »Del mene na gori, cela gora v meni.« *Planinski vestnik* 90/11 (1990), 469–474.
- Grošelj, Viki. »Anapurna – Boginja žetve.« *Delo*, 28. december 2013, 24–25.
- Grošelj, Viki. »Cilj smo v celoti dosegli.« *Planinski vestnik* 86/10 (1986): 438–439.
- Grošelj, Viki. »Pet zakladnic velikega snega. Kangčendzenga, tretja najvišja gora sveta.« *Delo*, 30. april 2010, 34–35.
- Honzak, Lidija. »Sedem planink na sedemtisočaku.« *Planinski vestnik* 112/10 (2012), 54–55.
- Horvat, Tina. »Poglarar nomadov jo je hotel kupiti.« *Slovenske novice*, 12. april 2021, 6.
- Horvat, Tina. »Z goro se ne smeš boriti.« *Jana*, 37/7 (2009), 14–15.
- Humer, D. »Marija Štremfelj: »Plezali smo počasi, brez dodatnega kisika.«« *Gorenjski glas* 34/100 (1986), 17.
- Jakofčič, Tomaž. »Uspeh na Daulagiriju zasenčila nesreča Jožeta Šepiča.« *Planinski vestnik* 109/7–8 (2004): 84.
- Jamnik, Alenka. »Divja Anapurna I. se ni dala.« *Planinski vestnik* 92/2 (1992): 61–64.
- Karničar, Luka. »Izkušnje Nanga Parbata '89.« *Planinski vestnik* 89/9 (1989): 373–375.
- Knez, Franček. »Nov korak v ženskem alpinizmu.« *Planinski vestnik* 86/8 (1986), 339.
- Komel, Evgen. »Tokrat na Hindukush.« *Javna tribuna*, marec 1977, 9.
- Krstič – Planinc, Milena. »Manaslu je gora duše.« *Naš čas*, 44/42 (2008), 15.
- Lebar, Marija. »V Himalaji mak cveti modro.« *Savinjske novice*, 40/4 (2008), 11.
- Mahkota, Ante. »Pamirski dnevnik (II.) Štotnija na 7000 m.« *Delo*, 19. avgust 1967, 5.
- Mrak, Irena, Iztok Tomazin. »Magičnih 8000 m.« *Planinski vestnik* 109/10 (2004): 56–60.
- Mrak, Irena. »Gola gora ponovno.« *Planinski vestnik* 116/11 (2011): 52–54.
- Mrak, Irena. »Na obisku pri očetu ledenih gora.« *Nedeljski*, 2. februar 2010, 21.
- Mrak, Irena. »S čajem poplačan napor.« *Nedeljski*, 9. februar 2010, 21.
- Mrak, Irena. »Večno iskanje miru.« *Nedeljski*, 23. februar 2010, 21.
- Mrežar, Slava. »7000 m in še malo več.« *Planinski vestnik* 78/3 (1978), 146–148.
- Mrežar–Suhač, Slava. »Obisk v znamenju tur – Navezale nove stike.« *Delo*, 30. julij 1979, 14.
- Mušič, Irena. »Sem vzdržljiva, volje mi ne zmanjka (Simona Pogač).« *Planinski vestnik* 114/3 (2009): 52–56.

- Ogrinec, Dejan. »Sporne junakinje Himalaje.« *Jana*, 37/9 (2011), 24–25.
- Pate, Mateja. »Če nekaj moraš početi, neha biti fajn.« *Planinski vestnik* 112/10 (2007): 52–56.
- Pate, Mateja. »Slovenke na vrhovih, višjih od 7000 metrov.« *Planinski vestnik* 103/12 (2003): 4–20.
- Peternel, Miha. »Najuspešnejši alpinisti.« *Delo*, 27. december 1994, 18.
- Peternelj, Anja, ur. *Slovenski alpinizem 2008*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2010.
- Petkovšek, Darinka. »Barbka Lipovšek-Ščetinin.« *Planinski vestnik* 75/8 (1975): 453–455.
- Raztresen, Marjan. »Nanga Parbat (8125 m) je sprejel našo alpinistko. Druga Slovenka na osemtisočaku.« *Planinski vestnik* 90/10 (1990), 420–424.
- Raztresen, Marjan. »Prva Slovenka na Mount Everestu.« *Planinski vestnik* 90/12 (1990): 513–519.
- Savenc, Franci. »Aco Pepevnik na Čo Oju. Odprava Impol se vrača.« *Delo*, 3. maj 1995, 18.
- Savenc, Franci. »Deset jih je bilo na Čo Oju.« *Delo*, 2. oktober 1995, 19.
- Savenc, Franci. »Slovenska odprava Kanč 91 ima več zahtevnih ciljev.« *Delo*, 11. marec 1991, 14.
- Savenc, Franci. »V selekcijo izbranih 9 alpinistk.« *Delo*, 14. december 1981, 14.
- Škarja, Tone in Marko Prezelj. »Slovene Kangchenjunga Expedition.« *The American Alpine Journal* 34/66 (1992): 1–10.)
- Škarja, Tone. »Naredile največ kar je bilo mogoče.« *Planinski vestnik* 86/7 (1986), 292.
- Škrl, Helena. »Ko gore začutiš kot nekaj živega.« *Planinski vestnik* 121/3 (2021): 16–20.
- Slana, Niko. »Karakorum 86: izredno uspešna in bržkone najcenejša odprava.« *Delo*, 28. avgust 1986, 11.
- Šrot, Srečko. »Himalajski dnevnik.« *Novi tednik*, 8. december 1983, 13.
- Štremfelj, Andrej. »Nevarne grozljne snežene gore.« *Planinski vestnik* 95/12 (1995): 525–529.
- Strmšek, Boris. »Annapurna III 94.« *Alpinistični razgledi* 50 (1995): 120–124.
- Stružnik, Lado. »Odprava Alpe Jadran na Everest pripravlja odhod v Himalajo.« *Delo*, 9. julij 1990, 13.
- Stružnik, Lado. »V navezi z možem na najvišjo goro.« *Delo*, 13. avgust, 13.

Volkar Trobevšek, Mojca. »Nikoli nisem nehala plezati.« *Planinski vestnik* 113/11 (2013): 46–48.

Elektronski viri

»Čudežno preživetje.« <https://www.gore-ljudje.si/kategorije/novosti/cudezno-prezivetje-1> (Dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2014).

»Alpinistična odprava Karakorum 2012 – sporočila.« *Planinska zveza Slovenije*. <https://www.pzs.si/novice.php?pid=7110> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2012).

»Alpinistična odprava Karakorum: Gašerbrum I in Spantik 2012, poročilo.« *Planinska zveza Slovenije*. <https://www.pzs.si/novice.php?pid=7293> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2012).

»Alpinistični klub Impol Slovenska Bistrica, zgodovina.« <https://alput.net/30/zgodovina> (dostop: februar 2022).

»Andrej in Marija.« *Gorsko vodništvo Štremfelj*. <https://www.stremfelj.si/andrej-in-marija/> (dostop: februar 2022.).

»Arhiva vesti 2008.« *Extreme Summit Team*. <https://extremesummitteam.com/arhiva/?godina=2008> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2008).

»Ascents – Nanga Parbat.« *8000ers*. <https://www.8000ers.com/cms/download.html?func=startdown&id=163> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2010).

»Ascents – Shisha Pangma.« *800ers*. <https://www.8000ers.com/cms/download.html?-func=startdown&id=164> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2019).

»Asia, Nepal, Gaurishankar, South summit.« *The American Alpine Club*. <http://publications.americanalpineclub.org/articles/12198424501/Asia-Nepal-Gaurishankar-South-Summit> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 1984).

»Bondid valley, Rustam Brakk (5,450M), Ali route.« *The American Alpine Club*. <http://publications.americanalpineclub.org/articles/13201212920/Bondid-Valley-Rustam-Brakk-5450m-Ali-Route> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2010).

»Brez kažipota nas boste težko našli.« *Delo*. <https://old.delo.si/sobotna/brez-kazipota-nas-boste-tezko-nasli.html> (dostop: januar 2022, zadnjič dopolnjeno avgust 2017).

»Broad Peak in K2 2007.« *Gore-ljudje*. <https://www.gore-ljudje.si/Kategorije/Novosti/broad-peak-in-k2-2007> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2007).

»Brzovavka je sporočala: Uspeh odprave na Pik Lenina.« *Gorenjski glas*. <https://www.gorenjskiglas.si/article/20170818/C/170819784/1002/brzovavka-je-sporocala--uspeh-odprave-na-pik-lenina> (dostop: januar 2022, zadnjič dopolnjeno avgust 2017).

»Četrto stoletja, odkar sta se Marija in Andrej Štremfelj zapisala v Guinnessovo knjigo rekordov.« *Siol*. <https://siol.net/sportal/sportal-plus/cetrto-stoletja-odkar-sta-se-marija>

-in-andrej-stremfelj-zapisala-v-guinnessovo-knjigo-rekordov-389137 (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2015).

»Daulaghiri 2004.« Planinska zveza Slovenije. <https://ka.pzs.si/odprava.php?pid=5> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2004).

»Fifth Koksil glacier, Chapchingol sar and other peaks.« The American Alpine Club. <https://publications.americanalpineclub.org/articles/13201214768> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2019).

»Goro ubijalko ukrotili z izjemno energijo.« MMC. <https://www.rtv slo.si/sport/preostali-sporti/goro-ubijalko-ukrotili-z-izjemno-energijo/266906> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2011).

»Grošelj: To je eden največjih ženskih plezalnih podvigov nasploh.« MMC. <https://www.rtv slo.si/sport/preostali-sporti/grošelj-to-je-eden-najvecjih-zenskih-plezalnih-podvigov-nasploh/265000> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2011).

»Himalaji se še ni odrekel.« Primorske novice. <https://www.primorske.si/2010/11/28/himalaji-se-se-ni-odrekel> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2017).

»Himalayan Database: This Was the First Manaslu Summit Since 2012.« Explorers Web. <https://explorersweb.com/himalayan-database-this-was-the-first-manaslu-summit-since-2012/> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2021).

»Irena Mrak – alpinistka, ki ve, kaj pomeni biti med življenjem in smrtjo.« <https://www.potnik.si/irena-mrak-alpinistka-ki-ve-kaj-pomeni-biti-med-zivljenjem-in-smrtjo/> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2015).

»Kako nepopisno lep je svet od zgoraj.« Slovenske novice. <https://old.slovenskenovice.si/lifestyle/zdravje/kako-nepopisno-lep-je-svet-od-zgoraj> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2012).

»Karakorum 2007 - 17.08.« Gore-ljudje. <https://www.gore-ljudje.si/Kategorije/Novosti/karakorum-2007-1708> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2007).

»Ko se stvarno popeo na himalajski vrh od 8.163m?« Vijesti. <https://www.vijesti.me/vijesti/3551/ko-se-stvarno-popeo-na-himalajski-vrh-od-8-163m> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2018).

»Korajža je ženskega spola.« <https://pm-korajza.nanostudio.eu/> (dostop: februar 2022).

»Kratek povzetek dogajanja na odpravi Broad Peak (8.047 m) 2007.« [https://alphut.net/528/kratek-povzetek-dogajanja-na-odpravi-broad-peak-\(8047-m\)--2007](https://alphut.net/528/kratek-povzetek-dogajanja-na-odpravi-broad-peak-(8047-m)--2007) (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2007).

»Južna Anapurna.« Gore-ljudje. <https://www.gore-ljudje.si/Kategorije/Novosti/juzna-anapurna> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2007).

- »Loše vrijeme spriječilo uspon međunarodne ekspedicije.« Klix. <https://www.klix.ba/life-style/putovanja/lose-vrijeme-sprijecilo-uspon-medjunarodne-ekspedicije/090527116> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2009).
- »Makalu 2014.« Alpinistični odsek Tržič. <https://www.ao-trzic.si/reportaze/makalu-2014/> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2014).
- »Manaslu 2003: Piotr Pustelnik International Team.« <https://www.k2news.com/2003/m03ppteam.htm> (dostop: februar 2022).
- »Manaslu 8163 m, Himalaji 2008.« Visokogorci Crne gore. <http://www.visokogorcicg.com/manaslu-8163-m-himalaji-2008/> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2010).
- »Marjeta Leva, slovenska alpinistka.« Termania. <https://www.termania.net/slovarji/slovensci-v-himalaji/8278464/marjeta-leva?query=marjeta+leva&SearchIn=All> (dostop: februar 2022).
- »Med plezanjem preživeli padec 150 metrov v globino.« 24 ur. <https://www.24ur.com/novice/slovenija/odlicen-uspeh-slovenki-skoraj-na-vrhu-nanga-parbata.html> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2011).
- »Nanizala je že 1800 vzponov.« Gore-ljudje. <https://www.gore-ljudje.si/Oglasi/nanizala-je-ze-1800-vzponov> (dostop: februar 2022).
- »Nekaj slik z Everesta in replika.« <http://tomazjakofcic.com/2009/05/31/nekaj-slik-in-replika/> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2009).
- »Nun 2005.« Alpinistični odsek Kranj. <https://www.aokranj.com/2005/12/05/nun-2005/> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2005).
- »Obstala sta pod robom stene.« Friko. <https://www.friko.si/alpinizem/obstala-sta-pod-robom-stene> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno maj 2016).
- »Odprava Diran 2006.« Gore-ljudje. <https://www.gore-ljudje.si/odprava-diran-2006> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2006).
- »Odprava Šiša Pangma 8027 m – poročilo.« Planinska zveza Slovenije. <https://www.pzs.si/novice.php?pid=5238> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2010).
- »Poročilo Simone Pogač.« Gore-ljudje. <https://www.gore-ljudje.si/kategorije/novosti/porocilo-simone-pogac> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2008).
- »Poročilo: Nun 2005 – UIAA.« Gore-ljudje. <https://www.gore-ljudje.si/Kategorije/Novosti/porocilo-nun-2005-uiaa> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2005).
- »Potegnili sta Slovensko smer na Nanga Parbatu.« Slovenske novice. <https://old.slovenskenovice.si/novice/slovenija/potegnili-sta-slovensko-smer-na-nanga-parbatu> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2011).

»Prva jugoslovanska ženska alpinistična odprava.« Friko. <https://www.friko.si/zgodovina-ostalo/prva-jugoslovanska-zenska-alpinisticna-odprava> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno julij 2017).

»Prvi objem zakoncev na strehi sveta.« Delo. <https://www.delo.si/magazin/svet-so-ljudje/prvi-objem-zakoncev-na-strehi-sveta/> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2020).

»Resnica o "Slovenski smeri"«.« Gore-ljudje. <https://www.gore-ljudje.si/Kategorije/Novosti/resnica-o-slovenski-smeri> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2011).

»Satopanth – 7075 m.« Najina obzorja. <http://najinaobzorja.blogspot.com/2010/01/satopanth-7075-m.html> (dostop: februar 2022).

»Shishapangma Autumn 2005 – Summits!« Project Himalaya. <https://project-himalaya.com/dispatches/2005/05-xixa-12.html> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2005).

»Simona Pogač o svoji poti na Mount Everest: Zavedaš se, da bi truplo na gori lahko bilo tvoje.« Dnevnik. <https://www.dnevnik.si/1042273450> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2009).

»Slovenska smer na deveti najvišji gori sveta.« Gore-ljudje. <https://www.gore-ljudje.si/Kategorije/Novosti/islovenska-smeri-na-deveti-najvisji-gori-sveta> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2011).

»SPDT – zgodovina.« <http://old.slosport.org/drustva/spdtf/zgodovina.html> (dostop: december 2021).

»Spomin in volja.« Gore-ljudje. <https://www.gore-ljudje.si/Kategorije/Novosti/obvestila-22009> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2009).

»Ta trmasta.« Gore-ljudje. <https://www.gore-ljudje.si/Kategorije/Novosti/ta-trmasta> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2004).

The Himalayan Database. <https://www.himalayandatabase.com/online.html> (dostop: december 2021)

»Traversing the Gasherbrums.« <https://sweclimber.wordpress.com/climbing/stories/reinhold-messner/rm-gaserbrum-traverse/> (dostop: februar 2022.)

»Tržičanki orjeta alpinistično ledino.« Delo. <https://old.delo.si/druzba/panorama/trzican-ki-orjeta-alpinisticno-ledino.html> (dostop: februar 2022, zadnjič dopolnjeno 2011).

»V gore z Nino Kopčavar.« Proalp. <https://www.proalp.si/v-gore-z-nino-kopcavar/> (dostop: februar 2022).

Multimedijski viri

»30 let od vzpona Marije Frantar na Nanga Parbat.« Doživetja narave. Radio Ognjišče, 31. julij 2020. https://avdio.ognjisce.si/oddaja/don_2020_07_31 (dostop: februar 2022).

»Dr. Irena Mrak: »Nič me ne odvrne od hribov!«« Kompas: USODA TV, 7. julij 2021. https://www.youtube.com/watch?v=nYQSO_V8wXE (dostop: februar 2022).

Matijevc, Vanja. »Film o alpinistični odpravi Trisul 1987.« Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=lp7qVOeGFUs> (dostop: februar 2022).

»Irena Mrak, Mojca Švajger in Viki Grošelj, intervju.« RTV SLO, 21.9.2011. <https://365.rtvsl.si/arhiv/intervju-radio/116541672> (dostop: februar 2022).

Redžepi, Goran. »Manaslu Himalaji 2008 / Manaslu Himalayas 2008.« Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=bsYlVeCPNIs> (dostop: februar 2022).

Slatenšek, Boštjan. »Tone, javi se!« RTV SLO. <https://365.rtvsl.si/arhiv/dokumentarni-por-tret/174410676> (dostop: februar 2022).

Literatura

Gafić, Muhamed. *Odiseja 7000*. Sarajevo: Vertikale, 1999.

Grošelj, Viki. *Gola gora: Nanga Parbat, 8125 m*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2012.

Grošelj, Viki. *V prostranstvih črnega granita: Karakorum ,86 – Broad Peak 8047 m, Gasherbrum II 8035 m*. Ljubljana: samozaložba, 1987.

Hawley, Elizabeth. *Seasonal Stories for the Nepalese Himalaya 1985–2014*. The Himalayan Database, 2014.

Kozorog, Edo, ur. »Tien Šan «85«: slovenska odprava v »Nebeške gore«. Ljubljana: 1985.

Mikša, Peter, Urban Golob. *Zgodovina slovenskega alpinizma*. Ljubljana: Friko, Mikša in partnerji, 2013.

Peternej, Anja, ur. *Slovenski alpinizem 2007*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2008.

Samec, Uroš, ur. *Slovenski alpinizem 2001–2003*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2006.

Samec, Uroš, ur. *Slovenski alpinizem 2004–2005*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2006.

Škarja, Tone, ur. *Slovenci v Himalaji od 1954 do 2013*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2013.

Štěrbová, Dina. *Prve ženske na osemtisočakah: hrepenenja in usoda*. Prevedla Ksenija Mravlja. Radovljica: Didakta, 2019.

Štremfelj, Andrej, Marija Štremfelj. *Objem na vrhu sveta*. Kranj: M. Štremfelj, 2020.

POVZETEK

Zgodovina slovenskega ženskega alpinizma nad 7000 m se začne z Barbko Lipovšek Ščetinin, ki se je leta 1967 kot prva Slovenka in Jugoslovanka uspešno povzpela na Leninov vrh. V obdobju pol stoletja, do leta 2017, se je na vrh, višji od 7000 m, skušalo povzpeti devetindvajset slovenskih alpinistk. Od tega je uspelo devetnajstim. Skupno so bile udeležene na devetinšestdesetih odpravah, ki so imele za cilj sedem ali osemtisočak, in se v sklopu teh povzpele na osemindvajset vrhov. V sedemdesetih letih se je na zahodni vrh Nošaka (7530 m) povzpela Slava Mrežar – Suhač, s čimer je podrla jugoslovanski ženski višinski rekord. V osemdesetih letih je slovenski ženski alpinizem doživel svoj razcvet. Prvi pomemben uspeh je bil vzpon na Pik Komunizma (7495 m), kamor se je sedem alpinistk povzpelo v obliki prve slovenske ženske alpinistične odprave. Leta 1986 je Marija Štremfelj osvojila prvi slovenski ženski osemtisočak, Broad Peak (8051 m). Vlasta Kunaver je po prvenstveni smeri osvojila vrh Trisula I. (7120 m) in z njega poletela z jadrlnim padalom. Leta 1990 je Marija Frantar dosegla uspeh svetovnega kova; postala je prva Slovenka in osma ženska na svetu, ki je stopila na vrh osemtisočaka (Nanga Parbat). Nekaj mesecev za njo je na najvišjem vrhu našega planeta stala Marija Štremfelj, s čimer je postala prva (in do danes edina) Slovenka s tem dosežkom. Breda Činč Juhant je kot prva Slovenka osvojila Pik Korženevske (7105 m), kmalu za njo pa so na njem stale še Mira Zorič, Katarina Trontelj in Marjeta Leva. Leta 1991 je Marija Frantar poskusila osvojiti svoj drugi osemtisočak Kangčendzeno, kjer pa je tragično preminula. Marija Štremfelj je leta 1995 osvojila Čo Oju (8188 m). S tem je postala Slovenka z največ osvojenimi osemtisočaki. To je rekord, ki ga drži še danes. Barbara Drnovšek je leta 2003 skušala osvojiti Manaslu (8163 m). Petra Vladimirov se je povzpela na Leninov vrh, Irena Mrak pa na Nošak (7492 m). Slednja je leta 2004 presegla magično mejo osem tisoč metrov in stala na vrhu osemtisočaka Gašerbrum II (8035 m). Istega leta je Marija Štremfelj stala na vrhu svojega četrtega in trenutno zadnjega osemtisočaka, Daulagirija (8167 m). To je bil tudi zadnji osvojeni osemtisočak za Slovenke do danes. Nina Kopčavar je osvojila Nun (7135 m), Marjana Prezelj pa Satopanth (7075 m). Irena Mrak, Mojca Švajger

in Mira Zorič so leta 2007 skušale osvojiti Broad Peak, vendar vrha niso dosegle; Irena in Mojca pa sta stali na njegovem predvrhu (8036 m). Simona Pogač je leta 2008 z osvojitvijo Manasluja postala peta Slovenka z osvojenim osemtisočakom. Irena Mrak in Mojca Švajger sta osvojili tudi Muztagato (7509 m). Večkrat sta oskušali osvojiti vrh osemtisočaka, žal neuspešno: leta 2010 Šišo Pangmo, 2011 Nanga Parbat, 2012 Gašerbrum I in 2014 Makalu. Čeprav vrha Nanga Parbat nista osvojili, pa sta dosegli izjemen uspeh: sami sta v alpinističnem slogu preplezali prvenstveno smer v Diamirski steni, ki je kombinacija Messnerjeve sestopne smeri (1978) in prvenstvenega vzpona.

V sedeminštiridesetletni zgodovini lahko tako naštejemo devetinšestdeset poskusov vzponov; od tega je bilo uspešnih osemindvajset. Nad 7000 m je do danes stalo devetnajst Slovenk.

UDK: 341.324(497.4Litija)"1941/1945"

Okupacijska meja med Nemčijo in Italijo na območju Litije

**Occupation border between Germany and Italy in the
Litija region**

Lea Meserko

169

IZVLEČEK

V članku so predstavljeni glavni izsledki magistrskega dela, nastalega pod mentorstvom izr. prof. dr. Bojana Balkovca. V prvem delu naloge sem se ukvarjala z okupacijsko mejo na območju Litije, v drugem pa sem se posvetila okupaciji na območju Gabrovke. Želela sem raziskati, kaj se je na tem območju dogajalo, ko so si slovensko ozemlje razdelili štirje okupatorji, kakšen je bil odnos okupatorjev do civilnega prebivalstva in kakšne posledice je prinesla okupacija. Litijsko območje je pripadlo nemškemu okupatorju, gabrovško pa italijanskemu, zato sem predstavila dogajanje tako pod enim kot drugim okupacijskim sistemom. V zadnjem delu pa sem se posvetila fizičnim ostankom okupacije in spominom domačinov, ki dajejo celotnemu dogajanju še dodatno globino.

Ključne besede

druga svetovna vojna, Litija, Gabrovka, narodnoosvobodilna vojna, okupacija, meja, partizani, Italija, Nemčija

ABSTRACT

The article presents the main results of the master's thesis created under the mentorship of dr. Bojan Balkovec. In the first part of the assignment, I wrote about occupation border in the Litija area, while in the second I focused on the occupation in the Gabrovka area. I wanted to research what happened in this area when the Slovenian territory was divided among four occupiers, what the attitude of the occupiers towards the civilian population was, and what consequences the occupation itself brought. The Litija area belonged to the German, and the Gabrovka area to the Italian occupier, so I presented the events under both occupation systems. In the final part, I wanted to present the physical remains and memories of the locals in the Gabrovka area, which represent the period of occupation in a different, more personal way.

Keywords

Second World War, Litija, Gabrovka, national liberation, occupation, border, partisans, Italy, Germany

UVOD

Članek zajema glavne ugotovitve magistrske naloge, ki je bila napisana pod mentorstvom izr. prof. dr. Bojana Balkovca. V nalogi, ki nosi isti naslov kot članek, sem se posvetila okupacijski meji na območju Litije.

V prvem delu so predstavljene splošne informacije o začetku vojne in okupaciji ter o dogajanju v Litiji in njeni okolici leta 1941 po nemški okupaciji. V drugem delu pa sem se posvetila pestremu dogajanju na območju Gabrovke. Slednja je namreč ležala v neposredni bližini okupacijske meje med Italijo in Nemčijo, zato je bila večkrat neposredno vpletena v vojno dogajanje. Ker je litijsko območje zasedel nemški, gabrovško pa italijanski okupator, sem tekom raziskovanja naredila tudi primerjavo med enim in drugim okupacijskim sistemom. V zadnjem delu pa sem se posvetila predvsem spominom o vojnem obdobju, ki so jih z mano delili sovaščani. Predvsem sem želela pridobiti informacije in zgodbe o vsakdanjem življenju v tistem času. Zanimalo me je, kakšni so bili odnosi okupatorja do domačinov, kakšne posledice je zanje imela okupacija, kako so morda sodelovali v samem narodnoosvobodilnem boju itd. Zanimale so me še morda neizrečene in nezapisane zgodbe, ki nam dajo popolnoma drug pogled na vojno.

Slovenci so bili v drugem letu vojne razdeljeni med štiri okupacijske sile, katerih načrti, kaj storiti s slovenskim narodom in ozemljem, so se razlikovali. Na eni strani je prišlo do družbenega in političnega razkola med Slovenci, ki se je večal tekom vojne, na drugi strani pa do še tesnejšega povezovanja slovenskega naroda, ki se je pokazalo v narodnoosvobodilni vojni. Kmalu se je začela na slovenskem ozemlju organizirati partizanska vojska, katere cilj je bil osvoboditi slovensko ozemlje in slovensko prebivalstvo. Vsi ti dogodki, ki so se zvrstili tekom druge svetovne vojne, še danes odzvanjajo med slovenskim prebivalstvom. Vsekakor gre za nekaj, česar ne moremo pozabiti ali postaviti na stran, o dogajanju pa nam še danes pričajo fizični ostanki, spomini in številčna obeležja, ki jih lahko najdemo na številnih mestih v Sloveniji.

ZAČETEK DRUGE SVETOVNE VOJNE

V 20. stoletju je evropski prostor pretresla vojna, ki je konkretno spremenila tako gospodarski in družbeni kot politični položaj ne le Evrope, ampak celotnega sveta. V vojno je bilo tekom let zajetih 61 držav in kar 96 odstotkov človeštva, boji pa so potekali v skupno 40 državah. Druga svetovna vojna je bistveno vplivala na kasnejši razvoj sveta, saj se je le-ta za naslednjih nekaj desetletij razdelil na dva ideološka, vojaška in gospodarska bloka.¹

Druga svetovna vojna je bila dolgo načrtovan projekt Adolfa Hitlerja in celotne Nemčije. Hitler je s svojimi pomočniki vojno podrobno načrtoval in se nanjo pripravljaj, saj je naposled do dneva in ure natančno napovedal, kdaj se bodo t. i. sovražnosti v Evropi pričele. Druga svetovna vojna se je uradno začela 1. septembra 1939, ko je Hitler izvedel napad na Poljsko, jo premagal in zasedel. Vojna je hitro eskalirala in pripeljala do tega, da je vojno stanje z neverjetno hitrostjo zajelo cel svet.²

Za nas je bolj bistveno dogajanje na Balkanu, kjer se je kot najmočnejša revizionistična sila kmalu pokazala Italija, ki je želela na tem območju zmanjšati geostrateški vpliv Francije in vzpostaviti svojo interesno sfero. To je želela predvsem s popolno podreditvijo Albanije ter posledično s pritiskom na Jugoslavijo in Grčijo. Leta 1934 so se zaradi teh nevarnosti Jugoslavija, Grčija, Romunija in Turčija povezale v še eno zavezništvo – Balkanski pakt, ki je bil oblikovan z namenom, da se ohrani geopolitični status quo.³

Še pred začetkom vojne je skušal Hitler balkanske države čim bolj povezati z Nemčijo. Z vzponom nacizma v Nemčiji je namreč Balkan počasi prehajal tudi v nemško interesno sfero, predvsem kot območje za izkoriščanje naravnih virov. V Jugoslaviji je v tistem času vladal režim, ki je bil precej naklonjen nacizmu, kar je pripeljalo do tega, da je Jugoslavija 25. marca 1941 pristopila k trojnemu paktu. Pristop k omenjenemu paktu je sprožil demonstracije, prišlo pa je tudi do vojaškega puča v Beogradu, ki

1 *Svetovna zgodovina, od začetkov do danes*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1981, 583.

2 Prav tam, 583–585.

3 Ajlec, Kornelija, Božo Repe. *Razkosana Slovenija: Okupacijske meje med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2021, 49.

ga je ob pomoči britanske obveščevalne službe izvedla skupina častnikov. Oblikovala se je nova vlada, ki je v javni sferi zagotavljala, da pakt ostane v veljavi, istočasno pa so v tajnosti potekala pogajanja z Veliko Britanijo.⁴ Ker je v Jugoslaviji zavladal strah pred Nemčijo, si država ni upala izvesti splošne mobilizacije. Hitler je jasno izkazal nestrinjanje z dejanji Jugoslavije in se posledično odločil, da jo skupaj z zaveznicami napade, kar je bilo realizirano 6. aprila 1941.⁵

GLAVNE ZNAČILNOSTI OKUPACIJE SLOVENIJE

Meje na Slovenskem v času druge svetovne vojne in načini določanje le-teh na terenu so se razlikovali. Sprva je do splošne določitve poteka meja prišlo na politični ravni. Kmalu zatem, ponekod pa tudi sočasno, sta sledila vojaška zasedba in provizorično markiranje meja. Med okupatorji je v tej fazi večkrat prišlo do prerivanj glede poteka krajših odsekov meja. Potem ko je minila najbolj akutna faza okupacije, je sledilo še natančnejše določanje meje, kjer so na nekaterih območjih sodelovale tudi razmejivene komisije. Na koncu so vojaki bolj ali manj intenzivno čistili mejna področja in jih fizično zavarovali. Pri tem so bili dosledni predvsem Nemci.⁶

21. in 22. aprila 1941 je na Dunaju potekal sestanek med nemškim in italijanskim zunanjim ministrom, ki sta obravnavala zgolj italijanske želje oz. pripombe k Hitlerjevi določitvi o zasedbi jugoslovanskih območij. Po Hitlerjevem sklepu je Nemčija v Sloveniji dobila vso slovensko Štajersko, severni del Dolenjske, Gorenjsko, Mežiško dolino, dravograjsko območje in severozahodni del Prekmurja, torej skupno 10.118,52 km². Italija je pridobila večino Notranjske (zahodni del ji je pripadal že od leta 1918), večino Dolenjske ter Ljubljano, skupno 4.550,66 km². Madžarska je pridobila večino Prekmurja, skupaj 99,54 km². V grobem je bilo slovensko ozemlje

4 Repe, Božo. *S puško in knjigo. Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945*. Cankarjeva založba, 2015, 9–10.

5 Prav tam, 10.

6 Ajlec, Kornelija, Božo Repe. *Razkosana Slovenija*, 67.

razkosano med tri okupatorje, nekaj vasi na jugovzhodu pa je dobila tudi Neodvisna država Hrvatska (NDH).⁷

Okupacijska politika Nemčije

Okupatorji so si prizadevali za uničenje slovenskega naroda kot etnične enote. Ni šlo za fizično uničenje, tako kot je nacizem počel z Judi ali Romi, ampak je šlo za to, da bi bili Slovenci kot narod izbrisani z obličja zemlje. Nekateri so slovenskemu narodu pripisovali hiter konec glede na dogajanja in dogodke spomladi leta 1941. Nemški okupator je želel najhitreje opraviti s slovenskim narodom. Hitler je šefoma civilne uprave predal nalogo, da slovensko ozemlje, ki jima je bilo zaupano, ponemčita. Vsem je dobro poznana njegova izjava: »*Machen Sie mir dieses Land weider deutsch!*« V prevodu pomeni: »*Npravite mi to deželo zopet nemško!*«⁸

Nacisti so izdelali program, ki bi pomagal pri uničenju slovenskega naroda kot etnične enote, sestavljen pa je bil iz treh komponent. Prvi korak je bil množični izgon Slovencev, drugi množično naseljevanje Nemcev, zadnji pa hitro in popolno ponemčenje prebivalstva, ki bi še ostalo na domačem ozemlju. Za uresničitev programa je bil predviden zelo kratek rok, kar nam priča o tem, da je Hitler želel čim hitreje končati z vojno. Prepričan je bil namreč, da bo vojna hitro končana, da ne bo prišlo do kakršnega koli upiranja in da bo Sovjetska zveza poražena že v letu 1941.⁹ Ukrepi germanizacije, ki so si sledili, so bili: odstranjevanje slovenskih napisov, uničenje slovenskega tiska, odpravljanje slovenskih društev, organizacij, zvez, skladov, zaplembe slovenskega premoženja, ponemčevanje krstnih in krajevnih imen, nemški način pisanja priimkov, uvedba popolnoma nemških vrtcev in šol, ustanavljanje nemških raznarodovalnih društev, vojaške obveznosti itd. Organizirali so tečaje, na katerih bi se slovenski prebivalci čimprej in pravilno naučili govoriti nemško, saj so na Spodnjem Štajerskem

7 Ferenc, Tone. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 1. Razkosanje in aneksionizem*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2006, 72.

8 Prav tam, 74.

9 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*, 75.

že poleti leta 1941 razglasili, da se bo v roku od 4 do 5 let na tem območju govorilo le še nemško.¹⁰

Okupacijska politika Italije

Italijanska okupacijska cona, poimenovana *Provincia di Lubiana*, je postala ena od italijanskih provinc, ki ji je pripadal poseben status. Italijani so kljub vključitvi v italijansko cesarstvo obdržali rapalsko mejo, torej policijsko, davčno in carinsko mejo, katero je bilo mogoče prehajati le s potnim listom. S tem je obveljal drugačen sistem, kot je veljal za druge dele Italije in Primorsko. V Ljubljanski pokrajini namreč niso izvajali mobilizacije, kot so to počeli na Primorskem in v drugih delih Italije. Želeli so se pokazati kot strpnější in prijaznejši od Nemcev, zato so obljubljali, da bodo upoštevali etnične značilnosti prebivalstva in jim dali svojo avtonomijo. Italijanski okupator je bil torej v odnosu do Slovencev bistveno milejši kot nemški. Upošteval je slovenske kulturne in prosvetne ustanove (univerzo, šolstvo, gledališče, nepolitično kazensko sodstvo in nižjo upravo) ter si na ta način želel pridobiti naklonjenost slovenskega prebivalstva, predvsem izobraženega dela.¹¹ Tako kot Nemci so želeli tudi Italijani izvesti italijanizacijo, vendar bi bila le-ta dosežena v daljšem časovnem okvirju kot ponemčevanje in seveda na milejši način. To so želeli doseči z dvojezičnostjo v upravi, širjenjem italijanščine pri šolskem pouku, uvajanjem fašističnih pomožnih organizacij (centrov pomoči, ki so bili kasneje spremenjeni v centre fašistične stranke, odsekov za kmečke gospodinje, delavke in gospodinjske pomočnice, Ljubljansko univerzitetno organizacijo, italijanski korporativistični sistem itd.). Fašizaciji in italijanizaciji je podvrigel predvsem šolsko mladino, za kar je bila uvedena organizacija *Giuventú Italiana del Littoro Lubianese* (*Ljubljanska liktorska mladina – GILL*).¹²

¹⁰ Prav tam, 75–76.

¹¹ Prav tam, 76.

¹² Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*, 76.

Okupatorjevo izkoriščanje človeških sil in naravnih virov

Poleg samega razkosanja, raznarodovanja in aneksionizma je okupacija povzročila tudi druge spremembe v takratni slovenski družbi. Okupatorji so si prizadevali za razvoj vojnega gospodarstva. Na priključnih ozemljih so pridobivali gmotne surovine, ki so jih potrebovali za svoje države. Seveda pa niso imeli vsi okupatorji enakih možnosti niti enakih potreb po pridobivanju teh sredstev. Gospodarsko najbolj razvita slovenska ozemlja so pripadla nemškemu okupatorju, ki pa so bila tudi poljedelsko in vinogradniško najbolj rodovitna. Industrija na Gorenjskem in v Mežiški dolini je bila tolikšna, kot industrija avstrijske Koroške, spodnještajerska pa je predstavljala eno tretjino vse štajerske industrije. To je bilo bistvenega pomena za vojne potrebe okupatorja, zato so nacisti precejšnje število tovarn razglasili za oborožitvene obrate. Bistvenega pomena so bili tudi slovenski premogovniki, ki so bili v veliki večini na nemškem zasedbenem območju. Kakor je razloženo v nadaljevanju, je Italija ostala brez Zasavja in s tem brez trboveljskih revirjev. V tolažbo jim je bilo le gozdno bogastvo Notranjske in Dolenjske, kjer je delovalo kar nekaj lesnopredelovalnih obratov in nekaj manjših premogovnikov. Gospodarjenje na tem območju pa ni dolgo trajalo, saj ga je kmalu ohromilo partizansko gibanje.¹³

Narodno osvobodilno gibanje in ustanovitev OF

Komunistična partija Slovenije (KPS) se je po okupaciji začela pripravljati na nove razmere, ki so bile seveda pogojene s samo okupacijo. Ohranila je povezave, ki so bile oblikovane pred vojno, in tako posledično dala pobudo za ustanovitev Protiimperialistične fronte (PIF) dne 26. aprila 1941 (po prvotnih podatkih 27. aprila). V Ljubljani so se sestali predstavniki KPS (Boris Kidrič, Aleš Bebler, Boris Zihlerl), predstavniki krščanskosocialističnega sindikata Jugoslovanske strokovne zveze (Tone Fajfar), predstavnik levega krila telovadnega društva Sokol (Josip Rus) in predstavniki kulturnih delavcev (Josip Vidmar, Ferdo Kozak, Fran Šturm). Večino politično organizacijskega dela so opravljali komunisti v svojem imenu in političnemu delu dajali povsem prepoznavno obeležje. Javno je bilo to najbolj

¹³ Prav tam, 77.

opaziti v njihovem propagandnem tisku, torej na plakatih in v časopisu *Slovenski poročevalec*. Gre za nekdanje partijsko glasilo, ki je bilo leta 1941 obnovljeno kot glasilo Protiimperialistične fronte, nato pa je postalo glasilo Osvobodilne fronte.¹⁴ Izraz »osvobodilna fronta«, ki je bil najprej pisan z malo začetnico, se je pojavil na letaku Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije (CK KPJ) po ustanovnem sestanku, izraz »protiimperialistična fronta« pa se je pojavil v geslih našega narodnoosvobodilnega boja 22. junija 1941. Osvobodilna fronta, pisana z veliko začetnico, pa se je kot ime organizacije prvič pojavila v članku Borisa Kidriča, objavljenem v *Slovenskem poročevalcu* 11. julija 1941.¹⁵

Osvobodilna fronta je sčasoma ustvarila trdno organizacijo po celotnem slovenskem nacionalnem ozemlju. Zajemala je ilegalne delavnice in tiskarne, ki so izdelovale ponarejene dokumente in živilske nakaznice, tiskale pa so tudi partizanski denar. Pod njenim okriljem so delovale bolnišnice, dobro organizirana kurirska mreža, ki je pokrivala celotno slovensko nacionalno ozemlje, ilegalne humanitarne organizacije, obveščevalna sredstva (časopisi, radio ...) in še številne druge. Kot edina odporniška organizacija v Evropi je ustanovila tudi lastni znanstveni inštitut, v katerem so znanstveniki izdelovali načrte za povojno ureditev, pripravljali elaborate za reševanje mejnega vprašanja in se nasploh ukvarjali še z drugimi eksistenčnimi vprašanji slovenskega naroda.¹⁶ Bila je ena prvih jugoslovanskih političnih organizacij, ki se je po okupaciji 1941 lotila upora in obnove Jugoslavije. Postala je pomemben člen jugoslovanskega odporniškega gibanja, do spomladi leta 1943 pa je navezala tudi stike z zahodnimi zavezniki. Slovenskemu narodu je OF vlivala samozavest in »iz naroda hlapcev« naredila »narod junakov«.¹⁷

CK KPS je 22. junija 1941 formiral Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet. Poveljstvo so sestavljali komandant Franc Leskošek, komisar Boris

14 Deželak Barič, Vida. *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007, 41.

15 Repe, *S puško in knjigo*, 58–59.

16 Prav tam, 69.

17 Prav tam, 70.

Kidrič (ki ga je kmalu zamenjal Miha Marinko) in namestnik komandanta dr. Aleš Bebler. Kmalu se je članstvo poveljstva povečalo in novi člani so postali Stane Žagar, Oskar Kovačič, Dušan Podgornik in Marjan Breclj. Od tedaj dalje je glavno poveljstvo delovalo kot operativno-komandno vodstvo oboroženih sil osvobodilnega gibanja v okviru Izvršnega odbora Osvobodilne fronte.¹⁸

Po formiranju glavnega poveljstva se je samo uporniško gibanje močno razširilo, kar pa je bilo še posebej razvidno v vse pogostejših protinemških in protiitalijanskih napisih in pozivih k uporabi ter nastopu proti okupatorjevi vojski.¹⁹ V slovenskih gozdovih so se začele zbirati prve oborožene skupine, sestavljene iz partijcev – ilegalcev. Predvsem je bil odhod očiten in številčen iz delavskih in industrijskih centrov večjih mest na Gorenjskem, Štajerskem ter iz Ljubljane. V ilegalo pa so odhajali tudi Dolenjci in Belokranjci. Ti ilegalci so že proti koncu junija in v začetku julija formirali prve oborožene skupine, ki so postale jedro kasnejših partizanskih enot. Do polovice julija leta 1941 so se le-te razširile po skoraj vseh slovenskih pokrajinah.²⁰

OKUPACIJSKA MEJA NA OBMOČJU LITIJE

Litijsko območje je bilo razdeljeno med nemško in italijansko okupacijsko ozemlje, ki je bilo ločeno z razmejitveno črto. Le-ta je bila določena 12. aprila 1941 s Hitlerjevimi navodili o razkosanju Jugoslavije. Ker sta imela tako nemški kot italijanski okupator strateške interese, je bila ta črta še nekajkrat popravljena.

Tekla je od Žirov, južno od Črnega vrha, severno od Polhovega Gradca, skozi Šentvid in Ježico, od koder je nadaljevala pot po desnem bregu reke Save skoraj do sotočja s Kamniško Bistrico in Ljubljanico. Ko je slednjo prečkala, se je povzpela na vrhove južno od Besnice, Trebeljevega, Obolnega, Osredka nad Stično, Debeč, Javorja, Višnjega Grma, Razbor, Južnega vrha, Nove gore, skozi

18 Prav tam.

19 Repe, *S puško in knjigo*, 70.

20 Avbelj, Viktor. »Nastanek in razvoj prvih partizanskih čet v Sloveniji.« *Dolenjski list*, 11. september 1952, št. 3.

Vodice pri Gabrovki, kjer je zapustila obravnavano območje. Dalje je tekla skozi Krmelj, vzhodno od Tržišča, zahodno od Bučke, skozi Krakovski gozd, severno od Kostanjevice na Krki in Sv. Križa (Podbočje) na rob Gorjancev pri Gadovi Peči.²¹

Med reko Savo in nemško-italijansko mejo je potekal pas, širok približno 12 kilometrov. Nemci so ta pas imeli za varovalni pas južne meje Rajha, zato so na tem območju organizirali obveščevalno in carinsko službo, postavili orožniške postaje in vojaške postojanke ter samo črto močno utrdili.²²

Nekaj dni po zasedbi je nemški okupator uvedel vojaško upravo, ki je delovala do 30. aprila 1941, ko se je na Gorenjskem uvedla civilna uprava.²³ Na nemškem delu je bil cilj uvedba upravno-teritorialne organiziranosti, ki bi bila enaka tisti v avstrijskih pokrajinah. Tako so bili odpravljene okrajji, uvedena so bila okrožja ter razpuščeni dotedanji jugoslovanski občinski odbori. V letu 1941 so bile izvedene večje združitve in razmejitev občin. Na slovenskem Štajerskem jih je bilo 184, na Gorenjskem pa 70.²⁴

Italijanski okupator je z dekretom, objavljenim 3. maja 1941, zasedel in priključil k Italiji v celoti oz. deloma 103 občine, ki so prej spadale pod Dravsko banovino. Le-te je oblikoval v ljubljansko mestno občino in pet okrajev (Ljubljana, Logatec, Novo mesto, Kočevje in Črnomelj) s 94 občinami. Pokrajina je bila razdeljena na več okrajev in občin, ustanovljenih pa je bilo precej novih uradov z italijanskimi funkcionarji, v občinah pa so bili še naprej slovenski župani.²⁵

Glavnina litijskega območja je pripadla nemškemu okupatorju, ki je to območje podredil dvema različnima šefoma uprav. Večji del s približno 10.000 prebivalci je bil podrejen Frantzu Kutscheri, ki je z Bleda upravljal

21 Rozman, Jože. »Partizanski koridor na litijskem območju med drugo svetovno vojno.« *Kronika*, 59/3 (2011), 683–698.

22 Rozman, Jože. »Partizanski koridor na litijskem območju«, 683–698.

23 Prav tam.

24 Grafenauer, Božo. *Lokalna samouprava na Slovenskem*. Maribor: Pravna fakulteta, 2000, 224.

25 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*, 263.

Gorenjsko, manjši del, kamor sta spadala Dole pri Litiji in Polšnik, pa je pripadel Sigfriedu Überreitherju, ki je iz Maribora vodil Spodnjo Štajersko.²⁶

Italijanskemu okupatorju je pripadel južni del občine in Mussolini je z več poskusi želel regulirati mejo, vendar ga je Hitlerjeva razdelitev ozemlja na koncu prikrajšala za industrijski del občine. Italija je tako dobila pretežno kmečko ozemlje na meji med Posavskim hribovjem in Dolenjsko, natančneje v okolici Gabrovke. Razdelitev kot taka je obstajala tudi po kapitulaciji Italije, ko je Ljubljanska pokrajina postala del novoustanovljene Salojske republike.²⁷

Italijani so bili po razdelitvi nezadovoljni in so si v kasnejših mesecih še vedno prizadevali, da bi pridobili bolj razvite dele Slovenije. V njihovi interesni sferi so bili predvsem zasavski revirji in razvita industrija na tem območju. V aprilu se je še vedno pojavljala možnost, da bi Zasavje le dobili Italijani, Nemci so se celo umaknili iz Litije, ki pa je Italijani niso nikoli dosegli. Tako je do konca vojne Litija ostala pod nemškim okupatorjem.²⁸

Obvladovanje zasedenega prostora je bilo izjemno strateškega pomena, na kar je nakazovala precejšnja gostota razporeditve postojank, ki so jih Nemci vzpostavili po skoraj vseh večjih krajih. Na litijskem območju je bilo teh teritorialnih postojank 27, in sicer: Beričevo, Bogenšperk, Dol pri Ljubljani, Dolsko, Domžale, Ihan, Izlake, Javorje, Jevnica (Senožeti), Kresnice, Laze, Litija, Moravče, Osredok nad Stično, Pečar (Babna gora), Podgrad, Pogonik (Zgornji Log), Polica, Ponoviče, Prežganje, Sava (Mošenik in Renke), Stična, Šentvid pri Stični, Šmartno pri Litiji, Vače, Velika Preska in Velika Goba. Največja pa je delovala v Litiji.²⁹

Vse postojanke so bile utrjene na podoben način. Obdane so bile z bunkerji, ki so bili narejeni iz slojev desk, med deske pa je bilo nasuto kameenje. Strehe so bile iz lesenih tramov in desk, okna pa so bila zavarovana z

26 Tominšek Čehulič, Tadeja. »Litija med drugo svetovno vojno: posledice za ljudi.« *Kronika* 59/3, 699–714.

27 Prav tam, 700.

28 Župančič, Jože. *Zasavje v plamenih narodnoosvobodilne borbe. 1. del, leto 1941*. Litija: Zveza borcev, 1952, 49–51.

29 Rozman, Jože. »Partizanski koridor na litijskem območju«, 683–698.

zaboji peska in mrežami. Kvadrasta oblika bunkerjev je merila po dolžini 6–8 metrov, v višino pa 2–3 metre, vsak je imel dva mitraljeza in stalno stražo.³⁰

V knjigi *Zasavje v plamenih narodnoosvobodilne borbe* avtor Jože Župančič opisuje dogodke, ki so se zvrstili spomladi leta 1941 in se nadaljevali čez celotno leto ob okupaciji litijskega ozemlja. Začetek sega v 25. marec 1941, ko je Jugoslovanska vlada podpisala pakt. Manifestacije proti vladi in paktu so se iz Beograda kmalu razširile po celotni Jugoslaviji, 27. marca 1941 pa so dosegle tudi Litijo. 30. marca so v litijsko občino prišli prvi pozivi za orožne vaje, ki so dejansko bili pretveza za prikrito mobilizacijo. S 1. aprilom 1941 so v Litijo začeli prihajati prvi mobiliziranci. Trg v Litiji je bil v tistem času določen za zborna mesto nekaterih vojaških enot bivše jugoslovanske vojske. Mobiliziranci so bili takrat nastanjeni v takratnem Sokolskem domu (prikazan na sliki 1), v osnovni šoli in drugje.³¹



Slika 1: Sokolski dom v Litiji

Nasilje nemškega okupatorja se je kazalo v Litiji na različne načine. Vdirali so v stanovanja, izvedli številne aretacije civilistov in prisilno izseljevali prebivalce. Nastopili pa so tudi s fizičnim nasiljem, posledice katerega

³⁰ Prav tam.

³¹ Župančič, Jože. *Zasavje v plamenih narodnoosvobodilne borbe*, 49–51.

so bile tudi smrtne žrtve. Pristopi in nasilje so bili neutemeljeni in le način ustrahovanja in vzpostavljanja nove avtoritete na območju.

Tako kot v drugih krajih so tudi v Litiji maja 1941 začele delovati rasne komisije. Litijani so morali pred rasno komisijo, ki je delovala v osnovni šoli. Glavna naloga te komisije je bila, da ugotovi, koliko imajo prebivalci v sebi oz. na sebi nemškega značaja ali drugih fizičnih značilnosti. Kot je znano, je Hitler uveljavil načelo čiste nemške rase.³²

Aretacijam in nasilju pa je sledilo tudi izseljevanje, za katerega je začel v začetku julija delovati poseben nemški aparat. 1. julija so začeli voziti v taborišče Šentvid prve družine, ki so bile določene za izselitev. Po družine so v posamezne kraje prihajali nemški kamioni že v zgodnjih jutranjih urah. Vsaka družina je lahko s seboj vzela le nekaj osnovne prtljage, na vsakega odraslega so lahko imeli po 25 nemških mark, na otroka pa 10 mark. Ko so družine prispele v taborišče, so jih strogo pregledali, Nemci pa so ob pregledovanju zaplenili vse, kar se jim je zdelo vredno.³³

OKUPACIJSKA MEJA NA OBMOČJU GABROVKE

Podatke, ki pripovedujejo o stanju med okupacijo v Gabrovki in okolici, sem črpala iz knjige *Litijski zbornik NOB*, ki je prva knjiga litijske partizanske kronike. V njej so zbrani spominski zapisi partizanov in aktivistov z litijskega območja, ki nam pričajo o najpomembnejših dogodkih osvobodilnega boja Litije in njene okolice.

V stari Jugoslaviji je bila svetokriška (gabrovška) občina med najbolj zaostalimi v Sloveniji. Prebivalstvo se je ukvarjalo predvsem s kmetijstvom, obrt je bila zelo slabo razvita, industrije pa tu ni bilo.³⁴

6. aprila 1941 je kapitulirala jugoslovanska kraljeva vojska. Nekaj dni po tem so se začeli vojaki razpadajoče vojske izmučeni in sestradani vračati z

32 Župančič, Jože. *Zasavje v plamenih narodnoosvobodilne borbe*, 49–51.

33 Župančič, Jože. *Zasavje v plamenih narodnoosvobodilne borbe*, 67.

34 Litijski zbornik NOB. Ljubljana: Skupščina občine Litija, 1969, 304.

raznih smeri. Takoj za njimi je sledil prihod nemških oddelkov, ki so zasedli naše kraje. Nemci so okupirali tudi nekdanjo svetokriško občino (samostojna občina do leta 1955, ko je bila priključena k občini Litija) in druge vasi, ki so kasneje pripadle v litijsko občinsko območje. Na cesti na Čatežu so Nemci najprej postavili obmejni prehod z zasilno zapornico, zatem pa so razporedili svoje postojanke po večjih vaseh v okolici. V turnski graščini so se namestili graničarji, postojanke pa so bile postavljene še v Moravčah, Gabrovki, Tihaboju in na Dolah.³⁵

Na spodnjem zemljevidu (slika 2) je z rdečo zarisana meja, ki je potekala južno od Litije, in sicer čez Javorski Pil, kjer je stal tudi mejni prehod in je na zemljevidu označen s črnim križcem. Glede na ostanke, ki jih je mogoče videti še danes, sem na zemljevid z rdečima križcema označila tudi lokacijo, kjer še leži žica, ki je ostala od vojnega obdobja, in lokacijo, kjer naj bi ob meji stal bunker. Ostankov le-tega sicer ni, je pa lokacija začrtana glede na pričevanja domačinov.



Slika 2: Meja med okupatorjema na Javorskem Pilu

³⁵ Prav tam, 305–306.

Nemški okupator je takoj začel z organizacijo svoje oblasti in popisovanjem prebivalstva. Popisa pa jim na gabrovškem območju ni uspelo dokončati, saj so dobili navodila, da se umaknejo. Po 10. juniju 1941 je območje zasedel italijanski okupator, ki si je začasne postojanke postavil v Gabrovki, na Brezovem in v Moravčah. Nemci so ob umiku na sever postavili več mejnih prehodov.³⁶

Na Javorskem Pilu in na križišču pri Čepļah so uredili obmejne prehode z zapornicami, ki jih je nadzorovala stalna straža. Nekje v sredini leta 1941 so Nemci ob novo določeni meji začeli sekati in čistiti 50 metrov širok pas gozda. Meja je bila urejena tako, da so vasi Ježev hrib, Nova Gora, Hohovica, Vodice in Brezovo spadale pod italijansko okupacijsko območje. Širok pas, ki so ga posekali, je služil temu, da bi lažje nadzorovali mejo in seveda morebitne ilegalne prehode čez njo.³⁷ Kmalu so prišli do spoznanja, da zgolj širok očiščen pas ne bo zadostoval, zato so začeli postavljati vzdolž meje žične ovire – ostanke žice lahko v gozdovih na tem območju najdemo še danes.

V šolski kroniki Osnovne šole Sveti Križ iz leta 1941 lahko beremo o dogajanju ob prihodu okupatorskih oblasti na slovensko območje. Zapisano je, da so v vseh krajih, ki so jih zasedli, gorele vasi, polnile so se mučilnice in ječe in padali so talci. Nemški okupator je ob prihodu požgal tudi celotne Javorje, kar potrjuje nasilje in strogo politiko nemškega okupatorja.³⁸ Kot drugje je sledilo izseljevanje na nemško območje ali v taborišča. A še preden bi Nemci uspeli realizirati ta načrt, je kar nekaj družin uspešno prebežalo iz nemškega na italijansko območje.

Italijanska okupacijska vojska južnega dela mejnega območja ni zasegla v pravem pomenu besede, kar je vzpostavilo idealne pogoje za razvoj odporiškega gibanja. Predvojni komunisti so to dodobra izkoristili in začeli zbirati odvrženo orožje in opremo, ki sta ostala na naših tleh po umiku kapitulirane jugoslovanske vojske. Istočasno z zbiranjem opreme

36 Litijski zbornik NOB. Ljubljana: Skupščina občine Litija, 1969, 306.

37 Prav tam, 307.

38 SI ZAL LIT/0019, šk. 1, »Osnovna šola Lojze Hostnik-Jovo Gabrovka.«

pa so lahko organizirali prve sabotažne operacije in manjše upore. S temi upori in sabotažami so okupatorja opozarjali, da ni absolutni gospodar na gabrovškem območju. V več vaseh so bile t. i. javke, kjer so se srečevali organizatorji partizanskega odpora. Med temi organizatorji so bili tudi kasnejši vidni politiki in oblastniki, kot so Sergej Kraigher, Alojz Hohnkraut, Miha Marinko, Ciril Gornik idr.³⁹

Umik Italijanov

5. maja 1942 se je italijanski okupator umaknil iz gabrovške in moravske postojanke, posledica pa je bila svobodno ozemlje, kjer so italijanski vojaki le občasno patroljirali. Na osvobojeno ozemlje sta 18. maja prišla odbor OF in glavni štab slovenskih partizanskih čet. Zatem so partizani zelo kmalu organizirali t. i. ljudsko oblast z rajonskimi narodnoosvobodilnimi odbori in začeli s čiščenjem terena in mobilizacijo.⁴⁰

V tem času je prišlo tudi do nastanka protirevolucionarnega tabora. Proti koncu julija leta 1942 so bili tudi partizani na območju Gabrovke obveščeni in opozorjeni, naj bo njihov partizanski vod pozoren in previden, da ne bi prišlo do kakšnega presenečenja. Novo skupino so partizani po ruskem vzoru poimenovali »*bela garda*«. ⁴¹ Boljševiki v Rusiji so namreč od vsega začetka označevali svoje vojaške nasprotnike kot »bele« ali »belogardiste« po vzoru kontrarevolucionarne vojske v francoski revoluciji (bela barva je bila barva Burbonov).⁴²

V večjih vaseh so začeli kmalu ustanavljati tudi odbore vaške zaščite ali vaške straže. Domačini so se v velikem številu prijavljali na vaške straže tudi z razlogom, da se »skrijejo« in jim ne bi bilo treba v partizane. Število pripadnikov vaških straž je zato naraslo, posedovale pa so tudi veliko orožja, ki dejansko ni bilo izkoriščeno, medtem ko ga je partizanskim četam primanjkovalo. Poveljstvo partizanskega voda se je tako odločilo, da bi bilo

39 Grebenc, Alojzij, *To smo mi!* Ljubljana: Salve, 2021, 397.

40 SI ZAL LIT/0019, »Osnovna šola Lojze Hostnik - Jovo Gabrovka«.

41 Prav tam.

42 Pipes, Richard, *Kratka zgodovina ruske revolucije*. Ljubljana: Študentska založba, 2011, 278.

smiselno člane vaških odborov in vaških straž vključiti v partizanske vrste. S tem pa je partizansko vodstvo prevzelo tudi obveščevalno službo in varnost na tem področju.⁴³

Ko se je evropski prostor leta 1943 pripravljala na kapitulacijo Italije, so se zaostri tudi odnosi med okupatorjema. Nemcem je bila zaradi razvijanja odporiškega gibanja trn v peti Ljubljana, zato so si prizadevali za čimprejšnjo zasedbo tega območja. Italijani so bili najprej prisiljeni v umik, nato pa so 8. septembra 1943 razglasili brezpogojno vdajo.⁴⁴

Nemška ofenziva

Ker so se Nemci že dlje časa pripravljali in zbirali svoje enote za ofenzivo, je med njimi prevladalo prepričanje, da bodo po kapitulaciji Italije z lahkoto razbili slovenske brigade in jih onesposobili za večje akcije. Niti gabrovško območje ni bilo izvzeto iz velike nemške ofenzive. Nemška vojska je s savske strani na območje prodrla v večjih kolonah po dveh poteh. Nemški oddelki so odšli iz Radeč čez Dole in proti Gabrovki ter iz Litije čez Javorski Pil proti Moravčam. Boji med nemškimi in partizanskimi enotami so se na območju začeli 20. oktobra 1943 in trajali vse do 1. novembra. To so bili najhujši boji, kar jih je bila Cankarjeva brigada na gabrovškem območju. Med Šmartnim pri Litiji in Gabrovko sta bila štab XV. divizije in Cankarjeva brigada brez enega bataljona, med Gabrovko in Krmeljem je bila XII. brigada brez dveh bataljonov, pri Jablani pa 2. topniški divizion XV. divizije in 4. bataljon Gubčeve brigade. Enote so se skladno z navodili višjih štabov sicer umikale pred prodirajočimi sovražnikovimi četami, a se hkrati tudi konstantno upirale. Takšni boji so bili v okolici Trebelnega, pri Globodolu in na Čatežu, kjer je 28. oktobra Cankarjevo brigado presenetila nemška tankovska kolona, ki je prodirala iz Trebnjega.⁴⁵

43 Litijski zbornik NOB. Ljubljana: Skupščina občine Litija, 1969, 329.

44 Ferenc, Tone. *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*. Maribor: Obzorja, 1967. 66–74.

45 Klanjšček, Zdravko. *Narodnoosvobodilna vojna na slovenskem 1941–1945*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1978, 599.

Nemški okupator je s pomočjo domačih izdajalcev, pripadnikov Legije smrti, prodiral po gabrovškem območju in deloval nasilno in surovo. Okupatorjeva vojska je uničevala vse, kar ji je prišlo naproti, saj je imela cilj, da onesposobi območje, saj bi s tem preprečila zadrževanje in sestajanje partizanskih čet. Cankarjeva brigada je utrpela nekaj izgub, morala je priznati premoč okupatorja in se začeti počasi umikati. Ob umiku so rušili ceste in poti, da bi na ta način vsaj malo zadržali prodiranje nemških čet. Požgali so tudi nekaj večjih poslopij, ki bi jih nemške enote potencialno lahko uporabile za svoje postojanke. V Gabrovki so bili požgani osnovna šola, žandarmerijska postaja in prosvetni dom. Tako so Nemci ostali brez vsakršne utrjene zgradbe, ki bi jo lahko zasedli z namenom, da v njej namestijo svoja poveljstva.⁴⁶

Nemci so se po ofenzivi utrdili ob meji, a na območje Gabrovke niso zahajali. Večjo nevarnost je partizanom v tem času predstavljala bela garda, ki je imela kar nekaj akcij, usmerjenim proti njim. Kot posledica teh akcij je leta 1944 je padlo več domačinov, ki so se bojevali na raznih koncih Slovenije. Med njimi so bili Drago Miklič, Alojz Hostnik - Jovo, Vili Rappel, Anton Jevševar, Stanko in Viktor Petje, Rudi Petje, brata Alfonz in Stanko Lenart idr. To je bila seveda boleča izguba ne le za svojce, ampak za celotno gabrovško območje.⁴⁷

Belogardistom se je kasneje v bojih pridružila tudi okupatorjeva vojska, kar je partizanskim četam povzročalo kar nekaj težav. Boji so potekali vse do 26. marca 1945, ko so se morale partizanske enote umakniti proti Dolenjski. Po teh bitkah so gabrovško območje zasedli belogardisti, a le do 7. maja 1945, ko so jih končno uspešno pregnale partizanske enote.⁴⁸

ŠE ŽIVEČI SPOMINI NA VOJNO DOGAJANJE

Domačini se še danes spominjajo dogajanja med drugo svetovno vojno, pa naj bo to iz lastnih izkušenj ali pa po pričevanju sorodnikov in znancev.

46 Litijski zbornik NOB. Ljubljana: Skupščina občine Litija, 1969, 334.

47 Prav tam.

48 Prav tam, 342.

Prav tako pa smo lahko še danes priča nekaterim fizičnim ostankom okupacije. V nadaljevanju bom izpostavila le nekaj izsekov pogovorov, ki nam pričajo o vsakdanjem življenju med vojno.

Ob kapitulaciji jugoslovanske vojske so mimo naše domačije po glavni cesti bežali vojaki kraljeve armade. Pot jih je nesla proti Dolenjski in naprej proti Hrvaški, na poti pa so, kot sem že omenila, odmetavali orožje. Ko mu je mama Štefka govorila o tem, je moj oče postal radoveden in začel okrog domačije »stikati« za možnim ostanki. To stikanje se je na koncu obrestovalo, saj je našel dva bajoneta in ostanek puške – zaklep, iz katerega je razvidno njegovo poreklo. Bajoneti so bili ohranjeni v celoti, manjkal je edino usnjen pas. Oboje še vedno hranimo doma, zato spodaj prilagam slike teh predmetov.



Slika 3: Napis na zaklepu jugoslovanske puške dokazuje, da je bila izdelana v Vojnotehničnem zavodu v Kragujevcu.

Stric mojega očeta, Janez, je maja leta 1942 star 16 let zapustil domačo vas in vstopil v Dolenjski partizanski odred. Drugi brat Slavko je delal v trboveljskem rudniku, ki je bil na nemški strani, in je moral zaradi groženj nemškega okupatorja vstopiti v Wermacht. Tretji brat Vinko pa se je že ob okupaciji zelo dobro razumel z italijanskimi vojaki. Kasneje je bil odpeljan v

italijansko taborišče, nato pa se je ob kapitulaciji Italije peš vrnil v domače kraje. Celotna družina je bila tako ali drugače vpletena v vojno dogajanje, a to na srečo ni poseglo v same družinske odnose. Ko je Janez nekega dne na domačiji opravljal neka dela, je opazil, da se po cesti pelje orožnik. Zavedal se je, da tudi 16-letne fante že mobilizirajo v okupatorjevo vojsko, in iz strahu pred tem zbežal. Ko je orožnik prišel do hiše, je mamo Alojzijo povprašal po sinu Janezu. Ta mu je z osornim tonom zabrusila: »Bil je, pa je šel.« Od takrat ga do konca vojne doma niso več videli, bil pa je član Šercerjeve brigade.⁴⁹ Domači niso imeli nobenih informacij o tem, kje se nahaja oz. kaj se je z njim zgodilo, predvidevali pa so, da je po vsej verjetnosti vstopil v partizane, saj je že od začetka okupacije izkazoval nasprotovanje okupatorju.

Najmlajši od bratov Vinko, ki je bil star 12 ali 13 let, pa je bil z italijanskimi vojaki v dobrih odnosih. Italijani so imeli v stari hiši kuhinjo in Vinko je kot otrok »skakal« okrog Italijanov v hiši in okrog italijanske postojanke, zato se je naučil zelo dobro govoriti italijansko. Ker so ga imeli italijanski vojaki radi, so mu dali tudi smučī, kar je bilo za tisti prostor in čas veliko razkošje, še posebej na vasi. Poleg tega pa se je pri italijanskih vojakih naučil voziti tudi kolo. Kasneje je bil odpeljan v italijansko taborišče. Vzrokov na žalost ne vemo. Se je pa po koncu vojne ob prihodu zaveznikov sam peš vrnil iz taborišča v domače kraje.

Mama Štefka je pripovedovala tudi o tem, kako je bilo, ko je domov na obisk prišel brat Slavko, ki je bil mobiliziranec v nemški vojski. Ko je bil na obisku, sta se srečala z Janezom, ki se je boril na nasprotni strani. Brata sta se dobila v eni od vaških gostiln sredi gozda. Ko sta sedela, je mimo prišla nemška patrolja. Janez, ki pri sebi kot partizan ni imel dokumentov, je najprej seveda želel pobegniti. Slavko, ki je bil desetar v nemški vojski, mu je rekel, naj ostane. Janez si je le snel titovko in se usedel nanjo, da prikrije svojo pripadnost partizanski vojski. Nemški vojaki so pristopili in povprašali o dokumentih. Slavko je svoje dokumente pokazal, sledilo pa je vprašanje, kdo je poleg njega. Slavko jim je odgovoril, da je to njegov brat, nakar so se z vojaki le pozdravili, zatem pa je vsak nadaljeval svojo pot po svoje.

⁴⁹ Guček, Milan. *Šercerjeva brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1973, 514.

Zelo verjetno pa bi se zgodba končala precej drugače, če Slavko ne bi bil del Wermachta.

Družina Meserko, torej po očetovi strani, je bila doma iz Podpeči, ki je ob okupaciji padla pod nemško zasedbeno območje tik ob meji. Družina mojega starega očeta Rafaela se je uspela še pravočasno preseliti v Moravško Goro na italijansko stran, kjer so imeli zidnico. S seboj so vzeli najnujnejše potrebščine ter nekaj glav živine. Preostala živina je ostala na domačiji, kamor se je Rafael ilegalno vračal čez mejo, da bi jo hranil. Na meji so bile na ograji obešene bombe, ki so ob nihanju padale in eksplodirale. Če pa si bil izredno previden, je bilo možno bombe sneti z mreže, zatakni varovalo in jih uporabiti, če bi bilo potrebno. Rafael se je star približno 12 let pogosto vračal na domačijo v Podpeč. Seveda ga je bilo strah, da bi bombe eksplodirale. V tem primeru so namreč Nemci začeli streljati, kar je povzročilo še dodatno nevarnost. Skupaj z drugimi fanti iz vasi so Nemcem stalno pobirali bombe z žice, Nemci pa so jih optimistično nastavljali nazaj.⁵⁰



Na spodnji fotografiji lahko vidimo ostanke žice, ki jih je v naših gozdovih še vedno ogromno.

Slika 4: Ostanke bodeče žice na krajih, kjer je potekala meja med okupatorjema.

⁵⁰ Meserko, Lea. Pogovor z očetom Otonom Meserkom (Moravče: 2022).

Seveda ni šlo brez vprašanja o tem, kako so lahko oz. kakšni so bili pogoji za prečkanje okupacijske meje. O tem mi je pripovedovala sosed, ki je imela v času vojne 6 let.

Proti Litiji se je čez mejo, seveda ilegalno, na 17 km dolgo pot odpravila skupina deklet iz vasi, med katerimi sta bili tudi Marica, ki je bila takrat stara 6 ali 7 let, in moja stara mama Štefka, ki je imela 12 ali 13 let. Proti Litiji so se odpravile z nahrbtniki, v katerih so imele stvari, ki so jih v Litiji lahko zamenjale za živila in podobno. Štefka je v Litijo odnesla domače žganje, ki ga je tam zamenjala za nekaj soli in sladkorja. Šlo je za blagovno menjavo, s katero so lahko vsi prišli do nekih želenih sestavin in blaga. Na poti nazaj so jih ustavili partizani, ki so pregledali, kaj nosijo s seboj. Iz nahrbtnikov zložili reči in jih nekaj zadržali kar zase. Marici so stvari pustili, ker se kljub mladosti trudi nositi takšno breme. Eni od deklic, ki je bila v sorodu z Laudanom, pripadnikom domobranskih enot, pa so seveda prav zaradi tega vse pobrali. Vse so pustili tudi moji stari mami, saj je bil njen brat Janez v partizanih. Ta, kateri so zaplenili celotno vsebino nahrbtnika, se je na poti domov seveda pritoževala, da je ostala brez vsega, ena od deklet pa ji je v šali rekla: *»Ti je vsaj fajn, ker te nič ne boli hrbet, ker nosiš prazen ruzak.«*

Situacija in odnosi, v katerih se je znašlo slovensko prebivalstvo, so se seveda razlikovali od človeka do človeka, od hiše do hiše, od vasice do vasice in od mesta do mesta. Na našem območju je bilo več stika z italijanskimi vojaki ter partizanskimi in belogardističnimi četami kot pa z nemškim okupatorjem. Te zgodbe so dokaz, kakor sem pisala že v prvem delu članka, da je bil odnos Italijanov milejši in v prvi vrsti predvsem bolj človeški in je omogočal domačinom kar se da normalno življenje.

Pogovor s sosedo pa se je končal z naslednjimi besedami: *»Jah, tako je bilo, in da ne bi več tako bilo!«*⁵¹

⁵¹ Meserko, Lea. Pogovor s sosedo Marico Grčar (Moravče: 2022).

ZAKLJUČEK

Litija je s svojo okolico predstavljala strateško zelo pomembno območje, ki sta si ga na vse načine želela prilastiti tako nemški kot italijanski okupator. Litija je imela namreč precej močno razvito industrijo, samo Zasavje pa je bilo pomembno zaradi svojih revirjev. Nemškemu okupatorju je tako pripadlo industrijsko območje, italijanskemu pa kmečki predeli južno od Javorskega Pila proti Dolenjski. Pritisk okupatorja se je kazal na raznih področjih: uvajanje nemškega jezika, spreminjanje krajevnih imen v nemška, izseljevanje, rasne komisije itd. Predvsem je bil drugačen odnos nemškega okupatorja do civilnega prebivalstva, saj je bilo ogromno prebivalstva izseljenega. Italijani so vodili precej milejšo politiko do prebivalstva, kar se je na koncu pokazalo tudi v oblikovanju narodnoosvobodilnega boja. Po kapitulaciji Italije je na gabrovškem območju ostalo osvobojeno ozemlje, na katerega so okupatorjeve enote zahajale zelo poredko. Pestro dogajanje je sledilo vse do leta 1945, ko se je vojna končala s porazom sil osi. Vojna in organizacija okupatorjev sta na območju pustili poleg spominov tudi fizične ostanke, ki nam še danes pričajo o dogajanju med vojno in nas opominjajo na grozote, katerim so bili priča naši predniki, in na stvari, ki si jih nihče ne želi doživeti.

VIRI IN LITERATURA

Viri

Avbelj, Viktor. »Nastanek in razvoj prvih partizanskih čet v Sloveniji.« Dolenjski list, 11. september 1952, letnik 3/št. 3.

Meserko, Lea. Pogovor s sosedo Marico Grčar (Moravče: 2022).

Meserko, Lea. Pogovor očetom Otonom Meserko (Moravče: 2022).

Arhivski viri

SI ZAL LIT/0019, šk. 1, »Osnovna šola Lojze Hostnik – Jovo Gabrovka«.

Literatura

Ajlec, Kornelija, Božo Repe. *Razkosana Slovenija: Okupacijske meje med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2021.

Deželak Barič, Vida. *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007.

Ferenc, Tone. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 1. Razkosanje in aneksionizem*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2006.

Ferenc, Tone. *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*. Maribor: Obzorja, 1967.

Godec, Ciril, Henrik Ribič, Mitja Ribičič. *Partizanski koridor*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1988.

Grafenauer, Božo. *Lokalna samouprava na Slovenskem*. Maribor: Pravna fakulteta, 2000.

Grebenc, Alojzij. *To smo mi!* Ljubljana: Salve, 2021.

Guček, Milan. *Šerčerjeva brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1973.

Klanjšček, Zdravko. *Narodnoosvobodilna vojna na slovenskem 1941–1945*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1978.

Godec, Anton in Milica Strgar. *Litijski zbornik NOB*. Ljubljana: Skupščina občine Litija, 1969, 304.

Pipes, Richard. *Kratka zgodovina ruske revolucije*. Ljubljana: Študentska založba, 2011.

Repe, Božo. *S puško in knjigo. Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945*. Cankarjeva založba, 2015.

Rozman, Jože. »Partizanski koridor na litijskem območju med drugo svetovno vojno.« *Kronika*, 59/3 (2011).

Svetovna zgodovina, od začetkov do danes. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1981.

Tominšek Čehulič, Tadeja. »Litija med drugo svetovno vojno: posledice za ljudi.« *Kronika* 59/3.

Župančič, Jože. *Zasavje v plamenih narodnoosvobodilne borbe. 1. del, leto 1941*. Litija: Zveza borcev, 1952.

POVZETEK

Pri raziskovanju sem se želela predvsem posvetiti dogajanju med okupacijo na območju Gabrovke, saj gre za moj domači kraj. Ko sem včasih poslušala zgodbe, me je tema pritegnila, zato sem se tudi odločila za pisanje magistrskega dela s to tematiko. Tako v Litiji kot v Gabrovki je bila situacija med vojno zelo pestra, saj je šlo za dva različna okupacijska sistema na tako majhnem prostoru (Litijo in Gabrovko namreč loči 17 km). Večina prebivalstva na območju je lahko doživela tako italijanski kot nemški okupacijski sistem, ki sta si bila med seboj popolnoma različna. Vsak okupator je imel svoje cilje in načine doseganja le teh, kar se je tudi pokazalo tekom raziskovanja. Domačini so se znašli v težki situaciji, vsak je bil svoje bitke, življenje pa je kljub okupaciji teklo dalje. Cilj raziskovanja je bil predvsem prikazati zgodbe, ki so morda do takrat še bile neizrečene ali pa nezapisane. Osebne zgodbe dajejo celotnemu dogajanju med vojno še posebno globino in nam dogajanje predstavijo na povsem drugačen način. Tako zaradi spominov kot fizičnih ostankov teh dogodkov ne bo mogoče pozabiti in nas bodo vedno spominjali na stanje, za katerega upam, da ga ne bomo ponovno doživeli.

UDK: 341.222:94(497.4Žiri)"1920"

Rapalska meja in njen vpliv na zgodovinski prostorski razvoj okolice: primer Žirovske kotline

The Rapallo Border and its Influence on the Spatial Development: the Case of the Žiri Basin

Peter Mikša, Alenka Fikfak, Janez P. Grom

199

IZVLEČEK

Vzpostavitev rapalske meje leta 1920 je zagotovila politično osnovo za izgradnjo obsežnih utrdbenih sistemov na italijanski in jugoslovanski strani. Medtem ko so Italijani vzdolž celotne državne kopenske meje zgradili 1851 kilometrov dolg obrambni sistem Alpski zid, so Jugoslovani ob jugoslovansko-italijanski meji zgradili približno 250 kilometrov dolgo »Rupnikovo« obrambno linijo. Raziskava je preverila vpliv na prostor, ki ga je imela vzpostavitev rapalske meje oziroma konkretnije utrdbenega sistema Rupnikove linije na morfološki razvoj naselja Žiri.

Rezultati analiz kažejo na večplastnost pomenov in vplivov na razvoj prostora kot posledico delitve homogenega teritorija. Poleg očitnih negativnih učinkov na razvoj na tem teritoriju živečega prebivalstva je raziskava pokazala, da je vsiljena dinamika kot posledica utrjevanja vplivala na razvoj širšega prostora. Primerjani sta naselji Žiri in Idrija s ciljem vzpostavitve pregleda razvojnih razlik v zastavljenih časovnih intervalih. Ugotovljeni razvojni zagon je sledil – v Idriji na italijanski ter v Žireh na strani kraljevine Jugoslavije – različnim motivom in principom ter je v prostoru pustil še danes vidne, različne in izrazite vzorce grajenega prostora.

Obravnavanim prostorom edinstvene situacije so podlaga za snovanje prihodnjega prostorskega razvoja, ki lahko na podlagi v raziskavi drugače ovrednotene dediščine in njenih vpliv na razvoj prostora ravno v tej dediščini najde motiv za unikatnost razvoja in s tem oblikovanjem izrazite identitete.

Članek želi prikazati pomen in vrednost prostorskih implikacij dediščine rapalske meje s pomočjo zgodovinske kontekstualizacije in sodobne urbanistične teorije

Ključne besede

rapalska meja, vpliv vojaškega utrjevanja na razvoj prostora, militarizacija prostora, Rupnikova linija, občina Žiri, morfološki razvoj Žirov

ABSTRACT

The establishment of the Rapallo border in 1920 provided the political basis for the construction of extensive fortification systems on the Italian and Yugoslav sides. While the Italians built the 1,851-kilometer-long Alpine Wall defense system along the entire country's land border, the Yugoslavs built the approximately 250-kilometer-long "Rupnik" defense line along the Yugoslav-Italian border. The research examined the spatial impact that the establishment of the Rapallo border, or more specifically the fortification system of the Rupnikova Line, had on the morphological development of the Žiri settlement.

The results of the analyses show the multifaceted meanings and influences on the development of space as a result of the division of a homogeneous territory. In addition to the obvious negative effects on the development of the population living in this territory, the research showed that the imposed dynamics as a result of consolidation influenced the development of the wider area. The settlements of Žiri and Idrija are compared with the aim of establishing an overview of development differences in set time intervals. The established development momentum followed - in Idrija on the Italian side and in Žiri on the side of the Kingdom of Yugoslavia - different motives and principles, and left visible, different and distinct patterns of built space in the area even today.

The unique situation of the area under consideration is the basis for the design of future spatial development, which, based on the differently evaluated heritage in the research and its influence on the development of the space, can find a motive for the uniqueness of the development in this heritage, and thus the creation of an expressive identity.

The article aims to illustrate the significance and value of the spatial implications of the heritage of the Rapallo border through historical contextualisation and contemporary urban theory.

Keywords

the Rapallo border, the influence of military fortification on the development of space, the militarization of space, Rupnik's line, the municipality of Žiri, the morphological development of Žiri

NA KRATKO O RAPALSKI MEJI¹

12. novembra 1920 sta v italijanskem mestu Rapallo Kraljevina SHS in Kraljevina Italija podpisali pogodbo, s katero je bila po prvi svetovni vojni določena meja med državama – t. i. rapalska meja.² Leta 2020 smo obeležili 100-letnico njene vzpostavitve. Razmejitvena črta je tekla po razvodju med črnomorskim in jadranskim povodjem, v severnem delu po visokogorju Julijskih Alp, v osrednjem delu po hribovju predalpskega sveta, v južnem delu pa po Dinarskem hribovju. Meja je bila razdeljena na 70 sektorjev in označena z mejnimi kamni, ki jih je bilo okrog 5.000.³ Danes jih je v prostoru ohranjena približno četrtnina.

289 km dolga mejna črta, ob kateri je zrasla obsežna obrambna infrastruktura,⁴ je ostro zarezala v slovenski etnični prostor. Z mejo je bila trajno zaznamovana podoba pokrajine in identiteta prebivalcev. Posledice oz. njihov »odtis« tako zaznamo še danes. Trenutna administrativna meddržavna in medobčinska razmejitev ter celo potek med posameznimi parcelami je marsikje posledica poteka rapalske meje in umestitve obrambnih objektov, ki so le to varovali.⁵

1 Prispevek je nastal v okviru nacionalnih raziskovalnih projektov » Postimperialne tranzicije in transformacije iz lokalne perspektive: slovenska mejna območja med dvojno monarhijo in nacionalnimi državami (1918–1923)« (J6–1801) in »Rapalska meja: četrto stoletja obstoja in stoletje dediščine ter spomina« (J6–3124), ki ju financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Prispeva tudi k nacionalnemu raziskovalnemu programu »Slovenska zgodovina« (P6–0235), ki ga prav tako financira ARRS.

2 Kacin–Wohinz, Milica. *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918 do 1921*. Maribor: Obzorja, 1972; Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1972; Cattaruzza, Marina. „The Making and Remaking of a Boundary – the Redrafting of the Eastern Border of Italy after the two World Wars“ *Journal of Modern European History*, 9/1 (2011), 66–86; Peter Mikša in Zorn, Matija. „Rapalska meja: četrto stoletja obstoja in stoletje dediščine.“ V: *Nečakov zbornik: Procesji, teme in dogodki iz 19. in 20. stoletja*, ur. Kornelija Ajlec, Bojan Balkovec in Božo Repe, 605–642. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2018.

3 Ajlec, Kornelija, Peter Mikša in Matija Zorn. »Zapadna jugoslovenska granica u današnjoj Sloveniji od kraja Prvoga do kraja Drugoga svjetskog rata.« *Historijski zbornik*, 72/1 (2019), 91–110.

4 Jankovič Potočnik, Aleksander in Vladimir Tonič. *Fortifying Europe's soft under-belly: The Rupnik Line, the Vallo Alpino and other fortifications of the Ljubljana Gap*. Hoosick Falls: Merriam Press, 2012; Duh, Aleksander. »Rupnikova linija, utrdbena linija Kraljevine Jugoslavije na Koroškem.« *Retrospektive*, 1 (2022), 207–244.

5 Zorn, Matija in Peter Mikša. „The Rapallo Border between Italy and Yugoslavia after the First World War.“ V: *Grenzen = Frontières*, ur. Gunda Barth–Scalmani et al., 165–181. Zürich: Chronos, 2018.

Rapalska pogodba, ki je bila podpisana po mednarodnih pravilih, je bila brez drugačnega dogovora ali vojne nepremakljiva. Italijani so na začetku druge svetovne vojne (8. julija 1941) v Berlinu po razdelitvi slovenskega ozemlja med okupacijske sile podpisali nov dogovor o poteku vzhodne italijanske meje, ki so jo premaknili proti vzhodu oz. današnji osrednji Sloveniji.⁶ Leta 1945 je prišlo do ponovne spremembe meje med Italijo in Jugoslavijo, ki se je premaknila proti zahodu, veliko bližje slovenski zahodni etnični meji in rapalska meja je izgubila mednarodni pomen. Dokončno je bila ukinjena 10. februarja 1947 ob podpisu mirovne pogodbe Jugoslavije z Italijo oz. njeno uveljavitvijo 15. septembra istega leta. Lokalno prebivalstvo je takoj oz. kmalu po padcu meje z njo »obračunalo« po svoje: uničevali (tudi organizirano) so mejne prehode, zapornice, mejna varovala (žice idr.), bunkerje, predvsem pa mejne kamne.⁷

Rapalska meja je časovno gledano kratkotrajna politična meja, ki pa je: a) zaradi narave okolja, po katerem je potekala, b) udeleženih držav ter c) prevlade družbene klime in upravno-političnih, vojaških, gospodarskih in kulturnih praks, silila v ostro zamejitev in razmejitev. Razmejila je ozemlje, ki je pred letom 1918 pripadalo enotni državi (Avstro-Ogrski) in razdelila pred tem več stoletij etnično homogen teritorij Slovencev. Novonastala meja je v Sloveniji v severnem delu potekala po naravnogeografski razvodnici Julijskih Alp, v osrednjem delu po reliefno zelo razgibanem predalpskem hribovju, v južne delu pa po kraških planotah Dinarskega krasa. »Kraški« del meje se je nadaljeval preko današnje slovensko-hrvaške meje do Kvarnerskega zaliva.⁸

Z gledišča prehodnosti so Italijani z rapalsko mejo na severu obvladovali: 1) prehod med Kanalsko in Ziljsko dolino oz. med Furlanijo in avstrijsko

6 Vehar, Maja in Peter Mikša. *Obmejni trikotnik : okupacijske meje med Idrijo, Žirni in Polhograjskimi Dolomiti, 1941–1945*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2021; Godeša, Bojan. "Slovenci in problem meja med drugo svetovno vojno." *Acta Histriae*, 23/3 (2015), 417–432. Repe, Božo. "Diplomatsko razkosanje Slovenije med drugo svetovno vojno in določanje meja na terenu." *Zgodovinski časopis*, 73/1–2 (2019), 159.

7 Zorn in Mikša, »Rapalska meja«; Gombač, Boris. *Les zones franches en Europe*. Bruxelles: Bruylant, cop., 1991.

8 Zorn, Matija in Peter Mikša. »Boundary Stones and Their "Hidden" Legacy in Slovenia«. V: KREVS, Marko (ur.). *Hidden geographies*. Cham: Springer Nature, cop. 2021., 253.

Koroško, 2) Postojnska vrata kot najnižji prehod med Furlanijo in Srednjo Evropo ter 3) obe ključni severnojadranski luki: Trst (z zaledjem) in Reko (brez zaledja). Poleg tega so na današnjem Hrvaškem obvladovali še nekatere otoke v Kvarnerskem zalivu, Zadar (brez zaledja) ter del zunanjih arhipelagov s pripadajočimi teritorialnimi vodami. S tem je »obrambnost« italijanskega vzhodnega strateškega loka imela na videz ugodna izhodišča, ki so ga podkrepili z obsežno instrumentalizacijo novega mejjišča, da bi ta *frontier* uspeli vzdržati.

Kljub dogovoru o poteku meje sta obe strani začeli mejo utrjevati v pripravah na (pričakovane) bodoče mejne spore. Prvi so z utrjevanjem začeli Italijani v 20. letih 20. stoletja.⁹ Do obsežnejših utrjevalnih del je na italijanski strani prišlo leta 1931, ko so začeli z izgradnjo večjega števila podzemnih in nadzemnih utrd in kasarn, povezanih v Alpski zid.¹⁰ Na jugoslovanski strani se je podobna pobuda pojavila že sredi dvajsetih let, a pred letom 1935 ni prišlo do večjega utrjevanja, ko so začeli z izgradnjo t. i. Rupnikove linije. Območje jugoslovanskega utrjevanja meje proti Italiji se je uradno imenovalo Zahodna fronta, a je danes v Sloveniji bolj poznano kot Rupnikova linija oziroma Rupnikova črta.¹¹ Ime je dobila po takratnem jugoslovanskemu generalu slovenskega rodu Leonu Rupniku. Rupnik je leta 1938 prevzel vodenje utrdbenih del pri Štabu za utrjevanje meje.¹²

Večji del Rupnikove linije je potekal ob rapalski meji, manjši del pa tudi ob avstrijski meji. Ko je bila Avstrija leta 1938 priključena Nemčiji, je namreč problematična postala tudi severna meja Kraljevine Jugoslavije. Jugoslavija jo je zato zavarovala s 6. sektorjem Rupnikove linije. Utrdbena linija je na Koroškem potekala od Črne na Koroškem do Dravograda ter se je nadaljevala tudi naprej proti vzhodu vse do Ptuja. Severna meja ni v fokusu

9 Ajlec et al., »Zapadna jugoslovenska granica«.

10 Bizjak, Matjaž. *Italijanski obrambni načrti proti Kraljevini SHS/Kraljevini Jugoslaviji in gradnja utrjenega obrambnega pasu na italijanski vzhodni meji (Rateče-Reka), 1927–1941*. Doktorska disertacija. Koper: 2016; Jankovič-Potočnik in Tonič, *Fortifying Europe's Soft Underbelly*; Kofol, Karla. »Varovanje in utrjevanje Rapalske meje.« V: *Vojske, orožje in utrdbeni sistemi v Posošju : [katalog razstave]*, ur. Karla Kofol. Tolmin: Tolminski muzej, 2008; Zorn in Mikša. »Rapalska meja: četrto stoletje obstoja in stoletje dediščine«, 618.

11 Zorn in Mikša. »Rapalska meja: četrto stoletje obstoja in stoletje dediščine«, 621.

12 Grom, Janez Peter, Peter Mikša in Alenka Fikfak. »Pomen Rapalske meje in vpliv na morfološki razvoj Idrije ter Žirov.« *Annales*, 31/1 (2021), 117–134.

raziskave, na primeru študije pa se bo na tem delu preverjalo značilnosti (podobnosti ali razlike) 6. sektorja, napram ostalim petim, ki se nahajajo ob rapalski meji.¹³

Opisana obrambna linija ni nikoli služila svojemu namenu, saj je bila opuščena še pred italijanskim napadom na Jugoslavijo aprila leta 1941, le severni del proti Avstriji je bil udeležen v kratkotrajnem spopadu z Nemci.¹⁴ Na začetku druge svetovne vojne so Italijani po okupaciji Kraljevine Jugoslavije z Nemci 8. julija 1941 v Berlinu podpisali nov dogovor o poteku vzhodne italijanske meje. Severni del rapalske meje je še služil kot državna meja, zdaj nova meja med Italijo in Nemčijo, njen južni del pa je postal notranja italijanska pokrajinska meja. Severne meje Kraljevine Jugoslavije ni bilo več, saj je Nemčija z okupacijo Slovenije mejo močno premaknila proti jugu, na novi meji z Italijo in Neodvisno državo Hrvaško.¹⁵

O MEJI IN PROSTORU

V letu 1920 vzpostavljena rapalska meja je v prostoru začrtala prej neobstoječo teritorialno delitev, s katero so bila na novo definirana meddržavna razmerja. Kolaps Avstro-Ogrske so po eni strani izkoristili Italijani, sledeč svojim stoletnim težnjam po obuditvi meja Rimskega cesarstva, ki jih je svež ogenj fašizma le poudarjal. Po drugi strani pa je na novo nastala Država SHS v tem videla svojo priložnost v uresničenju preporodnih teženj in ambicij raznih narodov, ki so jo konstituirali. Največ je pri tem izgubila

13 Jankovič-Potočnik in Tonič, *Fortifying Europe's Soft Underbelly*; Kofol, »Varovanje in utrjevanje Rapalske meje.«; Grom, Janez Peter. »Sektorska delitev obrambnih sistemov rapalske meje in odkrivanje obsega sistema utrdb Rupnikove linije v prostoru.« *Igra ustvarjalnosti*, 16 (2018), 39–49; Habrnal, Miloš. *Rupnikova črta in druge jugoslovanske utrdbe iz obdobja 1926–1941*. Dvůr Králové nad Labem : J. Škoda - Fortprint, 2005; Marković, Zvezdan. *Vojska Kraljevine Jugoslavije in utrjevanje zahodne meje na Slovenskem : 1937–1941*. Diplomska naloga. Maribor: Univerza v Mariboru, 1995; Žorž, Grega. *Varovanje rapalske meje in vojaška navočnost na območju XI. Armadnega zbora*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 2016.

14 Repe, Božo (ur.). *Okupacijske meje v Sloveniji 1941–1945*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2020.

15 Mikša, Peter in Matija Zorn. *Življenje ob meji : Rogaška Slatina in Obsotelje kot jugovzhodna meja nemškega rajha (1941–1945)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2020; Mikša, Peter in Matija Zorn. »Obsotelje – the south-eastern border of the German Reich (1941–1945).« V: *Occupation borders in Slovenia 1941–1945. 1st ed*, ur. Božo Repe, 99–124. Ljubljana: Založba Univerze: = University of Ljubljana Press, 2022.

kulturno-ekonomska celovitost slovenskega naroda, ki je pred uveljavitvijo rapalske meja bila kljub temu formatu manjšinske realnosti neprekinjena.¹⁶

Nova politična delitev je v družben prostor rezala prav tako ostro kot v fizičen prostor. Meja, ki je potekala od tromeje na severu v alpskem svetu, je preko gorovja, hribovja in gozdnatih dolin na jugu današnjega teritorija Republike Slovenije prečkala tako naravno okolje kot grajen prostor. Prečkala je pokrajino današnjega Hrvaškega primorja vse do obmorskega mesta Reka, ki je takrat šele oblikovalo svojo mednarodno prepoznavnost, legitimiteto ter narodnostni karakter.¹⁷

Pojavnost kakršnekoli administrativne ločnice je v prostoru v načelnem nevidna. Je le črta na zemljevidu, s katero so odrejeni takšni ali drugačni upravni režimi in lastništva. Le mestoma in izjemoma so te razdelitve prostora izražene tudi materialno. V primeru katastrske delitve z mejniki in drugimi neformalno oblikovanimi markerji prostora, v primeru meja ter takisto tudi rapalske meje pa z mejnimi kamni ali *cippi* ter ob mejnih prehodih z manjšimi objekti ali sklopi objektov, ki predstavljajo mejno infrastrukturo ter odražajo nivo mejnega prehoda.¹⁸

Meddržavna trenja in splošna militarizacija evropskih držav med obema vojnoma je botrovala obsežnemu utrjevanju meja. V tem obdobju so bili ob večini evropskih meja zgrajeni obsežni obrambni sistemi. Izjema ni niti italijanska severna meja, saj jo je zaščitil izgrajeni Alpski zid (Vallo Alpino), ki je potekal vse od genovskega pristanišča do Reke. S tem je bil obsežno militariziran tudi odsek, ki je mejil na novo vzpostavljeno rapalsko mejo s Kraljevino Jugoslavijo, ki je na svoji strani meje v odgovor prav tako načrtovala in delno zgradila obrambno infrastrukturo.¹⁹

16 Kacin-Wohinz, *Primorski Slovenci pod italijško zasedbo*.

17 Mikša in Zorn, "Rapalska meja: četrto stoletje obstoja in stoletje dediščine."

18 Grom, Janez Peter. *Vpliv utrdbenih sistemov Rapalske meje na razvoj prostora*. Doktorska disertacija. Ljubljana: 2022; ; Žorž, *Varovanje rapalske meje*.

19 Kacin-Wohinz, *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo*; Jankovič-Potočnik in Tonič, *Fortifying Europe's Soft Underbelly*; Duh, »Rupnikova linija«, 207–244.

Če je sama meja predstavljala le dvodimenzionalno črto, redko mar-kirano po poteku svoje trase z mejniki, je izgradnja obrambnega sistema predstavljala resno zastavljen, načrtovan in obsežen poseg v prostor. Potek rapalske meje je označevalo 4618 mejnikov, ki so popisani in evidentirani. Kolikšno je število objektov utrdbenih sistemov Rupnikove linije – jugo-slovenskega obrambnega sistema – in objektov italijanskega Alpskega zidu za zdaj ostaja neodgovorjeno. Zgodovinske evidence so nepopolne, sodobne raziskave pa so šele v povojih, saj se je rapalska meja in pripa-dajoča obrambna infrastruktura pričela raziskovati šele v zadnjih 20 letih. Tako je težko natančno oceniti, kako je rapalska meja sooblikovala prostor in vplivala na njegov razvoj. S tega vidika je najnatančnejša raziskava o vpliv na razvoj prostora bila izvedena na območju današnje občine Žiri v okviru doktorske raziskave z naslovom *Vpliv utrdbenih sistemov rapalske meje na razvoj prostora*,²⁰ ki s svojo metodologijo predstavlja možen raz-iskovalni okvir za raziskovanje preostalega prostora. Nudi pa tudi vpogled v možne končne raziskovalne rezultate in ugotovitve, ki ponujajo atraktivno interpretacijo razvoja in uporabe prostora ter do izvedbe te raziskave še neprepoznane dejanske učinke na razvoj kompozicije grajenega prostora in preoblikovanje naravnega prostora.

Razumevanje razvoja prostora neizogibno zahteva prepoznavanje procesov iz preteklosti, ki so botrovali sestavi vzorcev grajenega prostora, kot jih prepoznavamo v trenutku opazovanja tega prostora. Morfološka slika je v trenutku opazovanja res statična kompozicija različnih elementov in odnosa med grajenim in odprtim prostorom, vendar je ta slika rezultat zelo dinamičnih procesov, na potek katerih je vplivalo človekovo delova-nje skozi čas. Bolj dinamično delovanje človeka je tako ustvarjalo podlago za razvoj kompleksnejših situacij. Nenatančno razumevanje zgodovinskih procesov ali prepoznavanje dejstev in dejavnikov na podlagi nepopolnih informacij je slaba osnova, na podlagi katere je nemogoče ugotavljati dejanske procese razvoja morfološkega vzorca in razumeti morfogenezo opazovanega prostora.²¹

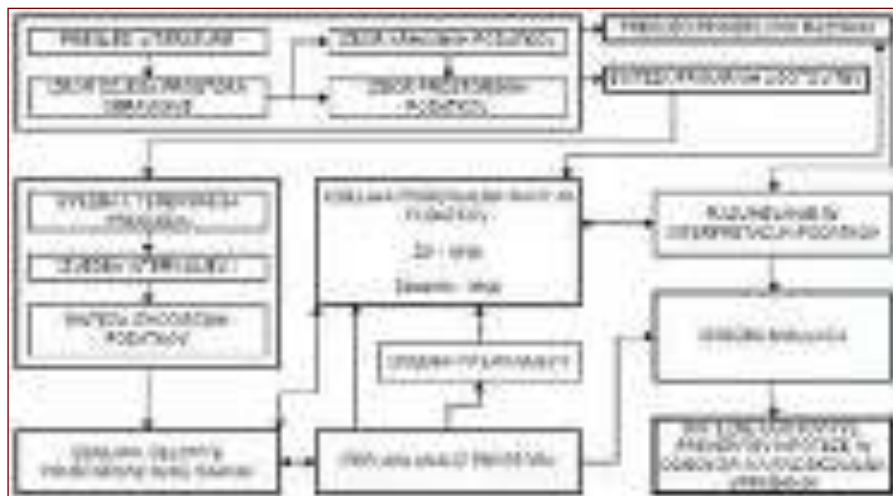
²⁰ Grom, *Vpliv utrdbenih sistemov Rapalske meje*.

²¹ Conzen, M. R. G. »Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis.« *Transactions and Papers (Institute of British Geographers)*, 27 (1960), 111–122; Grom et al. »*Pomen rapalske meje*«.

Mejna območja zaradi svoje narave že sama po sebi predstavljajo spremembo v človekovem delovanju. Rapalska meja je v tem oziru zanimiv primer za preučevanje teh procesov.²²

VPLIV MEJE (IN FORTIFIKACIJ) NA PROSTOR

V okviru raziskave oblikovana metodologija je temeljila na pregledu obstoječe literature, arhivskega, kartografskega in fotografskega gradiva ter raziskovanja na terenu, ki je obsegalo prepoznavanje in evidentiranje morebitnih ostankov in pridobivanje pričevanj oseb, ki so mejo same doživele oziroma so spomin nanjo ohranile na podlagi pripovedovanja starejših. Posebnost metodologije dela je v zaporedju izvedenih raziskovalnih korakov in v izboru vira podatkov, ki so služili za sestavo celovite prostorske slike (slika 1).



Slika 1: Shematski prikaz metodološkega pristopa izdelave raziskave.

Kot prikazuje shema na sliki 1, so bili sprva pridobljeni in kritično ocenjeni dosegljivi pisni in kartografski viri. Pri preiskavi arhivov je bila uporabljena zgodovinsko horizontalna metoda, s katero se je vzpostavil odnos do zgodovinskih dejstev, preverljivih s preiskavo arhivskega in drugega dokumen-

²² Grom, *Vpliv utrdbenih sistemov Rapalske meje*.

tarnega gradiva kot primarnega vira informacij. To so omogočile podatkovne zbirke, ki jih vodijo Arhiv RS (ARS), Vojni arhiv Ministarstva obrambe Republike Srbije v Beogradu, Archivio Ufficio Storico dell'Aeronautica Militare (AUSAM; arhiv italijanskega vojnega letalstva), Archivio Ufficio Storico della Marina Militare (AUSMM; arhiv italijanske vojne mornarice) (Bernasconi in Muran, 2009; Bagnaschino, 2002), in lastni viri.

Pridobljeni podatki so bili analizirani s pomočjo digitalnih orodij (CAD, Esri, DigitalGlobe, GeoEye, Getmapping, Aerogrid, GIS, LiDAR).²³ S pomočjo digitalnih orodij in dostopnostjo prostorskih podatkov je bilo definirano podrobnejši preiskavi namenjeno območje. V raziskavo so bili vključeni tudi vsi za to območje relevantni dostopni prostorski podatki iz podatkovne baze GURS (DOF, KS, EHIŠ, DKN, TTN idr.).²⁴ Za raziskovalno osnovo je služila preučitev konfiguracije terena in drugih prostorskih naravnih specifik, ki bi lahko vplivale na umestitev rapalske meje in utrdbenih sistemov v prostor.

S tem je nastala osnova, ki je omogočila preiskovanje morebitnih diskrepanc in pomanjkljivosti dostopnih podatkov. Osnova za prepoznavanje in razvrščanje elementov obrambne linije v prostor je nastala s pomočjo daljinskega zaznavanja (letalskih posnetkov in tehnologije zračnega laserskega skeniranja – LiDAR).²⁵ Prostorska podatkovna podlaga je nastala s pomočjo podatkovnih zbirk, ki jih vodi Geodetska uprava RS (GURS, 2020).

S sintezo, izpeljano na osnovi primarnih ugotovitev iz dosegljivih virov, je bila ustvarjena nova osnova za nadaljnjo natančnejšo preverbo.

23 Lidar ali Light Detection and Ranging (v dobesednem prevodu Svetlobno zaznavanje in merjenje), je metoda daljinskega zaznavanja, ki uporablja svetlobo v obliki impulznega laserja za merjenje razdalj (spremenljivih razdalj) do Zemlje. Ti svetlobni impulzi – v kombinaciji z drugimi podatki, ki jih zabeleži sistem v zraku – ustvarjajo natančne tridimenzionalne informacije o obliki Zemlje in značilnostih njene površine. National Ocean Service. <https://oceanservice.noaa.gov> (dostop: december 2022).

24 Prostorske podlage, dostopne na portalu GURS / DOF – Digitalni Orto Foto, , KS – Kataster Stavb, EHIŠ – Evidenca Hišnih Števil, DKN – Digitalni Katastrski Načrt, TTN – Temeljni Topografski Načrt

25 Opitz, Rachel in David Cowley. "Interpreting archaeological topography: Lasers, 3D data, observation, visualisation and applications." V: *Interpreting Archaeological Topography*, ur. Rachel Opitz in David Cowley, 1–13. Oxford: Oxbow Books, 2013.

Tako je bilo na tej podlagi mogoče opraviti ključen preveritveni korak s pomočjo dela na terenu. To je predstavljalo popisovanje obstoječih in odkrivanje manjkajočih podatkov o obrambnem sistemu Rupnikove linije. Prav tako so bile preverjene posamezne stavbe, za katere je bilo ocenjeno, da jih podatkovne zbirke pomanjkljivo opredeljujejo.

Celostno predstavljeni prostor je bilo s pomočjo nabora analiz nato mogoče razstaviti na posamezne vsebinske sklope, kar je pripomoglo k zagotavljanju jasne berljivosti prostora. S tem je nastal ločen sloj, ki je predstavljal morfogenezo obravnavanega prostora. Pridobljeno sliko prostora je raziskava podvrgla analitični presoji. Na podlagi interpretacije podatkov in s pomočjo dodatno opravljenih intervjujev je nastala nova slika obravnavanega prostora.

Zgodovinski in prostorski kontekst izbranega območja

Izbran preučevan prostor današnje občine Žiri (slika 2) je skozi zgodovino spreminjal svojo vlogo znotraj širšega prostorskega sistema in s tem tudi svoj karakter. Do kolapsa Avstro-Ogrske monarhije je bila Žirovska kotlina s svojimi zaselki nedostopna in razvoj ni presegal pretežno osnovne kmetijske dejavnosti. Do trenutka vzpostavitve rapalske meje so poselitveno strukturo Žirovske kotline tvorili zaselki Stare Žiri, Nova vas, Stara vas in Dobračeva. Skupno ta stavbni fundus predstavlja 212 objektov, ki so rezultat večstoletnega razvoja. Žirovska dolina ima tako karakter redko poseljenega, ruralnega in perifernega prostora.

Nenadna vzpostavitev meje, ki je potekala tik ob zahodnem robu zaselka Stare Žiri je v prostor vnesla element, ki je Žirovski kotlini dal status obmejnega prostora. Njena strateška lega in vzpostavitev mednarodnega mejnega prehoda sta botrovali močnejši prisotnosti vojsk obeh držav v tem prostoru, kasneje pa posledično tudi intenzivnejšemu utrjevanju.

Od vzpostavitve rapalske meje pa do kapitulacije Italije leta 1943 je na razvoj prostora vplivalo več dejavnikov. Nedvomno je sama sprememba administrativnih procesov kot posledica razmejitve in z njo prekinitve kon-



Slika 2: Sektorizacija Rupnikove linije in Vallo Alpino ter umestitev Žirov na današnjem teritoriju R. Slovenije.

Vir podatkov: GURS, 2020; Grom, Vpliv utrdbenih sistemov Rapalske mej.

tinuitete, ki je veljala za časa Avstro-Ogrske monarhije, bila nedvomna osnova, na kateri se je v prostor posegalo drugače na vsaki strani meje. Ideološke pretenzije posameznih politik obeh držav sta prav tako imele svoje vplive na podobo prostora. V tem oziru lahko vidimo, kako je raznarodovalna politika fašistične Italije zadrževala razvoj Idrije, ležeče blizu Žirovske kotline, in kako je po drugi strani Kraljevina Jugoslavija vzpodbujala razvoj obmejnih naselij kotline z željo učvrstitve lastne pozicije v tem prostoru. Odras zadrževanja razvoja v Idriji vidimo skozi dopolnjevanje morfološkega vzorca s povečevanjem stavbnega fundusa. Idrijo je sestajalo do leta 1920 327 stavb, vendar se je ta fundus v celotnem medvojnem

obdobju povečal le za 67 stavb, kar predstavlja le 20,49% prirast. Žirovska dolina je v istem obdobju pridobila 105 stavb, kar na prejšnjo osnovo 212 stavb predstavlja skoraj 50% prirast ob neupoštevanju gradnje obrambnih utrd (preglednica 1).

| | Žiri | Idrija |
|---------------------------------|---------|---------|
| obstoječe stavbe | 212 | 327 |
| nove stavbe | 105 | 67 |
| skupno | 317 | 394 |
| povečanje v % | 49,53 % | 20,49 % |
| utrjeni objekti v naselju | 15 | 0 |
| utrjeni objekti v obodu naselja | 35 | 15 |

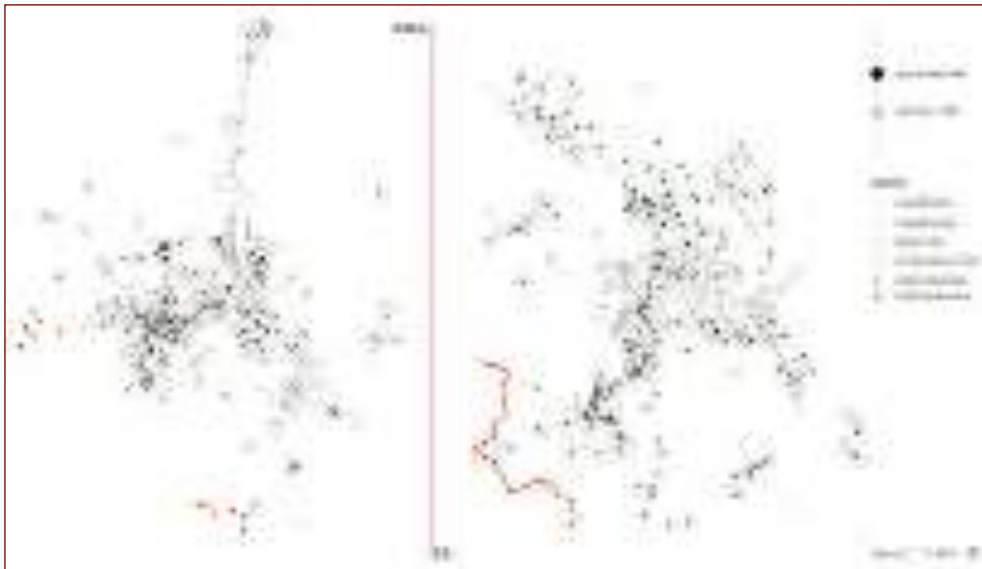
Tabela 1: Numerični prikaz prirastka v primerjanih naseljih Žiri in Idrija v obdobju med obema vojnoma od vzpostavitve rapalske meje novembra leta 1920 do jugoslovanske kapitulacije aprila leta 1941 (GURS, 2020).

Ta razvojna razlika med dvema naseljema se odraža posledično v predružačenju morfološkega vzorca v Žirovski kotlini in nespremenljivosti morfološkega vzorca Idrije. Zanimivo je, da Drozg morfološki vzorec in strukturno organizacijo poselitve Žirovske kotline jasno opredeli kot tip E,²⁶ vendar se ne opredeli do procesov, ki so botrovali takšni strukturiranosti poselitvenega vzorca (slika 3 - naslednja stran).

ANALIZA IN INTERPRETACIJA PROSTORA

Ravno izpeljava primerjalnih analiz na primeru Idrije in Žirovske kotline nudi potrebno analitično osnovo, na podlagi katere je možno branje sprememb v prostoru, ki jih je povzročila vzpostavitev rapalske meje. Ker je razvoj prostora potrebno razumeti kot dinamičen proces (slika 4) in ne le kot dvodimenzionalen morfološki vzorec, ni dovolj samo statistična obrav-

²⁶ To so naselja iz nizov posameznih objektov ob razvejanih prometnicah. Razmestitev v nizu pomeni, da so stavbe med seboj enako oddaljene, da so postavljene istosmerno ter si sledijo v vrsti. Razmeščene so na eni ali na obeh straneh prometnice, od katere so enako oddaljene in je ne omejujejo. Prometno omrežje je razvejano, vendar brez izrazite hierarhije. Vse ceste so glede na ulični profil enake, tako da je glavno prometnico samo na podlagi morfoloških elementov težko identificirati; Drozg, Vladimir. *Morfologija vaških naselij v Sloveniji*. *Geographica Slovenica*, 27. Ljubljana: Inštitut za geografijo, 1995, 27.

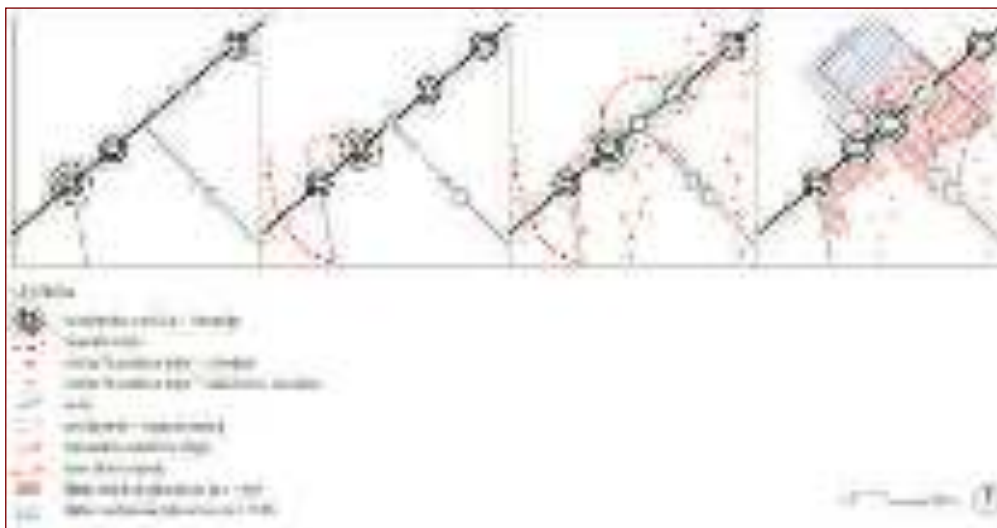


Slika 3: Morfološki analizi naselij Idrija in Žiri. Primerjava morfoloških struktur, nastalih pred letom 1945 in po letu 1945. Ločeno je prikazan sloj utrjenih objektov Alpskega zidu in Rupnikove linije
Vir podatkov: GURS, 2020; Grom, Vpliv utrdbenih sistemov Rapalske meje.

nava količin stavbnega fundusa in odnosov medsebojnih vzorcev morfološke strukture. Za ustvarjanje celovitega pregleda razvoja je potrebno branje morfogeneze v kontekstu prepoznavanja in razumevanja vsakemu prostoru edinstvenih morfogenetskih procesov.

Tak pregled je možno ustvariti le z grafično analizo in prikazom pridobljenih podatkov v obliki morfoloških kart ter na podlagi teh prostorsko umeščenih podatkov branja, razumevanja ter interpretacije morfoloških vzorcev, ki sestavljajo neko naselje. Proces, ki so determinirali prostorsko kompozicijo Žirovske kotline, so v tej raziskavi zavržjo analize časovno (linearno) opredeljeni v tri zgodovinske faze: Žirovska kotlina do vzpostavitve rapalske meje l. 1920, razvoj naselij v obdobju med letom 1920 in kapitulacijo Italije leta 1943 ter obdobje od konca druge svetovne vojne do danes, v katerem so združeni vsi različni procesi urbanizacije – od povojne urbane ekspanzije in rastrskega urbanizma do tipizacije posegov in kapi-

talsko motivirane urbanizacije ter dograjevanja poselitvene strukture v zadnjih 30 letih. Namensko so leta druge svetovne vojne do določene mere izvzeta iz analiz, saj v tem času razvoja, ki bi relevantno vplival na prostorsko kompozicijo, Žirovska kotlina ni doživela.



Slika 4: Shema morfogeneze Žirovske doline po ključnih obravnavanih obdobjih.

Kot je bilo predhodno opisano, je poselitveno strukturo žirovske kotline pred umestitvijo rapalske meje sestavljal niz naselij, ki so bila v prostoru jasno ločena, njihova morfološka kompozicija pa je bila izrazito organsko raščena, saj je bil grajen prostor prilagojen maksimalnemu izkoristku naravnih danosti omejenega prostora kotline.

Najvidnejša sprememba v podobi poselitvenega vzorca Žirovske doline je stapljanje zaselkov, ki so bili pred tem jasno ločeni med seboj in so imeli jasno definirano osrediščenost. Razvojni procesi za časa veljave rapalske meje so botrovali spojitvi teh naselij in večkratni spremembi odprtega prostora, ki je v naselju imel središčno vlogo. Ti procesi so že pred kapitulacijo Kraljevine Jugoslavije rezultirali v neformalno prepoznavanje zaselkov Žirovske kotline v obliki unificiranega naselja, poimenovanega Žiri (slika 5).

V primeru Žirovske kotline je kot dejavnike soustvarjanja morfološkega vzorca in spremembe v uporabi prostora potrebno upoštevati tako posamezne utrdbene objekta tako imenovane Rupnikove linije kot tudi sistemsko prepletenost ter elementov. Sama infrastrukturna militarizacija Idrije in Žirov je v medvojnem procesu utrjevanja meja prav tako potekala različno, vendar ne nepovezano. Pozicija posameznega naselja v razmerju do poteka meje in izbira različnih principov utrjevanja sta bila glavna dejavnika učinkovanja na prostor. Meja ni potekala neposredno ob Idriji, mednarodni mejni prehod se je namreč dotikal ustja doline, ki vodi v Žirovsko kotlino. Že sama oddaljenost je pomenila, da je vojaška infrastruktura, ki je ščitila mejo, bila od naselja bolj oddaljena kot v primeru Žirov. Po drugi strani so Italijani izgrajevali Alpski zid po principu utrjevanja posameznih točk odpora. Po tem principu bi lahko tako posamezni utrjeni objekti ali utrjene točke delovali neodvisno ena od druge tudi v primeru preboja linije s strani sovražnika. Jugoslovani so pri izgradnji obrambnega sistema posnemali principe francoske in čehoslovaške doktrine, ki so jih Francozi materializirali pri izgradnji Maginojeve linije, Čehoslovaki pa z izgradnjo Benešove linije²⁷.

Rupnikova linije je sledeč takšni doktrini obrambe potekala v dveh distinktivnih linijah, od katerih je vsaka zagotavljala določeno obrambno funkcijo. Dolinski sistem obrambe so tvorili manjši utrjeni mitralješki objekti, slemenski sistem pa so v linijsko obrambo povezali artilerijski utrjeni objekti. Specifična topologija Žirovske kotline je kot posledica poteka doline reke Sovre in doline reke Račeve zahtevala razdvojitvev dolinskega sistema v dva kraka, saj je skozi obe dolini bilo mogoče prodreti do Ljubljane. Medtem ko je vzhodni krak stekel po vzhodni vzpetini hribovja tik nad kotlino, je zahodni krak v smislu zagotavljanja povezanosti sistema prečkal neprekinjeno Žirovsko kotlino, s tem pa tudi vse zaselke od Dobračeve na severu

²⁷ Temeljna razlika med obema sistemoma je tudi zaščita moštva. Jugoslavija, ki je sprva načrtovala obsežna obrambna dela z velikimi podzemnimi prostori, je morala prilagoditi svojo gradnjo realnim razmeram ter v kratkem času zgradila na stotine, tudi tisoče manjših preprostih objektov, brez podzemnih logističnih delov, ki bi hkrati ščitila ter zagotavljala bivalne razmere posadki. Italija je na drugi strani pristopila k utrjevanju izpostavljenih prehodov, a tam že od začetka gradila objekte, ki so tudi na uravnane kraškem površju imeli podzemne logistične dele. Sistem je z leti zgoščevala ter šele z izgradnjo množice začasnih poljskih fortifikacij dosegla povezanost sistema. (Žorž, *Varovanje rapalske meje*). Več o utrjevalnih sistemih v Evropi med obema vojna tudi v Duh, »Rupnikova linija«, 207–244.

do Starih Žirov na jugu. Tako se je vojaška infrastruktura prepletla z naselji ter s tem na svojstven način vplivala na podobo morfološke kompozicije.²⁸



Slika 5: Žirovska kotlina z ločeno prikazano morfološko strukturo na datum vzpostavitve rapalske meje in prirastkom med obema vojnama. Ločeno so točkovno prikazane pozicije utrjenih objektov Rupnikove linije. V karti so shematično prikazani procesi morfogeneze v tem obdobju.

Pravilnost izhodiščnih podatkov je v trenutku ocenjevanja medsebojnih vplivov med vojaško infrastrukturo in civilnim stavbnim fundusom bistvena osnova. V smeri celovitega razumevanja prostorskega razvoja Žirovske kotline je bil poleg pregleda in sintetiziranja dostopnih arhivskih podatkov o številu, tipologiji ter poziciji posameznih utrdbenih objektov opravljen tudi obsežen pregled lokacije. Pri tem je bilo ugotovljeno, da so dostopni zgodovinski viri ter tudi sodobne raziskave grobo nepopolne. Arhivski viri namreč ne vsebujejo natančnega popisa posameznih obrambnih objektov Rupnikove linije, sodobne raziskave pa so stanje na terenu ugotovljale

²⁸ Grom, *Rapalska meja: četrto stoletje obstoja in stoletje dediščine*; Grom, Mikša, Fikfak, »Pomen Rapalske meje«.



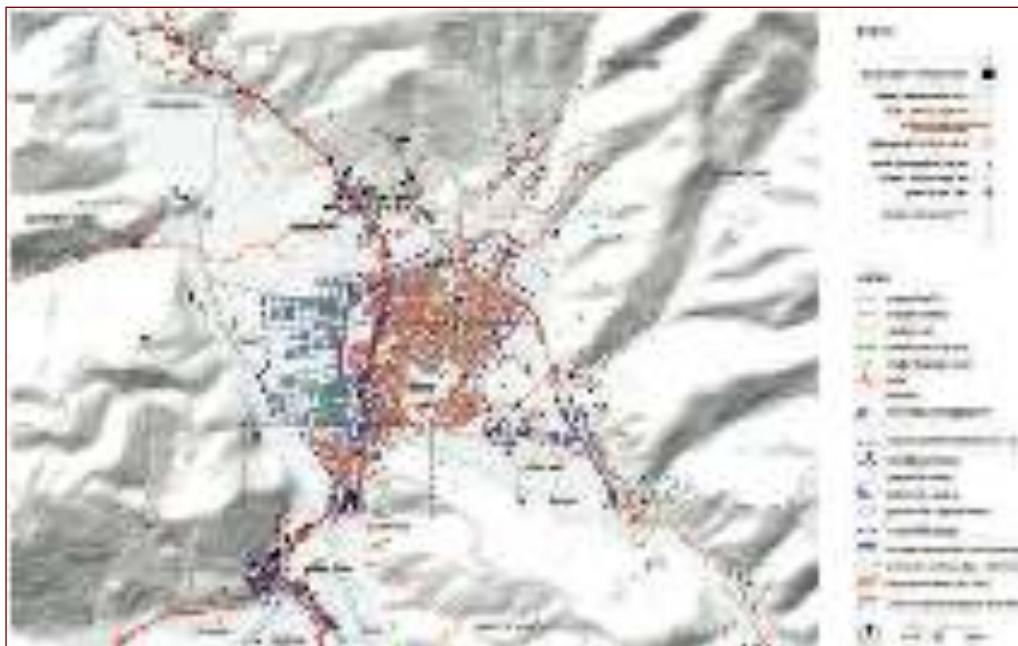
Slika 6: S terenske raziskavo določene pozicije utrdbenih objektov Rupnikove linije in označene pozicije objektov, na katerih je bila izvedena mineraloška analiza
Vir podatkov: GURS, 2020; ESRI; rapalskameja.si/zemljevid; avtorjevi podatki.

Kasnejša obdelava pridobljenih podatkov je s pomočjo digitalnih orodij ustvarila celovito sliko prostora v različnih izbranih obdobjih. Natančno so obdelani morfološki vzorci in nanje vezani numerični podatki: pred vzpostavitvijo rapalske meje (do leta 1920), med obema vojnoma do kapitulacije Jugoslavije (1920–1941) ter od konca druge svetovne vojne do danes (od leta 1945 naprej). Dopolnjeni morfološki vzorci v obliki statičnih grafičnih vtisov in ugotavljanje razvojne dinamike – morfogeneza ter sestavljeni statistični podatki o prirastu stavbnega fundusa predstavljajo rezultat, ki priča o dejanskem razvoju tega prostora.

Na predhodno morfološko kompozicijsko sliko je povojna urbanizacija naložila danes v prostoru dominantno mrežasto kompozicijsko zasnovo. V naravi vidno strukturo polj, ki je odražala katastrsko stanje, sta nadomestili komasacija parcelacije in mrežna, repetitivna in za povojno urbano

29 Opitz in Cowley, "Interpreting archaeological topography", 1–12.

ekspanzijo značilna struktura izključno enodružinskih individualnih stavb (slika 7). Poljske poti, ki so se v predvojnem obdobju povezovale z glavno cestno povezavo skozi Žirovsko dolino, so ob spremembi funkcije v napa-ljalne, asfaltirane povezave do novih sosek predstavljele edino spre-membo v mrežasti zasnovi novih urbanih struktur.



Slika 7: Morfološka struktura Žirov je grafično prikazana takšna, kot je v trenutnem stanju. Poudarjeni so rastrska povojna širitev naselja ter definirani robovi naselja.

Omenjena tradicionalna podoba ruralnega prostora, ki jo karakterizira preplet geometrije polj travnatih in obdelovalnih površin, je pred spremembo namembnosti zemljišč ustvarjala prepoznaven pejsaž grajenemu prostoru in s tem vpetost v smiseln kontekst prostora. Parcelacija je vidna, saj so te kmetijske površine, vpete med rob naselja in rob gozda, ki se vzpenja proti Žirovskemu vrhu, ustvarile slikovito ozadje. Struktura in njena sezonska spremenljivost sta vidni tudi z okoliških hribov, saj so nekdanje vasi v Žirovski dolini – in danes Žiri – z okoliških višinskih točk pogledom popolnoma odprte. Komasaacija parcel je v procesih nacionalizacije to

tradicionalno podobo prostora nadomestila z novim, funkcionalistično-racionalnim razrezom zemljiške parcelne strukture. Ta je vidna, saj se je materializirala v cestni mreži in fizično ograjenih privatnih parcelah ter na njih postavljenih stanovanjskih stavbah. Sprememba prostora posledično izrazito vpliva na percepcijo, in sicer tako z vidika tlorisa kot tudi na nivoju prostora.

Vpogled v procese poseganja v prostor z upoštevanjem dejstva, da je z vzpostavitvijo rapalske meja bila v prostor vnesena močna sprememba, je pokazal nedvomne učinke le-te na razvoj vplivnega prostora.

Ravno odločitev o časovnih intervalih, vezanih na vlogo rapalske meje, je na podlagi lastnih ugotovitev ter na podlagi izdelanih merodajnih statističnih in prostorskih analiz omogočila oblikovanje sklepanj o morfogenezi preučevanega prostora.

ZAKLJUČEK

Ugotovljena dejstva na primeru Žirovske kotline kažejo na jasne vplive, ki jih je imela rapalska meja s pripadajočima obrambnima sistemoma na razvoj prostora. Uporabljena metodologija dela predvideva interdisciplinaren pristop v prepletu arhivskega in zgodovinskega gradiva, razumevanja vojaških doktrin ter procesov poseganja v prostor in poznavanje prostorsko-urbanistične teorije, pa nudi svojstven pristop pri ugotavljanju prostorskih implikacij tovrstne dediščine in drugačen pristop pri njenem vrednotenju. Aplikacija je mogoča na celoten prostorski potek tako rapalske meje z njenima obrambnima sistemoma kot tudi drugih militariziranih ali le umetno vzpostavljenih in v nekem zgodovinskem momentu reguliranih mej v prostoru. Najbolj smiselna pa je nedvomno v primerljivih situacijah. To je v situacijah, kjer se razmejitev približa v vplivno območje nekega naselja ali pa celo fizično posega v njegovo sestav. Tako so lahko takojšen izziv preučitve naselja vzdolž rapalske meje severno od Žirov, kot so Radovljica, Begunje na Gorenjskem in Trzič. Naselja sicer niso povezana z rapalsko mejo, vendar je skozi njih potekal krak obrambnega sistema Rupnikove linije in se je do določene mere povezoval s kasneje vzpostavljenim šestim odsekom Rupnikove linije. Šesti odsek, vzpostavljen zaradi grožnje s strani nacistične Nemčije, preči na podoben način kot Žirovsko dolino več naselij, kot so Mežica Prevalje in Slovenj Gradec, ki je od same obrambne infrastrukture nekoliko oddaljen. Kot zanimiv primer urbaniziranega središča za preučitev v šestem odseku je tudi Maribor, ki je bil sicer obdan z utrjenimi objekti Rupnikove linije.

Neobremenjena presoja zgodovinskih dejavnikov in primerjalna prostorska analiza morfoloških vzorcev lahko s pomočjo razumevanja morfogenetskih procesov nudi nov pogled na dediščino, ki je bila sistemsko zamolčana ali na trenutke celo uničevana in je posledično v veliki meri še danes neprepoznana ter potrebna novega vrednotenja. Le-to namreč zagotavlja ohranitev identitete nekega naroda in s tem nudi možnost razvoja prostora z izrazito in svojstveno identiteto.

VIRI IN LITERATURA

Literatura

Ajlec, Kornelija, Peter Mikša in Matija Zorn. »Zapadna jugoslovenska granica u današnjoj Sloveniji od kraja Prvoga do kraja Drugoga svjetskog rata.« *Historijski zbornik*, 72/1 (2019), 91–110.

Bizjak, Matjaž. *Italijanski obrambni načrti proti Kraljevini SHS/Kraljevini Jugoslaviji in gradnja utrje-nega obrambnega pasu na italijanski vzhodni meji (Rateče-Reka), 1927–1941*. Doktorska disertacija. Koper: [M. Bizjak], 2016 (?).

Cattaruzza, Marina. „The Making and Remaking of a Boundary – the Redrafting of the Eastern Border of Italy after the two World Wars” *Journal of Modern European History*, 9/1 (2011), 66–86.

Conzen, M. R. G. »Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis. « *Transactions and Papers (Institute of British Geographers)*, 27 (1960), 111–122.

Drozg, Vladimir. *Morfologija vaških naselij v Sloveniji*. *Geographica Slovenica*, 27. Ljubljana: Inštitut za geografijo, 1995.

Duh, Aleksander. »Rupnikova linija, utrdbena linija Kraljevine Jugoslavije na Koroškem.« *Retrospektive*, 1 (2022), 207–244.

Godeša, Bojan. "Slovenci in problem meja med drugo svetovno vojno." *Acta Histriae*, 23/3 (2015), 417–432.

Gombač, Boris. *Les zones franches en Europe*. Bruxelles: Bruylant, cop., 1991. (?)

Grom, Janez Peter, Peter Mikša in Alenka Fikfak. »Pomen Rapalske meje in vpliv na morfološki razvoj Idrije ter Žirov.« *Annales*, 31/1 (2021), 117–134.

Grom, Janez Peter. »Sektorska delitev obrambnih sistemov rapalske meje in odkrivanje obsega sistema utrdb Rupnikove linije v prostoru.« *Igra ustvarjalnosti*, 16 (2018), 39–49.

Grom, Janez Peter. *Vpliv utrdbenih sistemov Rapalske meje na razvoj prostora*. Doktorska disertacija. Ljubljana: [J. P. Grom], 2022.

Habrnal, Miloš. *Rupnikova črta in druge jugoslovanske utrdbे iz obdobja 1926–1941*. Dvůr Králové nad Labem : J. Škoda - Fortprint, 2005.

Jankovič Potočnik, Aleksander in Vladimir Tonič. *Fortifying Europe's soft under-belly: The Rupnik Line, the Vallo Alpino and other fortifications of the Ljubljana Gap*. Hoosick Falls: Merriam Press, 2012.

Kacin-Wohinz, Milica. *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918 do 1921*. Maribor: Obzorja, 1972; Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1972.

Kofol, Karla. »Varovanje in utrjevanje Rapal-ske meje.« V: *Vojske, orožje in utrdbeni sistemi v Posošju*: [katalog razstave], ur. Karla Kofol. Tol-min: Tolminski muzej, 2008.

Marković, Zvezdan. *Vojska Kraljevine Jugoslavije in utrjevanje zahodne meje na Slovenskem : 1937-1941*. Diplomaska naloga. Maribor: Univerza v Mariboru, 1995.

Mikša, Peter in Matija Zorn. »Obsotelje – the south-eastern border of the German Reich (1941–1945).« V: *Occupation borders in Slovenia 1941–1945. 1st ed*, ur. Božo Repe, 99–124. Ljubljana: Založba Univerze: = University of Ljubljana Press, 2022.

Mikša, Peter in Matija Zorn. *Življenje ob meji : Rogaška Slatina in Obsotelje kot jugovzhodna meja nem-škega rajha (1941–1945)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2020.

Opitz, Rachel in David Cowley. "Interpreting archaeological topography: Lasers, 3D data, observation, visualisation and applications." V: *Interpreting Archaeological Topography*, ur. Rachel Opitz in David Cowley, 1–13. Oxford: Oxbow Books, 2013, 1–12.

Repe, Božo. "Diplomatsko razkosanje Slovenije med drugo svetovno vojno in določanje meja na terenu." *Zgodovinski časopis*, 73/1-2 (2019), 158–192.

Repe, Božo (ur.). *Okupacijske meje v Sloveniji 1941–1945*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2020.

Vehar, Maja in Peter Mikša. *Obmejni trikotnik : okupacijske meje med Idrijo, Žirmi in Polhograjskimi Dolomiti, 1941–1945*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2021.

Zorn, Matija in Peter Mikša. "The Rapallo Border between Italy and Yugoslavia after the First World War." V: *Grenzen = Frontières*, ur. Gunda Barth-Scalmani et al., 165–181. Zürich: Chronos, 2018.

Zorn, Matija in Peter Mikša. "Rapalska meja: četrto stoletje obstoja in stoletje dediščine." V: *Nečakov zbornik: Procesi, teme in dogodki iz 19. in 20. stoletja*, ur. Kornelija Ajlec, Bojan Balkovec in Božo Repe, 605–642. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2018.

Zorn, Matija in Peter Mikša. Boundary stones and their »hidden« legacy in Slovenia. V: KREVS, Marko (ur.). *Hidden geographies*. Cham: Springer Nature, cop. 2021. Str. 233–259.

Žorž, Grega. *Varovanje rapalske meje in vojaška navočnost na območju XI. Armadnega zbora*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 2016.

POVZETEK

Vzpostavitev rapalske meje leta 1920 je zagotovila politično osnovo za izgradnjo obsežnih utrdbenih sistemov na italijanski in jugoslovanski strani. Medtem ko so Italijani vzdolž celotne državne kopenske meje zgradili 1851 kilometrov dolg obrambni sistem Alpski zid, so Jugoslovani ob jugoslovansko-italijanski meji zgradili približno 250 kilometrov dolgo »Rupnikovo« obrambno linijo – uradno imenovano Zahodna fronta. Opisana meja je delila slovenski prostor do leta 1945 oz. uradno do leta 1947. Slovenski teritorij, preko katerega je tekla zgoraj opisana že zdavnaj opuščena rapalska meja, je še vedno prepreden s strukturami preteklosti, ki so nekdanj jasno pripadale enemu od obeh obrambnih sistemov. Njuna pripadnost je danes navidezno nejasna. Glede na osnovno namenskost teh struktur in obseg, ki so ga dosegle na vrhuncu gradnje, bi pričakovali, da bodo pri snovanju prostora in načrtovanju grajenih posegov igrali jasno, zaradi svoje zgodovinske sporočilnosti morda celo pomembno vlogo. Navsezadnje posamezni grajeni elementi s svojo prezenco soustvarjajo morfološko sliko nekega teritorija oziroma prostora in ga s tem na edinstven način tudi definirajo. Pa temu ni tako. Oba sistema v celoti in njuni posamezni elementi so, z nekaj redkimi izjemami, le pozabljena memorabilija – pokopališča arhitekture.

Kakšen vpliv pa so fortifikacije imele na (zaledni) prostor ob meji? Tega vprašanja se je dotaknila dotična raziskava, ki je preverila vpliv na morfološki razvoj naselja Žiri. Raziskava je bila usmerjena v razumevanje sektorske delitve rapalske meje in obrambnih sistemov Alpskega zidu in Rupnikove linije. Članek želi prikazati pomen in vrednost prostorskih implicacij dediščine rapalske meje s pomočjo zgodovinske kontekstualizacije in sodobne urbanistične teorije.

V sklopu članka so se iskala oziroma ugotavljala dejstva, ki so pogojevala sektorsko ureditev v celotnem razponu rapalske meje od tromeje na severu do Reškega zaliva na jugu. Rezultati analiz kažejo na večplastnost pomenov in vplivov na razvoj prostora kot posledico delitve homogenega teritorija. Poleg očitnih negativnih učinkov na razvoj na tem teritoriju živčnega prebivalstva je raziskava pokazala, da je vsiljena dinamika kot pos-

ledica utrjevanja vplivala na razvoj širšega prostora. Primerjani sta naselji Žiri in Idrija s ciljem vzpostavitve pregleda razvojnih razlik v zastavljenih časovnih intervalih. Ugotovljeni razvojni zagon je sledil – v Idriji na italijanski ter v Žireh na strani Kraljevine Jugoslavije – različnim motivom in principom ter je v prostoru pustil še danes vidne, različne in izrazite vzorce grajenega prostora.

Obravnavanim prostorom edinstvene situacije so podlaga za snovanje prihodnjega prostorskega razvoja, ki lahko na podlagi v raziskavi drugače ovrednotene dediščine in njenih vpliv na razvoj prostora ravno v tej dediščini najde motiv za unikatnost razvoja in s tem oblikovanjem izrazite identitete.

Retro
SPEKTIVE

Nove tehnologije

227

UDK: 791.4:069(497.4)

Uporaba filma za interpretacijo zgodovinskih vsebin v sklopu muzejske ponudbe

**The use of film for interpretation of historical topics
as a part of museum's showcase**

Nejc Kavka

229

IZVLEČEK

Film je v zadnjih desetletjih postal zelo dostopen medij, zaradi česar med drugim predstavlja tudi priljubljeno sredstvo posredovanja strokovnih vsebin širši javnosti. Pri tem ne smemo spregledati vloge muzejev, saj je njihova funkcija že v osnovi močno vezana na interpretacijo strokovnih vsebin. Muzeji so v splošnem filmske vsebine vključili v svojo ponudbo, tako v same fizične prostore muzejev kot tudi na njihove spletne platforme. Analiza spletne filmske ponudbe izbranih slovenskih muzejev je pokazala, da slovenski muzeji v veliki večini ponujajo filmske vsebine preko spleta – večinoma so to nekajminutne filmske predstavitve določenih razstav, posnetki pogovorov in predavanj ter promocijski filmi. To pomeni, da v tem kontekstu še vedno obstajajo številni neizkoriščeni potenciali filmske ponudbe in predvsem njene distribucije na spletnih platformah.

Ključne besede

film, muzej, interpretacija, razstava, splet

ABSTRACT

In the last few decades film has become a very accessible medium. Among other ways it is widely used as a tool for presenting scientific content to a general audience. Museums play an important role in this context, as one of their main functions is to interpret scientific content. Film has been largely incorporated into museums' showcase, both by being placed in actual exhibitions as well as distributing it online. Study of online film showcases of Slovenian museums has shown that Slovenian museums widely offer their content on YouTube – most typical are films that present a specific exhibition, recordings of talks or lectures and promotional films. Nonetheless it seems that there is still a lot of untapped potential of film as a medium and mainly its distribution online.

Keywords

film, museum, interpretation, exhibition, internet

UVOD

Film je razmeroma nov medij, ki je v dobrem stoletju svojega obstoja dosegel izjemno veliko priljubljenost in postal ena najbolj množičnih oblik tako umetniškega udejstvovanja kot preživljanja prostega časa. Z ozirom na vsebinski okvir pričujoče razprave ne smemo spregledati mesta, ki ga ima žanr zgodovinskega filma. Že vse od sicer kontroverznega *Rojstva naroda* iz leta 1915 zgodovinski filmi, kot so *V vrtincu* (1939), *Spartak* (1960), *Pogumno srce* (1995), *Gladiator* (2000), *Greben rešenih* (2016) in mnogi drugi, vztrajno polnijo kinodvorane po vsem svetu. Morda ravno več sto milijonski proračuni teh filmov najbolj jasno kažejo na dejstvo, da ima zgodovinski film izjemno velik doseg in v zelo veliki meri pri širši publikli oblikujejo predstavo o zgodovini, na kar bi morali biti zgodovinarji še posebej pozorni.

Pričujoča razprava se ne bo ukvarjala z zgoraj navedenimi spektakularnimi, visoko proračunskimi filmi in vprašanjem njihove obravnave in interpretacije zgodovine, temveč bo osredotočena na uporabo predvsem dokumentarnega filma v okviru muzejskih ponodb. Pa vendar nam uvodni primer najbolj jasno ilustrira smisel tovrstne obravnave. Očitno je, da ima film zelo velik potencial pri posredovanju in prezentaciji zgodovine, česar bi se morala sama zgodovinska znanost dobro zavedati. Obenem pa je z napredkom tehnologije v zadnjih letih izdelovanje filmov postalo dostopno tako rekoč vsakomur s pametnim telefonom. Pri tem je treba dodati, da bo pojem »film« v nadaljevanju uporabljen v najširšem pomenu, ki obsega bolj ali manj kakršnakoli avdio-vizualna dela in ni osredotočen zgolj na dela z visoko umetniško vrednostjo.

Kot smo že omenili, nas bo v nadaljevanju zanimala vloga filma v okviru muzejske ponudbe. Muzej kot historična institucija je že v osnovi namenjen interpretaciji zgodovine; bistvo poslanstva zgodovinskih muzejev je v tem, da zgodovino iz bolj ali manj abstraktnih okvirov preobrazijo v nekaj oprijemljivega in stvarnega, s čimer lahko širši javnosti vzbudijo zanimanje za zgodovino in ji nato tudi učinkovito posredujejo zgodovinsko znanje. Prav zato je smiselno, da bi muzeji za interpretacijo zgodovinskih vsebin upo-

rabljali nova sredstva in orodja, ki jih ponuja razvoj tehnologije, pri čemer ima ravno film eno od vodilnih vlog.

Namen prispevka je torej osvetliti načine uporabe filma za posredovanje zgodovinskih vsebin v muzeju. Vpeljava filma v muzejsko ponudbo, ki ob uporabi interneta ni nujno vezana na same prostore muzeja, ima lahko dvojno prednost: na eni strani predstavlja občutno dodano vrednost obstoječi muzejski ponudbi, na drugi strani pa lahko služi kot promocija samega muzeja.

MUZEJ KOT SREDSTVO KOMUNICIRANJA ZGODOVINSKEGA ZNANJA

Muzej običajno opredeljujemo kot institucijo, ki hrani, evidentira in predstavlja premično kulturno dediščino. Ker bodo v nadaljevanju obravnavani zgolj zgodovinski muzeji, bi lahko zgornjo opredelitev natančneje dopolnili in pojem »kulturne dediščine« zožili na ostanke iz preteklosti. Že v klasični Grčiji so poznali prototipe današnjih muzejev (beseda »muzej« namreč izvira iz grščine), ki so predstavljali nekakšne shrambe oziroma zakladnice predmetov, ki so iz takšnih ali drugačnih razlogov nosili določeno vrednost. Ta tradicija se je skozi stoletja nadaljevala vse do moderne zgodovine – v Evropi večina najpomembnejših muzejev izvira iz vladarskih ali cerkvenih zbirk.¹ Od devetnajstega stoletja dalje so muzeji postajali vse bolj odprti za širšo javnost, zaradi česar se je morala postopoma in do neke mere spremeniti tudi njihova funkcija. Povsem jasno je torej, da uvođoma navedene tri funkcije muzejev niso nujno enakovredne, predvsem če imamo v mislih izvorno poslanstvo teh institucij.² Pretežno izobraževalna funkcija »predstavljanja« ali »interpretacije« vsebine muzejskih zbirk se je zares izoblikovala šele v nedavni zgodovini.

1 Potočnik, Dragan. »Muzej kot vir za poučevanje zgodovine.« Zgodovinski časopis, 58, št. 1–2 (2004): 187–196, 187.

2 Low, Theodore. »What Is a Museum?« Reinventing the Museum: Historical and Contemporary Perspectives on the Paradigm Shift. AltaMira Press, 2004, 30–44, 32.

Slovar slovenskega knjižnega jezika pojem »interpretacija« opredeljuje kot »delanje, povzročanje, da se dojame, spozna pomen, vsebina česa; razlaga, tolmačenje«. ³ Gre torej za kompleksen in zahteven proces, ki za »dojemanje pomena« in »tolmačenje« zahteva uporabo številnih sredstev in večinoma krepko presega zgolj preprosto opisovanje. Na tem mestu nas bo seveda bolj zanimala interpretacija v zelo specifičnem okolju – v muzeju. Obstajajo različna mnenja o tem, kakšno mesto ima interpretacija v muzeju. Nekdanji newyorški minister za izobraževanje Gordon Ambach je trdil, da so kakršnekoli muzejske dejavnosti že same po sebi interpretativne. Že samo izbiranje specifičnih predmetov, ki se jih kot muzejske eksponate poveže v zgodbo, torej rdečo nit razstave, naj bi od avtorjev tovrstnih aktivnosti zahtevalo interpretacijo teh predmetov, saj se jim s tem pripisujeta specifičen pomen in vsebina. Postopek zasnove neke razstave naj bi bilo v bistvu – namerno ali nenamerno – oblikovanje določenega sporočila, ki od obiskovalca izzove takšen ali drugačen odziv. ⁴ V tem kontekstu je pomenljivo tudi spoznanje, da je muzej neke vrste časovni medij, ki prenaša sporočila skozi čas (v nasprotju s prostorskimi mediji, ki prenašajo sporočila skozi prostor, na primer pismo). ⁵ Pa vendar je treba to zelo splošno in deloma idealistično sliko natančneje definirati ter muzejski interpretaciji dodati nekatere bolj specifične kriterije. Edward P. Alexander in sodelavci so jih povzeli tako:

- Interpretacija ni zgolj neka informacija, temveč neko novo spoznanje, ki ga določena informacija izzove.
- Interpretacija se mora nujno na tak ali drugačen način navezovati na osebne izkušnje ali znanje obiskovalca, v nasprotnem primeru je neuspešna.
- Cilj interpretacije je prikazati celostno vsebino, ne zgolj posamezne nepovezane elemente.
- Interpretacija naj – če je možno – vključuje vse vrste čutnega zaznavanja: vid, sluh, vonj, okus, otip in gibanje. Pristop, ki nagovarja tudi

3 »Interpretacija«, Fran.<https://fran.si/iskanje?View=1&Query=interpretacija> (dostop: 14. december 2021).

4 Alexander, Edward P., Alexander, Mary, Decker, Julia. *Museums in Motion: an introduction to the history and functions of museums*. Rowman & Littlefield, 2008, 281.

5 Henning, M. »New Media.« *A companion to museum studies*. Ur. Macdonald, Sharon. Blackwell Publishing, 2006, 305.

čustva, naj sicer ne bi bil alternativa konvencionalnemu besednemu posredovanju znanja, temveč bi morala biti oba načina uporabljena kombinirano.

- Muzeji bi morali za zasnovo interpretacije svoje vsebine poznati značilnosti in zanimanja svoje obstoječe in potencialne ciljne publike.

Izpostavijo tudi nekatere druge vidike, na primer pomen strokovne ustreznosti in ohranjanja kvalitete skozi stalno vrednotenje, pristop interpretacije za otroke in nekatere druge, ki na tem mestu niso relevantni.⁶

FILM KOT ORODJE ZA INTERPRETACIJO ZGODOVINE

Danes je odnos zgodovinske stroke do večine zgodovinskih filmov v najboljšem primeru zadržan. Že res, da mnogi tovrstni filmi zelo pogosto docela nestrokovno potvarjajo zgodovino, vendar pa so tu še drugi pomembni dejavniki. V dvajsetem stoletju je zgodovinopisje z analovsko šolo francoskih zgodovinarjev doživelo korenit prelom. Analovci so zagovarjali premik od politične in dogodkovne zgodovine k bolj analitični, družbeni, geografski in gospodarski zgodovini, s tem pa so v veliki meri obrnili hrbet pripovedi v zgodovinopisju. Seveda so se te spremembe odvijale sočasno z izjemnim napredkom in popularizacijo filmov – tudi zgodovinskih. Morda sta ravno sočasnost sprememb v zgodovinopisju in porast števila strokovno oporečnih zgodovinskih filmskih spektaklov toliko bolj zaslužna za zadržanost zgodovinske stroke predvsem do igranih zgodovinskih filmov.⁷

Kje pa je mesto zgodovinskega dokumentarnega filma in kako ga opredeliti ter razločiti od fiktivno igranega zgodovinskega filma? Na prvi pogled se zdi odgovor na drugo vprašanje dokaj enostaven: zgodovinski dokumentarni film je nefiktivni film, ki verodostojno obravnava zgodovino. Pa vendar so za velik del zgodovinskih dokumentarnih filmov danes značilni tudi igrani prizori, večinoma v obliki vizualnih uprizoritev izbranih elementov dotične zgodovinske vsebine. Poleg tega že film kot umetniško delo

⁶ Alexander et al., *Museums in Motion*, 281–283.

⁷ Bell, Desmond. »Documentary film and the poetics of history.« *Journal of Media Practice*, 12, št. 1 (2011): 3–25, 7–9.

sam po sebi predpostavlja določeno mero kreativnosti.⁸ Tako se lahko v marsikaterem primeru tudi dokumentarni film znajde v nemilosti kompromisa med zgodovinsko avtentičnostjo in dramaturško učinkovitostjo filmske pripovedi. Če je za igrane zgodovinske filme značilno, da ima dramaturška učinkovitost pripovedi vedno odločno prednost pred zgodovinsko avtentičnostjo, je za dokumentarni film značilno ravno nasprotno. Lahko bi rekli, da je osnovno in glavno poslanstvo zgodovinskega dokumentarnega filma poučevanje in izobraževanje, umetniška in dramatična vrednost pa imata drugotno vlogo in služita kot nekakšen dodatek.⁹ Za zgodovinske dokumentarne filme je značilno tudi vključevanje strokovnjakov v sam film, kjer neposredno, običajno v obliki intervjuja, posredujejo določeno vsebino. Pa vendar tudi to ni nujno, saj obstaja vrsta dokumentarnih filmov, ki se zanašajo samo na glas enega pripovedovalca ali pripovedovalke.

Na tem mestu je treba izpostaviti tudi potencialno veliko nevarnost dokumentarnih filmov, zaradi katere so lahko dokumentarni filmi še bolj strokovno škodljivi kot igrani fiktivni filmi. Dokumentarni filmi pogosto vključujejo arhivski material, npr. stare filmske posnetke, fotografije ali ilustracije podob iz preteklosti – mest, pokrajin, oseb, bojišč, voditeljev itd. Pri gledalcih takšne arhivske podobe običajno same po sebi vzbudijo zaupanje v zgodovinsko avtentičnost prikazane pripovedi. Zdi se namreč, da skozi arhivske podobe neposredno gledamo zgodovinske dogodke takšne, kakršni so bili, a se je treba zavedati, da gre v resnici vselej za takšno ali drugačno selekcijo materiala, ki je urejen in »zmontiran« na način, da ustreza filmski pripovedi. Selekcija je lahko podvržena stanju ohranjenosti materiala na eni strani in scenariju naše zgodovinske pripovedi na drugi.¹⁰ To dejstvo samo po sebi še ne pomeni, da je dokumentarni film namerna manipulacija, ima pa vsekakor potencial za to – v potrditev zadostuje le bežen pogled na propagandne filme totalitarnih režimov dvajsetega stoletja.

8 Ludvigsson, David. *The Historian-Filmmaker's Dilemma: Historical Documentaries in Sweden in the Era of Häger and Villius*. Uppsala University, 2003, 63–64.

9 Marcus, Alan S., Metzger, Scott Alan, Paxton, Richard J., Stoddard, Jeremy D. *Teaching History with Film: Strategies for Secondary Social Studies*. Routledge, 2010, 4.

10 Rosenstone, Robert A. »History in Images/History in Words: Reflections on the Possibility of Really Putting History onto Film.« *The American Historical Review*, 93, št. 5 (1988): 1173–1185, 1180.

Zgodovinski dokumentarni film ni povsem enoznačen pojem in takšni filmi se lahko zelo razlikujejo med seboj. Temu primerna je tudi opredelitev kriterijev, ki določajo zgodovinski dokumentarni film, razmeroma ohlapna. Kljub vsemu pa se lahko v največji meri opremo na že opisano bistvo poslanstva tovrstnih filmov, da poučujejo in izobražujejo občinstvo o zgodovinskih vsebinah. Pri tem se lahko poslužujejo določenih filmskih pripovednih tehnik, zato da bolj privlačijo gledalce, a to ne sme okrniti strokovnega nivoja same vsebine.

ANALIZA IZBRANIH SLOVENSКИH MUZEJEV

V osrednjem delu raziskave smo z vidika ponudbe filmskih vsebin analizirali 29 izbranih slovenskih muzejev. Kot smo nakazali v prejšnjih poglavjih, so obravnavani bolj ali manj zgolj dokumentarni zgodovinski filmi. Na tem mestu je treba opredeliti še način uporabe tovrstnih vsebin. Muzeji svoje filmske vsebine večinoma predstavljajo v samem muzeju, in sicer kot neke vrste eksponatov, ki si jih obiskovalci ogledajo med svojim obiskom. Na ta način lahko razstava vsekakor dobi zanimivo dodano vrednost in popestri obisk. Vendar pa tega koncepta na tem mestu ne bomo obravnavali – gre namreč za precej konvencionalno rabo, ki v svojem bistvu ne pomeni večje spremembe v muzejski ponudbi. Vse več muzejev svoje filme objavlja na spletnih platformah – predvsem YouTubeu – in s tem omogoča njihov ogled na daljavo, ki ni vezan na obisk muzeja. To je povsem nov koncept, ki ponuja zelo veliko možnosti, če le izkoristimo vse njegove potenciale. V splošnem velja, da so spletne filmske vsebine muzejev razmeroma malo gledane, saj se muzeji niso uspeli dovolj dobro in hitro prilagoditi takšnemu formatu.¹¹

V ospredju analize je bila torej ponudba spletnih filmskih vsebin izbranih slovenskih zgodovinskih muzejev. Pri vsakem muzeju se je analiza opirala na naslednje vidike:

11 Robbins, Emily. »How Should Museums Use Their YouTube Channels?« The San Francisco Museum of Modern Art. <https://www.sfmoma.org/read/how-should-museums-use-their-youtube-channels/> (dostop: 27. december 2021).

- **Opis spletne filmske ponudbe:** Ali ima muzej svoje lastne filmske izdelke in jih predstavlja na spletu, kakšno je njihovo število, na kateri platformi jih ponuja? Kakšno je avtorstvo filmov? Ali gre za interno muzejsko produkcijo ali za zunanje izvajalce?
- **Vsebina filmov:** Kakšna je vsebina objavljenih filmov? Ali filmi predstavljajo to, kar lahko obiskovalec vidi v samem muzeju ali izkoriščajo potencialno dodano vrednost filmskega medija? Ali filmi nosijo izključno izobraževalno funkcijo ali služijo tudi kot promocija samega muzeja? Ali filmi vsebujejo tudi igrane prizore, uprizoritve ali kakršnekoli umetniške rekonstrukcije?
- **Tehnične specifikke:** Kakšna je kvaliteta slike in zvoka (pri tem bo bistveno vprašanje, ali je film iz tehničnega vidika razumljiv in jasen za gledalca)? Ali se filmi opirajo na pripovedovalca, intervjuje ali na kakšen drug stil? So filmi posneti ali so animacije?

Vsi podatki o številu videoposnetkov in naročnikov na YouTube kanalih v analizi so bili aktualni dne 8. maja 2022.

| muzej | število videoposnetkov | število naročnikov | leto objave prvega videoposnetka |
|--------------------------------|------------------------|--------------------|----------------------------------|
| Narodni muzej Slovenije | 93 | 392 | 2011 |
| Muzej novejšje zgodovine | 119 | 366 | 2014 |
| Mestni muzej Ljubljana | 165 | 214 | 2015 |
| Dolenjski muzej | 8 | 8 | 2020 |
| Pokrajinski muzej Kočevje | 26 | 12 | 2020 |
| Muzej Ribnica | 67 | 143 | 2016 |
| Belokranjski muzej Metlika | 8 | 3 | 2020 |
| Posavski muzej Brežice | 63 | 207 | 2020 |
| Mestni muzej Krško | 14 | 12 | 2019 |
| Pokrajinski muzej Celje | 22 | 19 | 2020 |
| Muzej novejšje zgodovine Celje | 82 | 83 | 2013 |
| Muzej Velenje | 81 | 305 | 2013 |

| muzej | število videoposnetkov | število naročnikov | leto objave prvega videoposnetka |
|-----------------------------------|------------------------|--------------------|----------------------------------|
| Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož | 66 | 158 | 2020 |
| Pokrajinski muzej Maribor | 65 | 34 | 2015 |
| Muzej narodne osvoboditve Maribor | 90 | 100 | 2013 |
| Pomurski muzej Murska Sobota | 25 | 55 | 2021 |
| Koroški pokrajinski muzej | 27 | 130 | 2020 |
| Medobčinski muzej Kamnik | 25 | 9 | 2020 |
| Tržiški muzej | 11 | 4 | 2021 |
| Gorenjski muzej | 70 | 39 | 2013 |
| Muzeji radovljiške občine | 12 | 8 | 2017 |
| Loški muzej | 88 | 53 | 2017 |
| Gornjesavski muzej Jesenice | 65 | 39 | 2020 |
| Kobariški muzej | 4 | 15 | 2020 |
| Tolminski muzej | 7 | 6 | 2020 |
| Mestni muzej Idrija | 44 | 50 | 2019 |
| Goriški muzej | 23 | 77 | 2016 |
| Park vojaške zgodovine Pivka | 117 | 805 | 2013 |
| Pokrajinski muzej Koper | 17 | 3 | 2016 |

Preglednica 1: Seznam obravnavanih muzejev z glavnimi podatki o njihovih YouTube kanalih.

UGOTOVITVE

Na podlagi analize izbranih primerov lahko sklenemo, da slovenski muzeji v veliki večini film uporabljajo za posredovanje svoje vsebine preko spleta. Povsem pričakovano v ta namen uporabljajo portal YouTube, saj gre za daleč najbolj uveljavljeno spletno platformo za deljenje video vsebin. Opazen je vpliv obdobja pandemije covid-19, ko so bili muzeji določen čas fizično zaprti; kar enajst obravnavanih muzejev je svoje filmske vsebine začelo objavljati ravno v letu 2020, dva pa celo v letu 2021. Poleg tega je pri številnih muzejih, ki so filme objavljali že pred pandemijo, mogoče opaziti povečano število objav od leta 2020 naprej. Filmske vsebine so namreč nudile enega najboljših nadomestkov za fizični obisk razstave in muzeji so lahko na takšen način ohranjali stik z javnostjo.

Kljub temu da obstajajo precejšnje razlike v številu objavljenih filmov na kanalih posameznih muzejev, lahko v tehničnem in vsebinskem okviru opazimo številne podobnosti. Kot najbolj tipičen format filma lahko prepoznamo nekajminutni prispevek, običajno vezan na specifično muzejsko razstavo, ki vsebuje strnjeno predstavitev določene teme. Najpogosteje glavnino vsebine posreduje bodisi glas pripovedovalca ali pripovedovalke v ozadju bodisi oseba v samem posnetku v obliki intervjuja ali izjave. Poleg posnetkov so vključene tudi fotografije, slike in ilustracije. V tem kontekstu gre v večini primerov za interno muzejsko produkcijo, torej brez vključevanja zunanjih filmskih ekip. Tehnično gledano so filmi v splošnem na dovolj dobrem nivoju, da so razumljivi za gledalce. Skorajda vsak izmed obravnavanih muzejev ima na svojem YouTube kanalu vsaj en film takšnega tipa.

Vsebine z višjo filmsko vrednostjo najdemo redkeje, a smo kljub temu zasledili številne zanimive in raznolike primere. Lahko gre za filme, ki so na tehničnem nivoju tako kakovostni, da postanejo bistveno atraktivnejši. Večinoma nastanejo v sodelovanju muzeja z zunanjo filmsko produkcijo. Kot primer lahko izpostavimo film *Castle Road – promocijski video devetih pomurskih in štajerskih gradov* Pokrajinskega muzeja Ptuj Ormož, ki ga odlikujejo panoramski posnetki gradov in pokrajine, animirani zemljevidi in

atraktivna montaža.¹² Še vedno pa govorimo o povsem konvencionalnem dokumentarnem filmu, v katerem je vsebina posredovana preko pripovedovalcev in intervjuvancev.

V drugo kategorijo sodijo filmi, ki vsebujejo raznolike igrane rekonstrukcije preteklosti. Skozi analizo obravnavanih muzejev smo prepoznali več različnih primerov. Film *Na prevratu. Jugovzhodna Koroška 1918–1920* Koroškega pokrajinskega muzeja je v pretežni meri običajni dokumentarni film, ki v določenem delu vsebuje krajši igrani prizor, ki služi kot vizualna popestritev filma.¹³ Na drugi strani lahko izpostavimo film Kobariskega muzeja *Kobariški muzej – Nikoli ne pozabi grozot 1. svetovne vojne*, ki je v celoti igrana upodobitev bojev na soški fronti in ima pretežno promocijsko vlogo, obenem pa zaradi izredno visokega nivoja produkcije – dodelani kostumografija in scenografija ter prepričljivi vizualni učinki – tudi veliko doživljajsko vrednost.¹⁴ V tem kontekstu moramo izpostaviti tudi film *Moj junak, Film o Ignaciju Merharju*, ki je nastal v Muzeju Ribnica. Tudi tu gre za igrani film, ki pa je nastal v tesnem sodelovanju z lokalno skupnostjo in je na nižjem tehničnem nivoju.¹⁵ Izdelavo igranih filmov najpogosteje ovirajo organizacijska zahtevnost in visoki stroški produkcije, sodelovanje z morebitnimi lokalnimi kulturnimi društvi pa lahko predstavlja alternativo najemanju zunanjih filmskih ekip.

Posebne in zelo specifične primere zastopajo filmi, ki vsebujejo napredne 3D računalniške rekonstrukcije, ki ponujajo izjemno nazoren vpogled v preteklost. V tem oziru izstopa zlasti film »DAN V EMONI« Mestnega muzeja Ljubljana, saj je v njem prikazan celovit in podrobno izdelan model rimske Emone, gledalec pa se skupaj z gibanjem kamere virtualno sprehodi po

12 »Castle Road – promocijski video devetih pomurskih in štajerskih gradov.« YouTube. <https://youtu.be/h7ISSW7YoQg>. (dostop: 8. maj 2022).

13 »Na prevratu. Jugovzhodna Koroška 1918–1920.« YouTube <https://youtu.be/9CgjKATajLo> (dostop: 8. maj 2022).

14 »Kobariški muzej – Nikoli ne pozabi grozot 1. svetovne vojne.« YouTube. <https://youtu.be/8pJSDU3f5DA> (dostop: 8. maj 2022).

15 »Moj junak, Film o Ignaciju Merharju.« YouTube. <https://youtu.be/mLyXaSiKqI0> (dostop: 8. maj 2022).



Slika 1: Prizor iz filma Castle Road – promocijski video devetih pomurskih in štajerskih gradov.¹



Slika 2: Prizor iz filma »Kobariški muzej – Nikoli ne pozabi grozot 1. svetovne vojne«. ²

¹ Vir: YouTube, zajem zaslona.

² Vir: YouTube, zajem zaslona.

njenih ulicah.¹⁶ Podobne primere lahko zasledimo tudi na kanalu Narodnega muzeja Slovenije.



Slika 3: Prizor iz filma »DAN V EMONI«.¹⁷

Pomembno vlogo med video vsebinami slovenskih muzejev nosijo posnetki dogodkov in predavanj, pogovorov ter okroglih miz, ki smo jih našli pri večini obravnavanih muzejev. Imajo veliko uporabno vrednost, saj na nek način omogočajo prisotnost na tovrstnih dogodkih tudi ljudem, ki se jih fizično niso udeležili. Vendar pa prav zaradi tega težje govorimo o dodani filmski vrednosti takšnih prispevkov, saj služijo zgolj kot nadomestek dejanskega obiska muzeja.

Možnosti nadgradnje

Robbins v svoji analizi muzejskih YouTube kanalov ponuja posebno vrsto razločevanja med različnimi tipi filmov. Na eni strani so vsebinsko zelo specifično naravnani filmi, katerih namen je predstavitev konkretne muzejske ponudbe. Gre predvsem za filmske predstavitve razstav in zbirk. V drugo skupino sodijo pretežno splošni filmi, ki se bolj posredno navezujejo na

¹⁶ »DAN V EMONI.« YouTube. <https://youtu.be/zEopHz-UFwM> (dostop: 8. maj 2022).

¹⁷ Vir: YouTube, zajem zaslona.

ponudbo muzeja in običajno obravnavajo njen širši vsebinski kontekst. In prav takšne vrste filmi naj bi bili na spletnih platformah opazno bolj priljubljeni in gledani.¹⁸

V povezavi z muzeji, obravnavanimi v pričujočem delu, je treba poudariti, da izrazito prevladujejo filmi, ki sodijo v prvo skupino »konkretnih« filmov. Kot primer lahko izpostavimo film Muzeja Velenje *Razstava TOKO DOMŽALE – Tovarna TO(rbic) in KO(včkov) v Mestni galeriji Šoštanj*¹⁹ ali *V deželici Simona Rutarja* Tolminskega muzeja.²⁰ Film, ki sodijo v skupino »splošnih« filmov, so redkejši. Mednje bi uvrstili večino že obravnavanih igranih filmov, pa tudi nekatere vsebinsko široko zastavljene dokumentarne filme, denimo film *Naša Drava, zgodovina reke Drave od avstrijske meje do Maribora* Koroškega pokrajinskega muzeja.²¹ Ne glede na veliko raznolikost v splošnem lahko opazimo, da so filmi v tej skupini bolj gledani. To lahko pripišemo dejstvu, da vsebinsko bolj splošne in široke tematike utegnejo pritegniti večje zanimanje gledalcev, saj jim bodo pogosto bolj znane in relevantne kot specifične tematike. Poleg tega so tovrstni filmi običajno bolj fleksibilni in kreativni glede načina posredovanja svoje vsebine in pogosto vključujejo zabavnejše in privlačnejše elemente, na primer igrane prizore. V teoretičnem okviru temu pritrjuje tudi opredelitev kriterijev muzejske interpretacije, ki jih je definiral Edward P. Alexander s sodelavci: interpretacija se mora nujno na tak ali drugačen način navezovati na osebne izkušnje ali znanje obiskovalca; cilj interpretacije je prikazati celostno vsebino, ne zgolj posamezne nepovezane elemente; muzeji bi morali za zasnovo interpretacije svoje vsebine poznati značilnosti in zanimanja svoje obstoječe in potencialne ciljne publike.²²

Tudi s konceptualnega vidika se zdi, da je izdelava filmov, ki se posredno navezujejo na vsebino muzeja in predstavljajo širši vsebinski okvir, bolj

18 Robbins, *How Should Museums*.

19 »Razstava TOKO DOMŽALE – Tovarna TO(rbic) in KO(včkov) v Mestni galeriji Šoštanj.« YouTube. <https://youtu.be/kOqFh0IGqxc> (dostop: 8. maj 2022).

20 »V deželici Simona Rutarja.« YouTube. <https://youtu.be/RfzsdAjmTmo> (dostop: 8. maj 2022).

21 »Naša Drava, zgodovina reke Drave od avstrijske meje do Maribora.« YouTube. <https://youtu.be/W4qHUulc-v8> (dostop: 8. maj 2022).

22 Alexander et al., *Museums in Motion*, 281.

smiselna. Znova se namreč vrnemo k vprašanju, ali film vsebuje določeno dodano vrednost ali pa gledalec v filmu lahko vidi to, kar doživi ob fizičnem obisku muzeja. Vsebinsko zelo specifične filmske predstavitve razstav ali zbirk večinoma sodijo v drugo skupino. To ne pomeni, da predstavitve razstav, posnetki okroglih miz in predavanj ter reportaže dogodkov nimajo vrednosti. Gre predvsem za to, da bi muzeji preko filmskih vsebin, ki obravnavajo splošne in širše poznane tematike ter presegajo konvencionalne načine interpretiranja muzejske vsebine, lahko dosegli širše občinstvo – predvsem bi bolj učinkovito nagovorili ljudi, ki jih muzeji in njihove vsebine sicer ne zanimajo.

V nekoliko bolj tehničnem smislu je z vidika nadgradnje muzejskih filmskih vsebin zelo pomembna urejenost YouTube kanala, kjer so filmi objavljeni. Opozoriti je namreč treba, da so YouTube in podobne spletne platforme novo in specifično sredstvo posredovanja filmskih vsebin, ki se razlikuje od televizije in kinodvoran. Obravnavani muzeji običajno svoje YouTube kanale uporabljajo kot nekakšne repozitorije za filmske vsebine, ki so naložene povsem naključno glede na vsebinske in tehnične značilnosti. Z ozirom na uspešne YouTube kanale je jasno, da gledalce privlači urejenost in določena konsistentnost tako pri nalaganju filmskih vsebin kot pri vsebinskih in tehničnih lastnostih posameznih filmov.²³ V manjši meri lahko slednje zasledimo pri nekaterih obravnavanih muzejih; glavčina posnetkov Loškega muzeja ima standardizirano uvodno špico, ki gledalca seznanja z osnovnimi informacijami o vsebini filma. Takšne podrobnosti dajejo filmom posameznega muzeja prepoznaven in edinstven pečat, ki gledalcem daje vtis verodostojnosti in profesionalnosti. Bolj napredno bi ta pristop razvili z vzpostavitvijo logičnega vsebinskega sosledja med vsemi filmi znotraj celotnega kanala in jih v tehnično-slogovnem smislu poenotili in standardizirali do te mere, da bi bili jasno prepoznavni kot del filmske ponudbe določenega muzeja.

²³ Robbins, *How Should Museums*.

VIRI IN LITERATURA

Literatura

Alexander, Edward P., Alexander, Mary, Decker, Julia. *Museums in Motion: an introduction to the history and functions of museums.* Rowman & Littlefield, 2008.

Bell, Desmond. »Documentary film and the poetics of history.« *Journal of Media Practice*, 12, št. 1 (2011): 3–25.

Henning, M. »New Media.« A companion to museum studies. Ur. Macdonald, Sharon. Blackwell Publishing, 2006.

Low, Theodore. »What Is a Museum?« *Reinventing the Museum: Historical and Contemporary Perspectives on the Paradigm Shift.* AltaMira Press, 2004, 30–44.

Ludvigsson, David. *The Historian-Filmmaker's Dilemma: Historical Documentaries in Sweden in the Era of Häger and Villius.* Uppsala University, 2003.

Marcus, Alan S., Metzger, Scott Alan, Paxton, Richard J., Stoddard, Jeremy D. *Teaching History with Film: Strategies for Secondary Social Studies.* Routledge, 2010.

Potočnik, Dragan. »Muzej kot vir za poučevanje zgodovine.« *Zgodovinski časopis*, 58, št. 1–2 (2004): 187–196.

Robbins, Emily. *How Should Museums Use Their YouTube Channels? The San Francisco Museum of Modern Art.* <https://www.sfmoma.org/read/how-should-museums-use-their-youtube-channels/> (dostop: 27. december 2021).

Rosenstone, Robert A. »History in Images/History in Words: Reflections on the Possibility of Really Putting History onto Film.« *The American Historical Review*, 93, št. 5 (1988): 1173–1185.

Viri

Fran, Interpretacija. <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=interpretacija> (dostop: november 2022).

YouTube. »Castle Road – promocijski video devetih pomurskih in štajerskih gradov.« <https://youtu.be/h7ISSW7YoQg> (dostop: 8. maj 2022).

YouTube. »DAN V EMONI.« <https://youtu.be/zEopHz-UFwM> (dostop: 8. maj 2022).

YouTube. »Kobariški muzej – Nikoli ne pozabi grozot 1. svetovne vojne.« <https://youtu.be/8pJSDU3f5DA> (dostop: 8. maj 2022).

YouTube. »MOJ JUNAK, Film o Ignaciju Merharju.« <https://youtu.be/mLyXaSiKqI0> (dostop: 8. maj 2022).

YouTube. »Na prevratu. Jugovzhodna Koroška 1918–1920.« <https://youtu.be/9CgjKATajLo> (dostop: 8. maj 2022).

YouTube. »Naša Drava, zgodovina reke Drave od avstrijske meje do Maribora.« <https://youtu.be/W4qHUulc-v8> (dostop: 8. maj 2022).

YouTube. »Razstava TOKO DOMŽALE – Tovarna TO(rbic) in KO(včkov) v Mestni galeriji Šoštanj.« <https://youtu.be/kOqFh0IGqxc> (dostop: 8. maj 2022).

YouTube. »V deželici Simona Rutarja.« <https://youtu.be/RfzsdAjmTmo> (dostop: 8. maj 2022).

POVZETEK

V pričujočem delu smo analizirali 29 slovenskih muzejev z vidika njihove spletne filmske ponudbe. Pregled YouTube kanalov posameznih muzejev je pokazal, da lahko kljub vsebinski raznolikosti v splošnem prepoznamo mnoge skupne značilnosti filmov, ki jih muzeji ponujajo – predvsem na slogovno-tehnični ravni. Filmi so v veliki večini izdelani v konvencionalnem dokumentarističnem slogu, ki povsem zadovoljivo opravlja vlogo predstavljanja vsebine muzeja na spletu. Temu pritrjuje tudi dejstvo, da se je filmska dejavnost muzejev opazno povečala in okrepila po pandemiji covida-19, ko so bili muzeji kot fizične institucije dolgo časa zaprti in je bilo treba najti alternativne oblike ohranjanja stika z javnostjo.

Kljub vsemu pa številne priložnosti filma kot sredstva za posredovanje zgodovinskega znanja v okviru slovenskih muzejev v veliki meri ostajajo neizkoriščene in obstaja še veliko prostora za napredek. To se še posebej izraža v dokaj skromni ponudbi filmov, katerih namen presega zgolj preprosto predstavitev muzejske vsebine ali nadomestek fizičnega obiska muzeja, temveč imajo lastno dodano vrednost. Govorimo torej o izdelkih, ki bi izkoriščali edinstvene potenciale filmskega medija za vzbuditev zanimanja pri ljudeh, ki jih tovrstne vsebine sicer ne zanimajo oziroma jih konvencionalne promocijske oblike muzejev ne dosežejo. Vsekakor lahko najdemo posamezne primere takšnih filmov – to so denimo igrani ali animirani filmi – vendar so v izraziti manjšini. Ker za izdelavo običajno zahtevajo več truda, kreativnosti in sredstev, je to do neke mere pričakovano. Pomembno vlogo pa igra tudi (ne)razumevanje delovanja spletnih platform, kot je YouTube, saj v okviru ponujanja filmskih vsebin delujejo drugače kot bolj konvencionalna televizija ali kinodvorana.

Retro
SPEKTIVE

Ocene in poročila

249

In memoriam:

Latinka Perović (1933–2022)

Božo Repe

251

Latinko Perović sem spoznal najprej kot zgodovinsko osebnost. Leta 1986, potem ko je Milan Kučan prevzel vodenje ZKS, sem po nekajmesečnih omahovanjih vodstva CK ZK Slovenije dobil dovoljenje, da za pisanje disertacije pregledam in uporabim gradivo o slovenskem in jugoslovanskem partijskem »liberalizmu« iz konca šestdesetih in začetka sedemdesetih let 20. stoletja. Tema je bila izrazito politično aktualna in je predstavljala del spopada znotraj partije. V vodilnih časopisih in na televiziji so še imeli velik vpliv ljudje, ki so dobro desetletje prej sodelovali v obračunu z liberalizmom, hkrati pa so se v politiko postopoma vračali ljudje, ki so mu pripadali. V začetem procesu demokratizacije se je skušal oglasiti tudi Stane Kavčič, vodilna oseba slovenskega partijskega liberalizma. Zahteval je pravico, da v javnih polemikah pove svojo plat zgodbe, uredniki so se izmotavali in spraševali partijsko vodstvo, kaj storiti. Kavčič je leta 1987 nepričakovano umrl in zgodba z njegovimi zahtevami po odgovoru ni dobila zaključka (reagirjal je na izjavo Mitje Ribičiča, da je »petelin, ki je prezgodaj zapel«). Posthumno sta intervju z njim v *Časopisu za kritiko znanosti* objavila Igor Bavčar in Janez Janša, prav tako sta objavila tudi njegovo knjigo *Dnevnik in spomini*.

Vodstvo CK ZKS je tedaj, prav tako ob različnih mnenjih, privolilo tudi v to, da z Ljerkom Bizilij narediva dokumentarni film o partijskem liberalizmu. Predvajanje dokumentarca, ki sva ga nepretrgoma delala celotno poletje, da si ne bi kdo premislil, so nato na RTV, kjer so še prevladovali stari kadri, res skušali preprečiti. Tega niso več mogli, so ga pa minimizirali. Predvajanje je bil le enkrat, o njem pa je izšla ena sama, in sicer negativna ocena v *Dnevniku*. Kasneje je dokumentarec Ljerkova Bizilij predelala in modernizirala.

Latinko Perović, ki se mi je sicer pojavljala v številnih dokumentih, sem tako prvič videl prav zaradi dokumentarca. V televizijskem arhivu so bili ohranjeni njeni posnetki obiska v Sloveniji, sem in tja kratki utrinki nastopov na raznih forumih in sestankih v Srbiji, seveda pa zlasti poročila o obračunu s srbskim (in drugimi) liberalizmom. Sam sem hitro prišel do spoznanja, da je bila dinamična, elegantna in za tedanje politiko nenavadno mlada sekretarka srbske zveze komunistov. Bila je ena ključnih osebnosti tedanjega jugoslovanskega političnega prostora in prav obračun s srb-

skimi liberalci je onemogočil pomladitev kadrov, modernizacijo in demokratizacijo Jugoslavije. Slovenski liberalizem sam je bil za preboj prešibek, hrvaški pa preveč nacionalističen. Josip Broz Tito je natančno vedel, kje je treba presekat, zato se je v srbsko politiko vmešal neposredno sam. Srbsko vodstvo je bilo namreč razdeljeno, v bistvu bi lahko rekli, da sta znotraj srbske ZK obstajali dve stranki in dve vodstvi. Liberalni del je skušal Srbijo modernizirati na ta način, da bi, rečeno poenostavljeno, ustvarili velike industrijsko–predelovalne konglomerate, nekakšne srbsko–jugoslovanske socialistične korporativne »multinacionalke«, ki bi temeljile na srbskih naravnih bogastvih in kmetijskih površinah in bi bile kompatibilne s slovenskim tehnološkimi ambicijami, hrvaškim turizmom in ladjedelništvom ter gospodarstvu drugih republik. To bi trdneje povežalo jugoslovansko gospodarstvo. Izhajali so iz prepričanja, da lahko mednacionalne tenzije ublažijo napredek vseh in tako politiko so vodili tudi do Kosova. Bili so prepričani, da srbizacija ne more uspeti, podpirali so avtonomijo, in sicer pod pogojem, da Kosovo ostane integralni del Jugoslavije, izključevali pa so rešitev problema s silo. Bili so tudi proti parazitiranju, torej politiki, v kateri razviti vzdržujejo Kosovo in druge nerazvite. Prihodnost so videli v srbski odgovornosti za Albance na Kosovu. Ali so problem podcenjevali, je še vedno težko presoditi, saj njihova politika ni obstala. Gotovo pa so se zavedali težav, ki jih povzročajo plemenske družbe, ki s svojim tipom ureditve notranjih odnosov in delovanja navzven otežujejo modernizacijo družbe. Vendar so hkrati srbski liberalci tudi vedeli, da so Srbi enostavno preveč razseljeni in premešani z drugimi narodi, da bi lahko skrbeli le za svoj napredek, torej lahko njihov nacionalni problem rešita le emancipacija Kosova in ekonomski napredek celotne Jugoslavije. Zato je bilo v tistem času v Srbiji presenetljivo malo nacionalizma in tudi obračun ni bil utemeljen na nacionalizmu kot pri Hrvatih. Tito je za svojega zaveznika v obračunu s srbskim liberalizmom izbral prekaljenega politika stare generacije – Dražo Markovića, tedaj predsednika srbske skupščine in kasneje člana prvega predsedstva SFRJ. Ta je po številnih napol javnih konfliktih na raznih sejah julija 1972 sklical večdnevni sestanek srbskega vodstva v skupščini. Na njem je Marković liberalcem očital, da ne upoštevajo Titovih ocen, povzročajo generacijski razcep v vodstvu, podcenjujejo dejavnost sovražnikov na univerzi in v

Srbski književni zadrugi in da se Srbija s svojo politiko izdvaja v Jugoslaviji (do tedaj je bil že opravljen obračun v Sloveniji in na Hrvaškem). Obračun je v senci tedaj še močne Titove avtoritete uspel in politične kariere Latinke Perović je bilo konec, skupaj z Markom Nikezićem sta bila prisiljena odstopiti, dve leti pozneje pa je bila izključena tudi iz ZKJ, ker ni hotela priznati krivde in izreči »samokritike«.

Latinka Perović se je rodila 4. 10. 1933 v Beloševcu pri Kragujevcu. Osnovno šolo in gimnazijo je končala v Kragujevcu. Vse življenje je nosila v sebi spomin na nemški množični maščevalni pobjo civilnega prebivalstva oktobra 1941, še zlasti dijakov in profesorjev, med katerimi so bili tudi starši njene otroške prijateljice. Družina in vojna sta jo politično opredelili, v vojni so bile stvari jasno polarizirane na dobro in zlo, antifašizem je zanjo pomenil izbiro partizanske strani. Vendar tega ni jemala doktrinarno. Kot je povedala ob svoji petinsedemdesetletnici v intervjuju za *Peščanik*, ki ji je takrat posvetil zbornik, čas res oblikuje ljudi, a čas tudi ni enak za vse, zato je treba razumeti tudi položaj tistih, ki jih je oblikoval drugače.

Leta 1952 je prišla študirat v Beograd, kjer je že leta 1954 na filozofski fakulteti diplomirala iz srbskega jezika in književnosti ter leta 1956 zaključila tudi magisterij, v katerem se je ukvarjala z jezikom v delih najbolj znanega jugoslovanskega pisatelja Iva Andrića. Nato je končala še en magisterij na Visoki šoli za politične vede, in sicer o kulturni politiki Jugoslavije po drugi svetovni vojni. Že v dijaških letih in prav tako v času študija je bila politično aktivna, bila je tudi na delovnih akcijah in delovala v vodstvu srbske mladinske organizacije. Takrat je tudi veliko potovala na Zahod, zlasti v tedaj socialdemokratske skandinavske države. Članica KPJ je postala že leta 1951, po mladinski karieri pa je dobila tudi pomembno jugoslovansko funkcijo. Leta 1961 je postala predsednica Konference za družbeno dejavnost žena Jugoslavije, to je naslednice nekdanje Protifašistične fronte žena. Leta 1961 je bila na petem kongresu Zveze komunistov Srbije izvoljena v Centralni komite ZK Srbije, leta 1968 pa na šestem kongresu za sekretarko Centralnega komiteja Zveze komunistov Srbije. Predsednik je postal Marko Nikezić, svetovljanski politik, diplomat in do tedaj jugoslovanski zunanji minister. V vrh srbske politike je prišla v kontekstu spoznanja o nujnosti

reform in politike pomladitve, ki je izhajala iz izkušenj študentskega gibanja leta 1968, drugačnih idej in kritike samoupravnega socializma. Študentski val protestov, ki je bil v Beogradu tudi nasilen, je prvič po letu 1948 zamajal jugoslovansko vodstvo, uspravano z uspehi hitre modernizacije in naraščajočega vpliva v gibanju neuvrščenih in svetu. Latinka Perović se je dobro zavedala, da reformizem in razgledanost nista vezani na generacije, izučilo jo je namreč že delo s predvojnimi revolucionarkami v ženski organizaciji. Ves čas, tudi po padcu z oblasti, je ohranila tesne stike z Markom Nikezićem in po njegovi smrti skrbela za njegovo intelektualno in politično zapuščino. S pomočjo Milana Kučana je v času Miloševićevega režima uspela tajno prepeljati njegov osebni arhiv v Slovenijo. Ne prav lahko odločitev je, kot je pojasnila, sprejela iz več razlogov. Pri razlog je bil odnos do zgodovinske dediščine v Srbiji, kjer so mnoge knjižnice, arhivi in rokopisi izginili, Sloveniji pa je bolj zaupala tako glede hranjenja kot dostopnosti arhiva. Drugi razlog je videla v tem, da so med Srbi in Slovenci že od Kopitarja in Miklošiča obstajale močne kulturne in politične povezave, Slovenija pa je bila tudi njej vedno zelo blizu. Razlog je bila tudi tedanja interpretacija vloge liberalcev iz šestdesetih in začetka sedemdesetih let v Srbiji. Ta ni ustrezala zgodovinski resnici, zato je želela arhiv prenesti na nevtralen teren, ki bi omogočal bolj objektivno preučevanje. Srbija je bila tedaj zaprta, zato je bilo po njenem dobro, da bi mladi srbski raziskovalci prihajali raziskovat v Slovenijo, ki je bila označena za grobarja Jugoslavije, in se sami prepričajo, kako je tu.

Tudi po izključitvi iz javnega in političnega življenja je več let doživljala negativno medijsko kampanjo in bila dve leti v neformalnem hišnem priporu, kar je, kot je zapisala Dubravka Stojanović, enkrat slikovito opisala z besedami, da »dve leti ni obula čevljev«. A po razpadu države nikoli ni dovolila, da bi jo zaradi tega imeli za politično žrtev prejšnjega sistema. Leta 1975 se je zaposlila na današnjem Inštitutu za novejšo zgodovino Srbije (prej Inštitut za zgodovino delavskega gibanja Srbije). Dolgo ni imela svoje pisarne, tudi še kot znanstvena svetnica si je »otroško sobo«, kot so jo ironično imenovali na inštitutu, delila z začetniki in pripravniki, ki jim je tudi nesebično pomagala pri začetnih raziskovalnih korakih in tudi kasneje. Njena znanstvena pot je bila sicer težavna, a izjemno uspešna. Doktorirala

je še preden se je zaposlila na inštitutu, in sicer decembra 1975 na Fakulteti za politične vede Univerze v Beogradu pri prof. Najdanu Pašiču s temo *Debata o nacionalnom pitanju u Nezavisnoj radničkoj partiji Jugoslavije 1923. godine*. Predsednika komisije za zagovor v Srbiji niso mogli najti, zato je to prevzel dr. Janko Pleterski, ki ga je Latinka takrat videla prvič in preko njega nato tudi navezala stike s slovenskimi zgodovinarji.

Do leta 1983 ji niso dovolili objavljati. Takrat je najprej objavila biografijo o Peri Todoroviću, potem pa doktorsko disertacijo. V tistem času se je že sistematično ukvarjala s srbskimi socialisti in ruskimi blankisti (dve knjigi o srbskih socialistih iz 19. stoletja in knjiga *Planirana revolucija: Ruski blankizam i jakobinizam*, ki je izšla leta 1988). Njeni poglobljeni napori, da razume začetke moderne srbske zgodovine in nihanja med Rusijo in Evropo, so izhajali iz prepričanja, da je modernizacija Srbije in kasneje Jugoslavije usodno povezana s tem vprašanjem, s tem pa tudi obstoj jugoslovanske države, nastale po prvi svetovni vojni. V analizi povezav med srbskimi in ruskimi socialisti je prišla do ugotovitve, da so srbski posneli ruski model delovanja majhne elite v pretežno agrarni družbi, v kateri pa se utopijo zato, ker je tudi sicer njihov ideal, da se od nje ne razlikujejo. Menila je, da se brez poznavanja dvestoletnega beganja med Vzhodom in Zahodom tudi ne more razumeti problemov sodobne srbske družbe in države. O sodobni Srbiji je menila, da je sicer sprejemala zahodne standarde in je bila del Zahodne Evrope vsaj od berlinskega kongresa leta 1878, vendar pa srbska družba še vedno tehta, kam bi se nagnila. Ohranja namreč razumevanje iz 19. stoletja, da je pomemben teritorij, ne pa državljsanske in človekove pravice. To se meša z globalizmom, ki zbuja bojazen, da bo uničil nacionalno identiteto, jezik in tradicijo, saj so spremembe zelo hitre, soočanje z njimi pa težko. Pri Srbiji ne gre samo za to, da postane članica EU, npr. formalno prevzame zakonodajo in druge družbene mehanizme, saj ima tudi sama dobro zakonsko in drugo državno tradicijo, ki pa je ne upošteva. Gre torej za to, da evropske vrednote tudi ponotranji.

Prav zaradi izziva teh vprašanj je na inštitutu ustvarila projekt Srbija v modernizacijskih procesih 19. in 20. stoletja, v okviru katerega so nastale štiri obsežne zbirke, ki jih je uredila (I–IV, 1994, 1998, 2003, 2006).

Med številnimi temami, ki jih je raziskovala, velja izpostaviti tudi njeno zanimanje, ki verjetno izvira iz politične izkušnje, za »zgodovinske poražence« – torej za ideje, ljudi in gibanja, ki v svojem času niso prodrli, bi pa morda lahko spremenili tok zgodovine.

Latinka Perović je objavila dvaindvajset knjig, skupaj pa čez tristo del, in sicer člankov, zbornikov, znanstvenih izdaj virov, razprav, študij recenzij in drugih tekstov. Zelo pozorno je spremljala nacionalne historiografije po razpadu Jugoslavije, ogromno prebrala, analizirala in pisala ocene. Po padcu Miloševića je začela neumorno potovati po državah na ozemlju nekdanje Jugoslavije, sodelovala je na številnih posvetih, tribunah, okroglih mizah in predstavitev knjig. Ves čas se je zavzemala za povezovanje med zgodovinarji, ki so zmožni preseči nacionalistični ali samo nacionalni diskurz, spodbujala in pomagala je mladim zgodovinarjem in zgodovinarjem. Bila je prepričana, da je za razumevanje kompleksnega jugoslovanskega fenomena potreben širši in celovit pogled. Nasprotovala je stališču, da je Jugoslavija »umetna tvorba«, saj če bi bila, bi razpadla »sama od sebe« in ne v krvavih vojnah.

Pri svojem delu in prizadevanjih je kot cilj vedno videla »evropeizacijo« najprej Jugoslavije in nato držav naslednic, še posebej Srbije. Postjugoslovanski prostor jo je povsem posrkal vase in verjetno ni zmogla energije, da bi se ukvarjala še z lastno promocijo na Zahodu, kar je postala nekakšna obveza in glavni cilj mlajših generacij. Čeprav ne sodi ravno v spominski zapis, je bolj zanimivo vprašanje, zakaj je Zahod bolj kot ne prezrl Latinko Perović, čeprav bi lahko tam postala ena od vodilnih intelektualnih avtoritet za vprašanja postjugoslovanskega prostora. Morda bi lahko tudi preprečila kakšno od številnih zgrešenih političnih in diplomatskih potez zahodnih držav v odnosu do tega prostora.

Na vprašanje, kdo je z njenim prehodom iz politike v historiografijo več izgubil in kdo več dobil, je v intervjuju, ki sem ga z njo med enim njenih pogostih obiskov Slovenije za *Dnevnik* opravil leta 2010,¹ odgovorila:

¹ »S čaršijsko politiko ni mogoče modernizirati Srbije.« *Dnevnik, Dnevnikov objektiv*, 2. oktober 2010.

Kdo je z mano dobil in kdo izgubil, politika ali zgodovino pisje, ne morem soditi. Če začnem od zadaj: politike nisem pogrešala. Nasprotno, odhod sem doživela kot osvoboditev. Vedno sem bila prepričana, da je politika zame začasna in da bom živela od česa drugega. Naš angažma je izhajal z drugih pozicij, pozicij vsebinskih sprememb in ne s pozicije oblasti. Po porazu liberalizma je veliko intelektualcev odšlo iz politike, to se je zelo poznalo in se še danes. Tedanja oblast, ki je izšla iz revolucionarnega gibanja, se je težko navajala na nove ljudi, čeprav sem sama revolucionarno generacijo spoštovala. Nikoli tudi nismo nastopali s pozicij moči in znanja. To je res bila intelektualna generacija v politiki, a mnogi so bili starejši, udeleženci antifašističnega in revolucionarnega gibanja, španske državljanske vojne, narodnoosvobodilnega gibanja, delali so državo.

Iz politike sicer nikoli ni zares odšla. Vanjo se je vrnila v devetdesetih letih, a z drugačnega zornega kota, brez političnega vpliva, zgolj z besedo in močjo moralne avtoritete, ki si jo je ustvarila. Zelo se je angažirala v številnih organizacijah civilne družbe, nasprotovala Miloševićevi politiki, prva od vidnih osebnosti v Srbiji je pokol v Srebrenici nedvoumno označila za genocid. Zavzemala se je za širjenje resnice in bila zaradi svojega angažmaja vse do smrti (in tudi posthumno) tarča številnih političnih in medijskih napadov, očitkov o nacionalni izdaji, oznakam, da je politični sovražnik Srbije in podobno. Vzroke za razpad države je videla v vsej kompleksnosti večnacionalne družbe in njenega neuspešnega vodstva, je pa ob tem vedno tudi nedvoumno poudarila, da je odgovornost za vojne treba primarno iskati pri Miloševiću in srbskem političnem in intelektualnem vodstvu.

Latinka Perović je bila še posebej navezana na Slovenijo. V njej je že v političnih časih videla mnoge vzore za druge dele Jugoslavije, tudi za Srbijo, in tak odnos je ohranila tudi po razpadu države. *»Bila sta dva ključna problema: tržno gospodarstvo in konfederalizem. Eno in drugo bi izzvalo večjo usmerjenost k Zahodni Evropi, stran od sovjetskega tipa socializma,«* je argumentirala svoje tedanje stališče. Večkrat sem ji rekel, da nas morda preveč idealizira, da tudi v Sloveniji tranzicijski procesi niso bistveno drugačni kot drugje po bivši državi in na Vzhodu, a je vedno znala argumentirati razlike. V Sloveniji je po razpadu Jugoslavije videla državo, ki bi lahko utirala pot na Zahod tudi Srbiji in drugim postjugoslovanskim državam. Zanj

je bilo to bistveno, zato so jo še posebej zanimali srbsko-slovenski odnosi. Ena njenih pronicljivih študij temelji na analizi dnevniških zapisov Dobrice Ćosića, do smrti leta 2014 najvplivnejšega ideologa srbstva. Latinka Perović ugotavlja, da je glavno oviro za uresničitev integralnega jugoslovanstva od petdesetih let 20. stoletja dalje videl v Slovencih in Edvardu Kardelju ter njegovem konceptu (kon)federacije. Ćosić je bil s Slovenci obseden. Menil je, da je bil slovenski interes jugoslovanska država, ne pa integralno jugoslovanstvo in ne želijo integracije po italijanskem oz. »piemontskem« vzoru. Jugoslovanstvo za Slovence preprosto ni nacionalni pojem, ampak družbena oz. državna kategorija. V Slovencih Ćosić vidi nevarnost tudi zato, ker so »notranji zahod Jugoslavije«. Zaradi manjšin v zahodnih državah, povezav z Zahodom in želje po modernizaciji je v njih videl grožnjo državnemu socializmu. Ćosićeva čustva, kot ocenjuje Latinka Perović, rastejo od zadržanega spoštovanja v petdesetih do sovraštva v sedemdesetih letih. Kasneje v osemdesetih se je Ćosić, kot je znano, ukvarjal predvsem z nastajajočo kulturno opozicijo okrog *Nove revije*, za katero je upal, da jo bo lahko prepričal, naj pristane na integralno jugoslovanstvo s pravico do kulturne avtonomije. Tu je sicer treba videti dvostranskost odnosa, ki pušča še kar nekaj prostora za razpravo, ki jo je načela Latinka Perović. Slovenski razumniki so kljub domnevni razhodu s Ćosićem in tovariši leta 1984 v gostilni Mrak v naslednjih letih še vedno organizirali posvete o slovensko-srbskih odnosih. Ko je Demos spomladi 1990 prišel na oblast, so že nekaj mesecev kasneje oktobra 1990 Jože Pučnik, France Bučar, Dimitrij Rupel in Tine Hribar odšli na pogovor s srbsko opozicijo, ki tako kot oni še ni uspela priti na oblast, so pa na to računali. Sredi avgusta 1991 po komaj končanih spopadih v Sloveniji in v negotovem položaju, kaj bo z njeno odcepitvijo in mednarodnim priznanjem, sta France Bučar, predsednik skupščine, in Dimitrij Rupel, zunanji minister, skrivaj šla v Beograd prosit Ćosića, naj posreduje pri Miloševiću, da s Slovenci sklene nekakšen pakt, ki so ga tudi zapisali ...

Naj se na koncu vrnem k osebnemu odnosu do Latinke Perović, ki je bila med letoma 1993 in 1999 tudi glavna in odgovorna urednica znanstvene revije *Tokovi istorije*. Osebne stike sva v zgodnjih devetdesetih letih navezala zaradi moje knjige »Liberalizem« v Sloveniji, ki jo je seveda zelo

zanimala. Potem je njeno pozornost zbudil nek moj referat in nato članek o jugoslovanski historiografiji s provokativnim naslovom *Razpad historiografije, ki nikoli ni obstajala*. Želela ga je, dodelanega, objaviti v *Tokovih istorije*. Seveda sem bil takoj za to, izjemno pa me je presenetila njena želja, da bi bil objavljen v slovenščini. Nisem si mogel predstavljati, da je kaj takega v Miloševićevi Srbiji mogoče. Kot mi je kasneje povedala, je v uredništvu in na inštitutu res naletela na precej pomislekov, a je vztrajala in s svojo avtoriteto uspela. Članek je bil pod naslovom *Jugoslovanska historiografija po drugi svetovni vojni* objavljen leta 1999, leto preden je bil Milošević prisiljen stopiti z oblasti.

Od tedaj sva redno in pogosto sodelovala. Tudi pri postopnem vzpostavljanju neformalne mreže zgodovinarjev s prostora bivše Jugoslavije, saj so naši predhodniki profesionalne in tudi osebne vezi praktično prekinili, pogosto ob ostrih polemikah in osebnih napadih. Njeno stališče je bilo, da je važno sodelovanje, ne pa iskanje neke skupne, kompromisne resnice. Sodelovanje mora biti enakopravno, vladati morata medsebojno spoštovanje in kulturni dialog. Le tako se je mogoče upreti instrumentalizaciji in politični zlorabi zgodovinarstva. Predvsem pa mora biti večplastno, zajeti mora tudi vpliv na mlajše generacije skozi skupne doktorske šole, delavnice za učitelje in dejavnost civilnodružbenih organizacij. V zadnjem obdobju se je naše dolgoletno sodelovanje uresničilo pri obsežnem projektu Yu History (Yu historija), ki ga izvaja Helsinški komite za človekove pravice v Srbiji. Njeno zadnje veliko delo je bilo vodenje uredništva pri knjigi v srbski in angleški izdaji *Jugoslavija: poglavlje 1980–1991* (*Yugoslavia: chapter 1980–1991*), ki je pri Helsinškem komiteju izšla leta 2021. Latinka je kot vedno pisano družčino zgodovinarjev različnih generacij z območja nekdanje Jugoslavije vodila zrelo in preudarno, blažila tenzije, našla rešitve tam, kjer se je zdelo, da smo zašli v slepo ulico. Projekt je seveda uspešno vsebinsko pripeljala do konca. Sestanki uredništva bodisi v Beogradu bodisi zaradi korone po internetnih povezavah so bili vedno svojevrsten intelektualni užitek, živahna razprava, križanje stališč in produktivno iskanje pristopov h konceptu in pisanju.

29. novembra 2022, na dan некоč največjega jugoslovanskega največjega praznika, smo tudi v Ljubljani organizirali odmevno razpravo in debato o knjigi in projektu.² Tihom smo upali, da bo lahko prišla tudi Latinka, a ji je zdravje to preprečevalo. Že sicer je skromna, kot je bila, kljub boleznim in visoki starosti živela v svojem stanovanju sama, nikogar ni želela obremenjevati – ne sorodnikov in ne prijateljev. Pri najbolj osnovnih zadevah ji je pomagala soseda. Srbski prijatelji so seveda njeno zdravstveno stanje skrbno spremljali in skrbeli zanjo, kolikor so lahko. Od njih smo v zgodnjih decembrskih dneh dobili obvestilo, da so jo morali odpeljati v bolnico, a da dobro kaže. Žal ni. 12. decembra 2022 je umrla.

Zapisov, ki so nastali v njeno čast in spomin na ozemlju nekdanje Jugoslavije, skoraj ni mogoče prešteti. Tudi v Sloveniji je bila njena smrt deležna precejšnje medijske pozornosti.

S kateregakoli zornega kota (političnega, zgodovinskega, civilnodružbenega ...) že kdo gleda na njeno življenje in delo, je šlo za izjemno intelektualko. Z njenim odhodom smo izgubili vsi, tako na osebni kot na profesionalni ravni.

² Youtube: Jugoslavija: poslednje poglavje 1980–1991. Dosegljivo na: <https://www.youtube.com/watch?v=APpi7LM0tpg> (dostop: december 2022).

VIRI IN LITERATURA

»S čaršijsko politiko ni mogoče modernizirati Srbije.« Dnevnik, Dnevnikov objektiv, 2. oktober 2010.

Kamberović, Husnija. »Latinku Peroić smatramo i našom.« Dosegljivo na: <https://historiografija.ba/article.php?id=1592> (dostop: december 2022).

Stojanović, Dubravka. »O Latinki, onako kako ona ne bi volela.« Dosegljivo na: <https://historiografija.ba/article.php?id=1584> (dostop: december 2022).

Manjolić Pintar, Olga. »Lična odgovornost i opšte dobro.« Dosegljivo na: <https://novimagazin.rs/in-memoriyam/285396-olga-manjolic-pintar-o-latinki-perovic-licna-odgovornost-i-opste-dobro> (dostop: december 2022).

Boarov, Dimitrije. »Prvakinja moderne Srbije. Dosegljivo na: <https://novimagazin.rs/in-memoriyam/285403-dimitrije-boarov-prvakinja-moderne-srbije> (dostop: december 2022).

Bešlin, Milivoj. »Latinka Perović, In memoriam.« Dosegljivo na: <https://historiografija.ba/article.php?id=1574> (dostop: december 2022).

Kamberović, Husnija. »Preminula je Latinka Perović.« Dosegljivo na: <https://historiografija.ba/article.php?id=1571> (dostop: december 2022).

Jakovina, Tvrtko. »Latinka je potkraj govorila: Nestale su i važnije nacije, mogli bi i Srbi jer su propustili izabrati Zapad.« Dosegljivo na: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/latinka-je-potkraj-govorila-nestale-su-i-vaznije-nacije-mogli-bi-i-srbi-jer-su-propustili-izabrati-zapad-15285739> (dostop: december 2022).

Youtube: Jugoslavija: poslednje poglavje 1980–1991. Dosegljivo na: <https://www.youtube.com/watch?v=APpi7LM0tpg> (dostop: december 2022).

Jakovina, Tvrtko. »Odlazak povjesničarke i kraj srpskih liberala.« Dosegljivo na: http://www.helsinki.org.rs/serbian/aktuelnosti_t611.html (dostop: december 2022).

Jakovina, Tvrtko. »Latinka je potkraj govorila – Nestale su i važnije nacije, mogli bi i Srbi jer su propustili izabrati Zapad.« Dosegljivo na: <https://autonomija.info/tvrtko-jakovina-latinka-je-potkraj-govorila-nestale-su-i-vaznije-nacije-mogli-bi-i-srbi-jer-su-propustili-izabrati-zapad/> (dostop: december 2022).

Biserko, Sonja. »Latinka Perović (1933–2022).« Dosegljivo na: https://www.yuistorija.com/serbian/aktuelnosti_txt57.html (dostop: december 2022).

Mrkovina, Drago. »Odlazak žene pod čijim bi vodstvom u Jugoslaviji sve završilo drugačije. Njezina smjena bila je najveća Titova greška.« Dosegljivo na: http://www.helsinki.org.rs/serbian/aktuelnosti_t609.html (dostop: december 2022).

Borković, Gorko. »In Memoriam: Latinka Perović (1933.–2022.)« Dosegljivo na: <https://www.portalnovosti.com/in-memoriam-latinka-perovic-1933-2022> (dostop: december 2022).

Lakičević, Mijat. »Latinka Perović, izdajnik.« Dosegljivo na: <https://pescanik.net/latinka-perovic-izdajnik/> (dostop: december 2022).

Ilić, Dejan. »Prosvetiteljski zamah Latinke Perović.« Dosegljivo na: <https://pescanik.net/prosvetiteljski-zamah-latinke-perovic/> (dostop: december 2022).

Kišjuhas, Aleksej. »Latinka!« Dosegljivo na: <https://www.danas.rs/kolumna/aleksej-kisjuhas/latinka/> (dostop: december 2022).

Cvetičanin, Radivoj. »Ljudi, sećanja: Latinka.« Dosegljivo na: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/ljudi-secanja-latinka/> (dostop: december 2022).

M. R. M. »U tišini njenog stana, uz šoljicu neskafe i razgovor, naučio sam mnogo: Žarko Korać o odlasku Latinke Perović.« <https://www.danas.rs/vesti/politika/u-tisini-njenog-stana-uz-soljicu-neskafe-i-razgovor-naucio-sam-mnogo-zarko-korac-o-odlasku-latinke-perovic/> (dostop: december 2022).

Pančić, Teofil. »Temelji Latinke Perović.« Dosegljivo na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/in-memoriam-latinka-perovi%C4%87/32174924.html> (dostop: december 2022).

Bremer, Alida. »Oproštaj od Latinke Perović.« Dosegljivo na: <https://www.dw.com/hr/opro%C5%Altaj-od-latinke-perovi%C4%87/a-64086114> (dostop: december 2022).

Grozđanić, Dragan. »In memoriam Latinka Perović: Gorljiva.« Dosegljivo na: <https://www.portalnovosti.com/in-memoriam-latinka-perovic-gorljiva-protivnica-ratova> (dostop: december 2022).

Pofuk, Branimir. »Nije se Jugoslavija raspala jer nije bilo rješenja, već jer je Srbija odbacila postojeće rješenje.« Dosegljivo na: <https://www.vecernji.hr/kultura/nije-se-jugoslavija-raspala-er-nije-bilo-rjesenja-vec-er-je-srbija-odbacila-postojece-rjesenje-1469073> (dostop: december 2022).

Vrabec, Aljaž. »Umrla je Latinka Perović.« Dosegljivo na: <https://www.delo.si/novice/svet/umrla-je-latinka-perovic/> (dostop: december 2022).

STA, Dnevnik: »Umrla Latinka Perović, preberite, kaj je pred leti zaupala Ervinu Hladniku Milharčiću!« Dosegljivo na: <https://www.dnevnik.si/1043002885> (dostop: december 22).

Debenjak, Božidar. »Droben spomin na Latinko Perović.« Dosegljivo na: <https://www.dnevnik.si/1043003194> (dostop: december 2022).

STA, 24. ur. »Umrla srbska oporečnica in zgodovinarka Latinka Perović.« Dosegljivo na: <https://www.24ur.com/novice/tujina/umrla-srbska-oporecnica-in-zgodovinarka-latin-ka-perovic.html> (dostop: december 2022).

Zgodovina.si. »Latinka Perović (1933–2022).« Dosegljivo na: <http://zgodovina.si/latnika-perovic-1933-2022/> (dostop: december 2022).

»S čaršijsko politiko ni mogoče modernizirati Srbije.« *Dnevnik, Dnevnikov objektiv*, 2. oktober 2010.

Snaga lične odgovornosti: prijatelji o Latinki Perović. Beograd: Helsinški odbor za ljudske pravice u Srbiji, 2008. Dosegljivo na: https://pescanik.net/wp-content/PDF/latinka_perovic.pdf (dostop: december 2022).

Kontakti avtorjev

dr. Alenka Fikfak, izredna profesorica

Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani
Zoisova 12, 1000 Ljubljana, Slovenija
alenka.fikfak@fa.uni-lj.si

dr. Janez P. Grom, asistent

Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani
Zoisova 12, 1000 Ljubljana, Slovenija
janez.grom@fa.uni-lj.si

Nejc Kavka, mag. prof. zgodovine in mag. prof. geografije

Dobrunjska cesta 54 b, 1261 Ljubljana - Dobrunje, Slovenija
kavka.nejc@gmail.com?

Sara Kobal, mag. prof. zgodovine

Šibeniška ulica 28, 5270 Ajdovščina, Slovenija
sarakobal1996@gmail.com

Lea Meserko, mag. prof. zgodovine

Moravče 104, 1274 Gabrovka, Slovenija
lmeserko@gmail.com

dr. Peter Mikša, docent

Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
peter.miksa@ff.uni-lj.si

dr. Božo Repe, redni profesor

Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
bozo.repe@ff.uni-lj.si

Žiga Smolič, mladi raziskovalec in asistent

Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Aškerčeva ulica 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
ziga.smolic@ff.uni-lj.si

Julija Šuligoj, mag. zgodovine, uni. dipl. francistka

Trnjava 40, 1225 Lukovica, Slovenija
julija.suligoj95@gmail.com

267



978-771234-567890